

AZƏRBAYCAN UĞRUNDA!

HƏRBİ BİLİK

HƏRBİ ELMİ - NƏZƏRİ, PUBLİSİSTİK JURNAL

№ 1. 2014

MÜDAFİƏ NAZİRİ GENERAL-POLKOVNİK
ZAKİR HƏSƏNOVUN ORDUMUZUN
AVIASIYA MÜTƏXƏSSİSLƏRİ İLƏ GÖRÜŞÜ

HƏRBİ BİLİK

HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ, PUBLİSİSTİK JURNAL
№ 1 (127) YANVAR-FEVRAL 2014-cü il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MÜDAFİƏ NAZİRLİYİNİN ORQANI

Jurnalın əsası 1 sentyabr 1922-ci ildə qoyulmuşdur.
1993-cü ilin yanvarından yenidən nəşr edilir.

BAŞ REDAKTOR
Mayor Zakir HÜSEYNOV

MƏSUL KATİB
Mayor İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSİYA KOLLEGIYASI

E.CƏFƏROV, Q.QARAYEV, R.TAHİROV, V.MƏMMƏDOV, N.ƏLİYEV, İ.MAZANOV,
A.ƏLİYEV, A.KƏRİMOV, T.ƏSƏDOV, A.NƏBİYEV, İ.MUSAYEV, M.EMİNOV.

MÜNDƏRİCAT

▼ DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

Tank və piyada bölmələrinin birgə fəaliyyətinin təşkili	
N.Əliyev	3
Əks-tədbirlərin effektivliyi	15
Rəqəmli xəritələr	
E. Abdullayev	25
Hücumda bölmələrlə manevr	32
Passiv radiolokasiyanın inkişafı perspektivləri	
İ. Hüseyinov	40
Hava-kosmik hücum vasitələri	
A. Quliyev	46

▼ SİLAH VƏ TEXNİKA

OSV-96 iriçaplı snayper tüfəngi	
T. Mikayılov	54
KC-35719 avtomobil kranlarına texniki xidmət	
M. Əliyev	66

▼ MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

Hücumda maddi-texniki təminatın təşkili
C. Ağayev 79

▼ ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

Erməni soyqırım iddiaları və gerçəklər
H. Bektaş 90

▼ HƏRB TARİXİMİZDƏN

Zamanın tarixə yazdığı qəhrəmanlıq
M. Quliyev 98

▼ MARAQ DÜNYAMIZ

Hərbi attaşə kimdir?
V. Mustafayev 102

▼ DÜNYA POLİQONLARINDA

«Qladiator»
V. Mustafayev 110

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Jurnalda verilmiş materiallardan istifadə zamanı “Hərbi bilik” jurnalına istinad edilməlidir.

“Hərbi bilik” jurnalı elmi tədqiqatların əsas müddəalarının nəşr edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər siyahısına daxil edilmişdir.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

TANK VƏ PIYADA BÖLMƏLƏRİNİN BİRGƏ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİ

Polkovnik Nizami ƏLİYEV

HƏRBİ TƏDRİS VƏ TƏHSİL İDARƏSİ

Ümumqoşun döyüşündə tankların piyadaların dəstəyi olmadan döyüşə girməsi məqbul sayılmır. Səhra, düzənlik kimi açıq ərazilər zirehli bölmələrin cəmləşməsinə və istiqamətlər üzrə sərbəst hərəkətinə imkan verir. Belə ərazilərdə piyada bölmələri tankların zəruri təhlükəsizliyini təmin edərək lazımi ərazini ələ keçirir, ştat silahları və tank əleyhinə vasitələrin atışları ilə düşməyə zərbə vuraraq onu dəf edir və tank bölmələrinin irəliləməsinə dəstəkləyir.

Məhdud müşahidə olunan və maneəli ərazidə isə (yaşayış yerləri, bağ sahələri və s.) zirehli bölmələrin daha çevik manevr etməsi tələb olunur. Belə ərazidə piyadanın irəliləməsinə təmin etmək üçün dəstək tapşırıqlarını tankların öz üzərinə götürməsi daha məqsədəuyğundur. Bu zaman zirehli vasitələr piyadanın irəliləməsinə çətinləşdirən planlı və plandan kənar, açıq və örtülü hədəflərə atəşlə bölmələrin hərəkəti üçün atəş dəstəyi təmin edir.

Ərazidən asılı olmayaraq piyada və zirehli bölmələr bir-birinə dəstək verməklə təhlükələri aradan qaldıraraq əlaqəli şəkildə döyüş aparmalıdırlar.

Tapşırıq yerinə yetirən piyada taborunu dəstəkləyən tank taqımı aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- əsas manevr elementi olaraq əsas istiqamətdə fəaliyyət göstərir;
- piyada bölməsi əsas manevr elementi olduğu zaman düzünətuşlama və ya örtülü mövqedən atəş dəstəyi həyata keçirir;
- taborun tapşırıq yerinə yetirən qüvvəsinin bir bölməsi kimi fəaliyyət göstərir.

Qeyd: Bəzi vəziyyətlərdə tank taqımı ayrıca tapşırıq yerinə yetirir və ya dəstək üçün piyada bölmələrindən birinin sərəncamına da verilə bilər.

Dəstək prosesində tank taqımı piyada bölməsinin komandirinə tabedir. Tank taqımının komandiri piyada tabor komandirinin zirehli bölmələrin tətbiqi üzrə məsləhətçisidir. O, döyüş dəstəyinin təmin edilməsi, həmçinin döyüş təminatı üçün piyada tabor qərargahı ilə əlaqə qurmalıdır. Tank taqımının komandiri, piyada bölmə komandiri vasitəsilə tələblərini yuxarı

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

komandanlığa çatdıra bilər. Tank taqımının komandiri təhkim edildiyi bölməni tanımalıdır. Bu bölmə piyada, motoatıcı, mexanikləşdirilmiş və ya desant taboru da ola bilər.

PIYADA-TANKÇI QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ NECƏ OLMALIDIR?

Piyada-tankçı qarşılıqlı əlaqəsi sağlam olmalıdır. Tank taqımının komandiri texnikanın sistemləri və istismarı ilə bağlı taktiki və texniki bilgilərə malik olmalı, eyni zamanda, onun imkanlarını və məhdudiyyətlərini də əla bilməlidir. O, bu amilləri nəzərə alaraq, piyadanın dəstəklənməsi və lazım olan planların hazırlanması üçün piyada bölməsinin komandiri və qərargahı ilə birlikdə işləməlidir. Bununla da tank atəşinin məhvedici gücündən, müasir optik-görmə cihazlarının (gəcə də daxil olmaqla) və zirehin təmin etdiyi imkanlardan effektiv şəkildə istifadə edilməlidir. Piyada-tankçı qarşılıqlı əlaqəsində daha çox rast gəlinən çətinlik birgə fəaliyyətin yaratdığı məhdudiyyətlərdir. Döyüşdə fəaliyyət və manevr zamanı əsas diqqət piyadaların nizamlanması zamanı ortaya çıxan təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəldilməlidir.

Tank taqımının komandiri bölməsinin imkanlarını və qeyri-imkanları, desant kimi tanka minən piyadaların hazırlıq səviyyəsini və fiziki hazırlıqlarını nəzərə almalıdır. O, texnika ilə yanaşı hərəkət edən piyadaların müəyyən yerlərdə yavaş hərəkət edəcəyi məcburiyyətini, düşmən üzərində üstünlüyü təmin etmək və özünün təhlükəsizliyinin təmin olunmasını hədəfləyərək fəaliyyət göstərdiyi ərazi imkanlarından mükəmməl şəkildə istifadə etməli olduğunu yaddan çıxarmamalıdır. Belə birgə hərəkətdə zamanı piyadanın sağ qalmasında ərazi əhəmiyyətli rol oynayır. Bundan başqa tank komandiri tankın silah sistemlərinin həm öz bölmələri, həm də düşmən bölmələrinə olan təsirini nəzərə almalıdır. Bütün bunlar onu göstərir ki, piyada və tank bölmələrinin birgə fəaliyyətinin mükəmməlliyinin təmin olunması üçün birgə təlimlərin keçirilməsi əsas şərtədir. Əks halda ayrı-ayrı ixtisaslardan olan bölmələr təlimi dəqiqliklə icra edə bilməzlər. Belə təlimlər döyüşlərin başlanması ehtimalı olduğu zaman yox, əvvəlcədən keçirilməlidir. Bölmələr arasında koordinasiyanı və icranı asanlaşdırmaq üçün hər bir fürsətdən istifadə edilməlidir.

KOMANDANLIQ VƏ NƏZARƏT: MEXANİZM, ÜSULLAR

Tank bölməsinə tapşırıqların verilməsi zamanı tank taqımının komandiri piyada taborunun komandirinə tank bölməsinin tətbiqi üzrə öz təkliflərini verməlidir. Piyada bölməsinin komandiri taqımı düşmənin zirehli texnikasının təsirindən və tank əleyhinə vasitələrdən qorumaq üçün istifadə edə bilər.

Tank taqımının komandiri və taqım komandirinin müavini təhkim edildiyi piyada taborunun qərargahı ilə daim əlaqə saxlamalıdır. Taborun başqa

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

bölməsinə dəstək zamanı bölük komandiri ilə əlaqəni davam etdirməli və rabitə vasitəsilə digər komandirlərlə də əlaqə saxlamalıdır.

Tankların və piyadaların birgə fəaliyyəti zamanı bir neçə üsulla əlaqə yaradılır:

Birincisi, vizual əlaqənin yaradılması, yəni müxtəlif işarələrin verilməsi və onları görüb qəbul etməklə.

İkincisi, tankda olan rabitə vasitələrinin imkanlarından istifadə edərək, həmçinin, naqilli rabitə yaradıb tankın xaricindən danışmaq imkanı əldə etməklə.

Üçüncüsü, piyada manqasının radiostansiyaları və ya digər qısa dalğada çalışan rabitə vasitələri ilə əlaqə qurmaqla.

Bu halda əldə gözdürülən rabitə vasitələrinin tezliklərini əlaqələndirmək lazımdır. Piyada tanka yaxın məsafədə irəliləyərkən və ya ərazidən istifadə edərək mövqə tutarkən bilavasitə mühafizəni təşkil edən zaman bu rabitə vasitələri effektivdir.

Əlavə olaraq, piyada taqım komandiri qısdalğalı radiostansiya vasitəsilə dəstək üçün verilmiş tankla əlaqə yaradır. Bu, əlavə ləvazimata ehtiyac olmadan etibarlı əlaqə üsuludur.

TANK TAQIM KOMANDİRİNİN KƏŞFİYYAT TAPŞIRIQLARI

Tank taqımının komandiri düşmənin tank əleyhinə vasitələri (TƏV) barəsində və onların tətbiqinə hazırlığı haqqında məlumatları tabor qərarından əldə etməlidir. Taqım komandiri tanklara qarşı düşmənin istifadə edə biləcəyi mina maneələrinin, düşmən artilleriyasının və minaatanlarının tanklara zərər vura biləcəyi məsələsinə də diqqət verməlidir.

Ərazinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsində tank taqımının komandiri və tabor qərarı hava şəraitini, ərazinin vəziyyətini (keçid və manevr imkanları, maneələrin varlığı), müşahidənin imkanlarını və məhdudiyətlərin zirehli texnikanın hərəkət və sürətinə olan təsirini araşdırmalı, ərazinin yol baxımından imkanlarını öyrənməlidirlər. Təfəssatlı araşdırma aparıldıqdan sonra tank və piyada bölmələrinin komandirləri döyüş fəaliyyəti sahəsində ərazi kəşfiyyatı keçirərək, yolların hərəkət üçün əlverişliliyini müəyyənləşdirir və silah sistemlərinin əlverişli mövqə tutmasını təmin edir, ərazini öyrənir və kəşfiyyat bələdçilərinin (istiqləndiricilərin) təyin olunub – olunmamasını müəyyənləşdirirlər.

MANEVR ZAMANI NƏLƏRİ NƏZƏRƏ ALMALI?

Döyüş zamanı tank taqımının piyada bölmələrlə birgə və yaxud tək tapşırıq yerinə yetirmək imkanı var. Belə vəziyyətlərdə taqım əlverişli tapşırığını icra edərək ayrı-ayrı hədəflərə hücum və ya bilavasitə atəş dəstəyi ilə piyadanın irəliləməsinə dəstəkləmə tapşırığını icra edə bilər.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

Bəzi vəziyyətlərdə tanklar və ya piyadalar döyüş düzülüşünün önündə fəaliyyət göstərir. Ərazi şərtləri tapşırığın xarakterini düşmənin mövcud qüvvə və vaxt məfhumunu – hücum zamanı tankların, yoxsa piyadanın öndə fəaliyyət göstərməsini müəyyənləşdirir. Piyadanın öndə hərəkəti zamanı tank taqımı üçün aşağıda qeyd olunmuş tapşırıqlardan birinin icrası mümkündür:

- tabor və ya bölük komandirinin çağırışınadək təyin olunmuş məsafədə hərəkətin davam etdirilməsi;
- ehtiyac olduğu zaman piyadanın arxasınca hərəkət edərək, yaxın məsafədən onun dəstəklənməsi;
- bölüyün manevr və yerdəyişməsində təyin olunmuş mövqelərdən yerindən və hərəkətdən piyadanın irəliləməsinin himayə edilməsi.

Piyadalar onların irəliləməsinə maneçilik yaradan düşmən qüvvələri ilə üz bəüz gələnə qədər hərəkətini davam etdirməli, düşmənlə təmas anında döyüş düzülüşünə açıqlaraq, aşkar olunan hədəflərə atəş açmaqla düşmənin tank əleyhinə vasitələrini və canlı qüvvəsini məhv etməli, atəş yetərsizliyi olduğunda düşməni məhv etmək üçün tank dəstəyi tələb etməlidir. Bu zaman tanklar irəliyə doğru hərəkət edərək və atəş dəstəyi göstərərək piyadalarla birləşir. Birləşmə nöqtəsində tank bölməsinin komandiri tankdan enərək, piyada bölməsi komandiri ilə aşağıda qeyd olunanları müəyyənləşdirir:

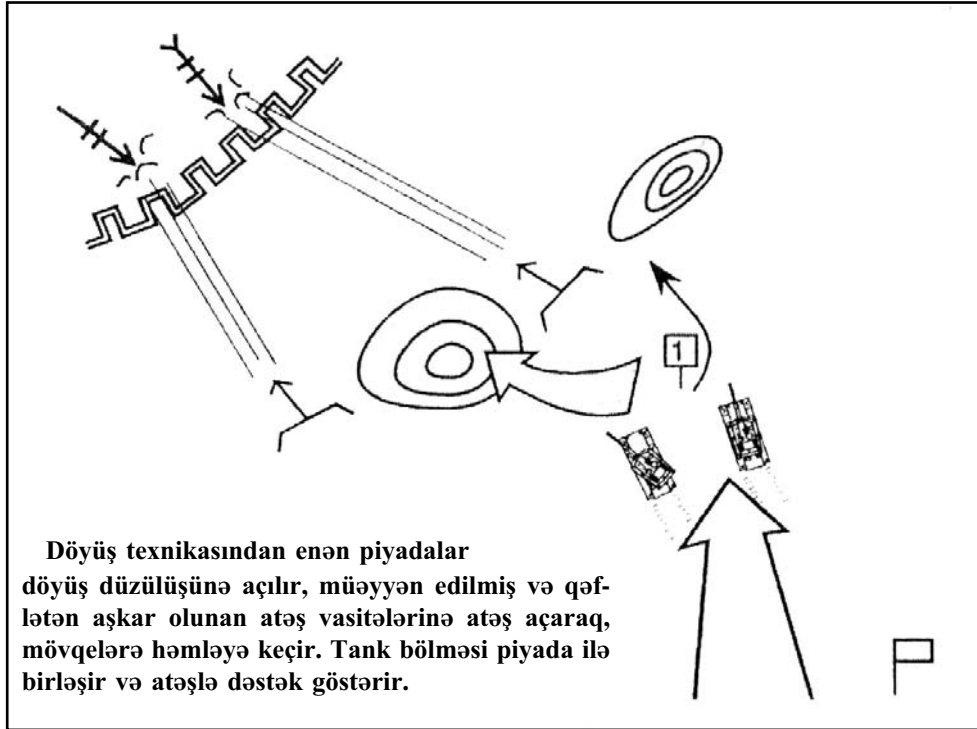
- düşmənin yerləşməsini, aşkar olunmuş silahların mövqələrini (əsasən iriçaplı və TƏV-lərin);

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

- qonşu bölmələrin yerləşməsini və vəziyyətini;
- döyüş fəaliyyətinin planını və piyada bölməsi komandirinin niyyətini;
- bələdçiləri və istiqamətləndiriciləri, tankların mühafizəsinin təşkili-ni, hədəfgöstərmə və əlaqə saxlama üsullarını, döyüş əmrində və ya sərəncamında qeyd olunmayan əlavə məlumatları.

ŞƏKİL 2. TANK BÖLMƏSİ PİYADALARLA BİRLƏŞƏRKƏN

Tank bölmə komandiri son atəş mövqeyinə qədər ərazi kəşfiyyatını apararaq, piyada bölməsinin komandiri ilə planını uzlaşdırır. Sonra isə bölməsinə qayıdaraq, heyətinə döyüşün niyyət və planı barədə məlumat verir.

Döyüşün təşkilindən və ərazi amillərindən asılı olaraq, tank bölməsi piyada bölməsindən təyin olunmuş bələdçilərin köməyi ilə atəş mövqələrinə doğru irəliləməlidir. Tapşırıq tank taqımının ümumi heyətinin hamısına verilmişdirsə, bu zaman tanklar bir-birlərinin atəş mövqeyinə olan hərəkətini himayə etməlidir. Yalnız bir qismin tapşırıq yerinə yetirməsi nəzərdə tutularsa, onda qalan tanklar irəliləyən tankların atəş mövqeyinə hərəkətini himayə etməlidir.

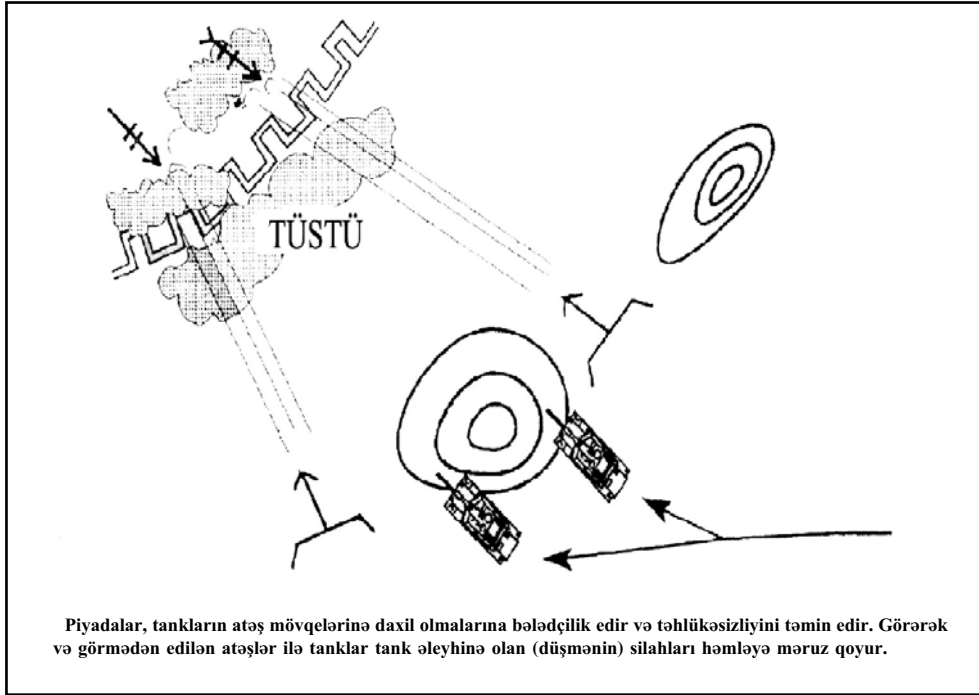
Düşmənin həmlə atəşinin güc və intensivliyindən asılı olaraq tanklar seçilmiş üsulla, hərəkət edə-edə və ya qısa dayanmalarla atəş açaraq mövqeyə doğru irəliləyir. Bu zaman ərazinin və hədəflərin müşahidəsi tankların

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

optik cihazlarından aparıldığı üçün heyətin imkanları azalır, belə vəziyyət düşməyə gizli yerdəyişmə və fərqli atəş mövqelərindən atəş açaraq tank üzərində olan desantı erkən enməyə məcbur etmək imkanı verir, daha sonra piyadaların hədəfə çevrilməsinə tanklardan ayrılmasına və uzaqlaşmasına vadar edir. Bu cür şəraitin yaranmaması üçün piyadalar tank heyətlərinə hədəfgöstərmə ilə yardım göstərməlidir.

ŞƏKİL 3. PİYADALAR TANKLARA ATƏŞ MÖVQELƏRİNƏ ÇIXMASI ÜÇÜN BƏLƏDÇİLİK EDİR

Tank heyəti atış mövqeyinə daxil olduğu zaman hədəfləri dərhal müəyyən edə bilməzsə, piyadalar hədəf istiqamətinə izburaxan mərmilər və ya minaatanlardan tüstü minaları ataraq hədəfi göstərirlər. Hədəfgöstərmə yerli oriyentirlərə istinadən də icra oluna bilər. Hədəfi müəyyən etmənin əsas üsulu tankın optik cihazları vasitəsilə ərazinin müşahidə olunmasıdır. Hədəf aşkar olunduqdan sonra tankın top və pulemyotunun atəşləri ilə düşmənin hədəfi atəş altına alınır və məhv edilir. Hədəflərin məhv edildiyi müəyyən edildikdən sonra tanklar atəşi müstəqil olaraq və ya piyadaların işarəsilə dayandırır, ərazinin müşahidəsi və hədəflərin aşkar olunması davam etdirilir.

Bəzi vəziyyətlərdə tanklar piyadanın önündə irəliləməlidir. Bu şəraitdə tankların döyüş sahəsində irəliləmə sürəti aşağı olur (3-4 km/saat). Bu işə tankın düşmən tərəfindən aşkar olunub daha rahat atəş altına alınması və məhv olunması ilə nəticələnə bilər. Çünki belə halda tankın atəş altına

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

liyyət göstərən heyətin hədəfi aşkaretmə imkanlarını azaldır. Bütün tank və piyada bölmə komandirləri şəxsi heyəti və texnikanı belə atəşlərin təsirlərindən qorumaq üçün müəyyən tədbirlər görməlidirlər.

ATƏŞ DƏSTƏYİ NECƏ OLMALIDIR

Yaylım və nişan alaraq atəşdən istifadə zirehli bölmələrin piyada ilə birlikdə təsirli güc nümayişidir.

Yaylım atəş zamanı düşmənin tank əleyhinə silahları və döyüş ərazisində olan canlı qüvvəsi atəşə məruz qalır. Tankdakı optik cihazlarla hədəfləri müəyyən edib yaylım atəşlə piyadaya dəstəkləmək sınaq olmuş haldır. Bundan başqa, tankdakı texniki avadanlıqdan istifadə edərək yaradılan tüstü buludu irəliləyən tanklar və piyadalar üçün maskalayıcı rol oynayır və qəfil basqın elementini ortaya çıxarır. Bu zaman minaatan və artilleriya mərmilərinin gurultusu tank və hərəkətdə olan zirehli texnikanın səsinə maskalayır.

Zirehli bölmələrin piyada bölmələri ilə əməkdaşlığında üstünlüklərdən biri də düzünətləmə ilə atəş imkanının təmin edilməsidir. Tankın üzərində olan silah sistemlərinin piyadaya dəstək zamanı istifadəsi sərfəli olmaqla yanaşı, tank topundan atəş yaxında olan piyalara təhlükə yaratmış olur. Birgə fəaliyyət zamanı həm tank heyəti, həm də piyalalar bunları nəzərə alaraq təhlükəsizlik qaydalarına ciddi riayət etməlidir.

Tank üzərindəki 12,7 mm-lik zenit pulemyotu həm canlı qüvvəyə, yüngül zirehli texnikaya, həm də mühəndis qurğularına təsiretmə gücünə malikdir. Qüllə pulemyotu çox təsirli silahdır.

Tank topunun imkanları mərmilərin növünə görə dəyişir. Bunlar zirehdələn-kumulyativ, zirehdələn-kalibraltı və qəlpəli-fuqas mərmilərdir. Təyinatı üzrə mərmilər həm zirehli texnikanı və ağır mühəndis qurğularını, həm də canlı qüvvəni məhv etmək üçün tətbiq olunur. Həmçinin tankdan bilavasitə hava dəstəyi zamanı hədəfgöstərmə üçün də istifadə oluna bilər.

TANK TAQIMININ HƏRƏKƏT İMKANLARI VƏ DÖYÜŞÜ DAVAMETDİRMƏ QABİLİYYƏTİ

Tankın manevr imkanlarının geniş olması maneəli ərazilərdə tapşırıq yerinə yetirərkən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aşağıda tank taqımının müəyyən şərtlər daxilində, təhlükəsiz və təsirli fəaliyyət göstərməsi üçün tətbiq olunacaq qaydalar qeyd olunmuşdur və göstərilən qaydalara əməl etmək maneəli ərazilərdə tankın təsirli olmasına və döyüş qabiliyyətinin artırılmasına köməklik edə bilər:

1. Kəşfiyyat məlumatları ilə təmin olunduqda: Kəşfiyyatçılar taqım komandirinə tankların hərəkətinə təsir edə bilən amillər üzrə məlumat verməlidirlər.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

2. Ərazi kəşfiyyatı aparıldıqda: Təcrübəli heyət tərəfindən həyata keçirilən ərazi kəşfiyyatı, tabor kəşfiyyatının verdiyi məlumatlarla uzlaşdırılmalıdır.

3. Ərazi bələdçiləri təyin olunduqda: Maneəli ərazilərdə, xüsusilə, məhdudgörmə şəraitində tankların atəş mövqelərinə doğru irəliləməsində bələdçilərdən istifadə çox əhəmiyyətlidir.

4. Texnikanın imkanlarını tam bildikdə: Tanklar, divar, kiçik ağaclar (30 sm diametrə qədər) məftil maneələri və yollara qalaqlanmış texnika və yaxud böyük maşınlar kimi bərrikadaları aşmaq və ya keçib getmək kimi mükəmməl qabiliyyətə malikdir. Mina tralı tankın keçidaçma imkanlarını artırır, ancaq dərə-təpə olan ərazilərdə hərəkəti məhdudlaşdırır.

5. Mühəndis-istehkam dəstəyi olduğu zaman: İstehkamçı çayların və xəndəklərin üstündə körpü salaraq, maneələri aradan qaldıraraq, böyük ağacları kəsərək tankın hərəkət imkanlarını artırmağa bilər.

6. Döyüşü davamətdirmə qabiliyyəti nəzərə alındıqda: Tankların mühafizə qabiliyyəti tankın növünə görə dəyişir. Tanklar yüngül silahlardan açılan atəşlərə, yandırıcı top mərmilərinə və tank əleyhinə silahlara görə dəyişik biçimdə özünü mühafizəni təmin edir.

Yüngül tank əleyhinə silahlara qarşı mühafizə qabiliyyətini artırmaq məqsədilə tanka zireh əlavə oluna bilər.

Tank taqımı aşağıdakı qaydalardan istifadə edərək tankları sıradan çıxmaqdan qoruya bilər:

1) **İdarəetməni əraziyə görə qurmaqla.** «Görsənərsən vurularsan, vurularsan məhv edilərsən» sözlərindən çıxış edərək deyə bilərik ki, düşmən hər hansı bir tanka müxtəlif məsafələrdən təsir göstərən və ya məhv edə bilən silahdan istifadə etmək imkanlarına malikdir. Bunları nəzərə alsaq tank taqımının fəaliyyəti və idarəetmə əraziyə görə qurulmalı, tank taqımının komandiri ərazinin xüsusiyyətlərindən ağıllı şəkildə istifadə edərək bu təsirləri minimuma endirməli və idarəetmənin dayanıqlığını təmin etməlidir.

2) **Düşməne daim təsir göstərməklə.** Toplardan, pulemyotlardan istifadə edərək piyadanın dəstəyi ilə düşmənin TƏS-nin, müdafiə olunan bölmələrinin mövqelərinin daim basqı altında tutulması əhəmiyyətlidir.

3) **Özünü himayə etməklə.** Cənab hərəkat edən tanklar sadəcə öz atəş sahələrini deyil, eyni zamanda yanlarında hərəkat edən zirehli texnikaların istiqamətində də əraziyə nəzarət etməlidir. Bu, hərəkat edən tankları himayə edən desant bölmələrinin fəaliyyətini, düşməne sərbəst və sərrast atəşəçmə imkanlarını yaradır.

4) **Zirehli texnikaların hərəkat vəziyyətində atəş açaraq hücum xətlərinə irəliləməklə.** Tanklar düşmən mövqeyini atəşə məruz qoymaq

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

üçün atəş açaraq, hücum xətləri istiqamətində irəlilədiyi zaman yüngül silahlaların, top, minaatan, snayper, həmçinin TƏS-in atəşinə məruz qalacaqdır. Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı heyətin sağ qalması zirehli texnikanın üstünlüklərindən bacarıqla istifadədən asılıdır.

5) **Şəxsi heyətin ştat silahlarını hazır tutmasını təmin etməklə.** Şəxsi heyət desant bölməsi kimi fəaliyyəti göstərən zaman düşməni dəf etmək üçün əl qumbaraları, pulemyotlar və atıcı silahlardan istifadə etməyə hazır olmalıdır.

DÖYÜŞ TƏMINATI: HARADA VƏ NECƏ?

Tank taqımı piyada bölməsinin tabeliyinə verilən zaman çətin şərtlərdə döyüş aparmağa hazır olmalıdır. Effektiv maddi-texniki dəstək əldə etmək üçün əsas iş taqımın təminat suallarının və ehtiyaclarının komandanlığa davamlı məruzə edilməsidir.

Piyada taboru tapşırıq yerinə yetirən zaman tabeliyinə verilən tank taqımının komandiri maddi-texniki təminatla bağlı əlaqələndirməni birbaşa tabor qərargahı ilə aparır. Taqım komandiri taqımın daxilində döyüş hazırlığının vəziyyətini incələyir və bu məsələnin göstərilən ardıcılıqla (80%, 70% və 60%) aşağı enməsi zamanı bunu tabor qərargahına bildirir. Maddi-texniki təminat 70%-dən aşağı düşən zaman taqım komandiri bərpa tədbirlərinin görülməsi üçün fəaliyyətə başlayır. Digər maddi-texniki tələbatlar taborun normal döyüş təminatı bölmələri tərəfindən yerinə yetirilir.

Yanacaq, sursat, təxliyyə və texniki qulluq – bunlar tabeliyə verilən taqımın döyüş qabiliyyətinə təsir edən “zəncirin əsas həlqələri”dir.

Yanacaq. Yanacaq qənaət daim nəzarətdə saxlanmalıdır. Mühərriklər hər imkanda söndürülməlidir (uzun müddət yerində qaldıqda). Hazırlıq səviyyələrini yoxlamaq üçün, döyüşə hazırlıq tədbirləri mühərrikin işləmə anında edilməlidir (silahların sıfırlanması, texniki tənzimləmə). Tank taqımının yanacaq təminatı aparılmadan döyüş fəaliyyəti 24 saat ərzində davam edə bilər (yanacaq qənaət tədbirləri görüldükdə).

Sursat. Tank taqımının sursat tələbatının ödənilməsi hər bir piyada taboru üçün həll edilməsi vacib məsələdir. Tələb olunan mərmilərin növü haqqında, düzünə tuşlama ilə atəş üçün ayrılan sursat barəsində taborun qərargahı dəqiq məlumat əldə etməlidir. Sursat ehtiyatı genişmiqyaslı döyüş zamanı təcili yerdəyişmə üçün əşelonlaşdırılmalıdır.

Təxliyyə və texniki xidmət. Hər hansı bir tank sıradan çıxan zaman taqım əvvəlcə bu tankı öz imkanları daxilində təmir etməyə səy göstərir. Bu mümkün olmadıqda tank heyəti, təxliyyə və texniki-xidmət qrupu gələcəyə qədər, tankın təhlükəsizliyini təmin etmək üçün, lazım olan tədbirlər görür və daimi əlaqəni təmin edir. Piyadalar xilas etmə və təxliyyə fəaliyyəti ərzində tankın mühafizəsini təmin etməklə yanaşı, müəyyən dərəcədə

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

öz tapşırıqlarını da yerinə yetirməyə çalışırlar. Təxliyyə və texniki xidmət qrupları briqada üzrə əsasən zirehli texnika tətbiq olunan istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir, komandir tərəfindən döyüş planlanan zaman, xüsusilə diqqətdə saxlanılmalıdır.

PIYADANIN TANKIN ÜZƏRİNDƏ DAŞINMASI

Bəzən təqım komandirindən piyadanı tank üzərində desant olaraq daşımaq tələb oluna bilər. Bu, ancaq bölmələrin döyüş sahəsində maneəvi zamanı (zamana qənaət), tank və piyada bölməsinin başqa bir istiqamətə təcili yerdəyişməsi zamanı icra oluna bilər.

Tankların üstündə piyada olarkən piyada və tank bölmə komandirləri aşağıdakılara riayət etməlidir:

- piyada qruplarına tankdan eniş və minik qaydaları öyrədilməli və müvafiq məşqlər keçirilməlidir;
- piyadaya tankdan enməmiş və tanka minməmiş tank komandirini xəbərdar etmə vacibliyi aşılmalıdır;
- piyadaya tank komandirinin əmrinə sözsüz tabe olması tapşırığı verilməli və təlimat keçilməlidir;
- piyada təqım komandiri, tank təqım komandiri ilə eyni tankda hərəkət etməlidir;
- bölük, təqım və ya manqa komandiri tank komandirinin yanında olmalı, tank komandirilə danışmaq və öz bölməsi ilə əlaqə saxlamaq üçün telefondan istifadə etməlidir.

Bundan əlavə tank və piyada heyətinin birgə fəaliyyəti zamanı dəqiq əməl etməli olduğu qaydalar bunlardır:

- tank heyəti tankın üstündə piyada olarkən düşmənin açdığı atəşlərə təsirli cavab verə bilməyəcəyini yaddan çıxarmamalıdır;
 - mümkün olduğu vaxt piyada texnikanın sağ qabaq tərəfindən enib, minməlidir. Bu, sürücünün piyadanı görməsinə və piyadanın pulemyotun qarşısına keçməməsinin əminliyinə şərait yaradır.
 - Piyadalar tankın üstündə gedərkən mütləq aşağıda olanlara nəzarət etməlidirlər:
 - piyadalar tankın üstüyaratma cihazlarının arxa tərəfində olmalıdırlar (Bu, onların avtomatik olaraq, bütün silah sistemlərindən uzaq durmalarını təmin edir)
 - bütün piyada və şəxsi heyət dəbilqələrdə olmalıdır;
 - piyada döyüş təchizatından artıq hər hansı başqa bir əşya ilə tanka minməməlidir. Əşya çantası və s. başqa vasitələrlə daşınmalıdır.
- Yenə də əlavə edək ki, tank üzərindəki piyada aşağıda qeyd olunmuş tərzdə hərəkət etməlidir:
- tankın dayanmasını gözləməli, tank komandirinin əmrilə lülənin qar-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

şısına tərəf hərəkət etməmək şərtilə texnikadan düşməlidir;

– texnikadan yana doğru 5 metrə qədər dağılmalı, texnikanın arxa, yaxud qarşı tərəfi istiqamətində hərəkət etməməlidir;

– əgər mümkün olarsa, ən qabaqda gedən tank piyada daşımamalıdır, çünki onun üstündə olan şəxsi heyət lülənin hərəkət etməsini məhdudlaşdırır;

– piyadalar hər istiqamətdə müşahidə aparmalı, tank heyətinin görə bilməyi hədəfləri müəyyən etməyə çalışmalıdır;

– tankın üstündə olarkən siqaret çəkməməli, yanacaq və sursat doldurmaları zamanı tankların yanında durulmamalıdır;

– hərəkətdə olan və ya dönən tankların yaxınlığında heç zaman dayanılmamalıdır.

XARİCİ ORDULARDA

YENİ GƏMİƏLEYHİNƏ RAKET

27 avqust 2013-cü ildə ABŞ Müdafiə Nazirliyinin Perspektiv Araşdırmalar İdarəsi mütəxəssislərinin (DARPA) və ABŞ HDQ-nin Hərbi-dəniz Araşdırmalar İdarəsinin, eləcə də işləri hazırlayan kompaniyaların (Lokhid-Martin, "BAe sistemz") rəhbərliyi ilə yeni uzaqmənzilli gəmi-əleyhinə raketin (GƏR) ilkin nümunəsinin yoxlama buraxılışı həyata keçirilmişdir. Raket LRASM (Long Range Anti-Ship Missile) proqramı çərçivəsində hazırlanmışdır. GƏR-in buraxılışı Kaliforniya yarımadasının cənub sahillərində yerləşən Poynt Muqu dəniz sınaq poliqonu rayonundan həyata keçirilmişdir. Sınaq buraxılışı ABŞ HHQ-nin yeddinci ağır aviasiya eskadrilyasının B-1B "Lanser" strateji bombardmançı təyyarəsindən həyata keçirilmişdir. Təyyarə Days (ştat Texas) aviabazasından havaya qalxmışdır. Hədəf qismində manevr edən hədəf-gəmidən istifadə edilmişdir. Məsafənin yarısını inersiya rejimində qətedən raket heç bir təsir olmadan hədəfi taparaq ona tuşlandı və yüksək dəqiqliklə şərti düşməni məhv etdi. Uçuşboyu raketi 31-ci sınaq eskadrilyasının hücumçu-qırıcı F/A-18 "Super Xornet" təyyarəsi müşayiət edirdi. GƏR, LRASM AGM-158B JASSM-ER hava bazalı qanadlı raketin bazasında hazırlanır. Dəyişdirilmədən planer, güc qurğusu və açar sistemləri götürülmüşdür. Yeni raketin içindəki avadanlıqların əsasını aktiv radiolokasiya QSN və qarşılıqlı əlaqə quran şəbəkə avadanlıqları təşkil edir. Keçən il raketin üç uğurlu buraxılışı həyata keçirilmişdir. Raketlər strateji bombardmançı B-1B-dən buraxılmışdır. Daha bir sınaq buraxılışı isə gəmidə yerləşən Mk41 şaquli buraxılış qurğusundan həyata keçirilmişdir. Bu il yeni raketin istismar buraxılışları davam etdiriləcək.

“Zarubejnoye Voennoe Obozreniye” jurnalı, №11, 2013

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

ƏKS TƏDBİRLƏRİN EFFEKTİVLİYİ

ƏMƏLİYYAT ZAMANI DÜŞMƏNİN TƏXRİBAT-TERROR QRUPLARI (TTQ) İLƏ MÜBARİZƏNİN TƏŞKİLİ

Düşmən tərəfindən törədilə biləcək təxribat-terror fəaliyyətlərinin mümkünlüyü komandanlığı (komandir) və qərargahı əməliyyatın (döyüşün) bütün mərhələlərində onların qarşısını almaq üçün əks-tədbirlər görməyə məcbur edir. Düşmənin TTQ-i ilə mübarizədə planlaşdırma və qərar qəbulu üçün lazım gələn məlumatları komandir, adətən əməliyyat tapşırığı kimi alır.

Bu zaman komandir aşağıda sadalanan amilləri aydınlaşdırır:

- müdafiə (hücum) zolağında hansı ümumi əməliyyat-taktiki vəziyyət yarandığını;
- TTQ fəaliyyətinin qarşısını almaq üçün yuxarı komandanlığın niyyətini;
- əməliyyatın gedişatı zamanı düşmənin TTQ ilə mübarizə sistemində birliyin (birləşmənin) hansı rol oynadığını;
- təxribat və terrorun qarşısının alınması üçün yuxarı rəis tərəfindən hansı tədbirlər görüldüyünü;
- əsas qüvvələrin hansı istiqamətdə (rayonda) və harada cəmləndiyini;
- hansı mübarizə üsullarının tətbiq edildiyini;
- aviasiya, raket qoşunları və artilleriyaya, birinci, ikinci eşelon və ehtiyat qüvvələrə TTQ-nin aşkar edilməsi və məhvi üçün hansı tapşırıqlar qoyulduğunu;
- hava, qoşun, radiotexniki, artilleriya və mühəndis kəşfiyyatının necə həyata keçirildiyini;
- TTQ ilə mübarizə üçün digər güc strukturlarının (DİN, FHN, DSX və s.) hansı tərkib və tapşırıqla cəlb edildiyini;
- onlarla qarşılıqlı əlaqənin necə təşkil edildiyini;
- idarəetmə və təminatın necə həyata keçirildiyini.

Qərar qəbul edilərkən ən çətin məsələlərdən biri düşmənin TTQ tətbiqi üzrə imkanlarının qiymətləndirilməsidir. Düşmən TTQ-sinin əməliyyatın hansı mərhələsində, hansı tərkib və tapşırıqla hücum (müdafiəyə) atıla biləcəyini, ilk növbədə hansı obyektləri basqına məruz qoyacağını müəyyən

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

etmək çox vacibdir. Təxribatlara qarşı fəaliyyət üsulları bütün bunları nəzərə alaraq düşünülməlidir.

Ordunun müdafiə əməliyyatının gedişi zamanı birləşmənin müdafiə zolağında aşağıdakı düşmən qrupları fəaliyyət göstərə bilər:

- 100-ə qədər aeromobil hava desantı;
- hər birində 12-14 nəfər olmaqla 200-ə qədər təxribat-terror qrupu;
- bölüyə (tabora) qədər qüvvə ilə 10-15 qeyri-nizami (quldur) qrup.

Onlar ən azı 25 mühüm obyekt (hərbi hissənin idarəetmə məntəqəsini, rabitə qovşağını, RLS və s.) sıradan çıxarmağa, qoşunları idarəetmə sistemini və arxa cəbhənin işini pozmağa qadirdirlər. Bu da bildiyimiz kimi hissənin döyüş imkanlarını xeyli aşağı salacaqdır. NATO-nun əməliyyat-taktiki təlimlərinin təcrübəsinə görə TTQ-nin atılması döyüş əməliyyatlarının başlanmasından xeyli müddət əvvəl baş verir. Belə ki, TTQ-nin düşmən arxasına atılması ordu qrupları komandanının qərarı ilə əməliyyatların başlanmasına 30-45 gün qalmış, korpus komandirlərinin qərarı ilə 10-12 gün qalmış, diviziya komandirlərinin qərarı ilə 2-3 gün qalmış həyata keçirilir.

Hücuma 1-2 gün qalmış qeyri-nizami (quldur) qrupların fəaliyyətlərinin aktivləşməsinə gözləmək lazımdır. Cəbhə boyu 150 km və dərinliyi 100 km olan zolaqda bu qrupların hər birində 200-250 nəfər olmaqla 8-13 (bəzən daha çox) müqavimət dəstəsi mövcud ola bilər. Birliyin cavabdehlik zonasında onların fəaliyyətləri barəsində informasiya toplamaq üçün DİN, DSX, MTN birləşmələri, dəmir yolu komendaturaları və digər mülki təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqə təşkil edilməlidir.

Birliyin (birləşmənin) müdafiə zolağında ehtimal edilən təxribat-terror qruplaşmasının tərkibinin təhlili göstərir ki, döyüş fəaliyyətlərinin başlanması ilə cəbhənin 70 km dərinliyində düşmənin 80-ə qədər kəşfiyyat, TTQ və kəşfiyyat-təxribat qrupu; 100 km dərinliyədək 30 kəşfiyyat və təxribat-terror qrupu, həmçinin 3-4 aeromobil desant qrupu atıla bilər.

Düşmənin müdafiənin 1-ci həddini ələ keçirən TTQ-nin əsas qüvvələrindən zaman istifadə edəcəyini gözləmək lazımdır. Əməliyyatın bu həllədiçi mərhələsində düşmən çox güman ki, B-ə yaxın TTQ qüvvəsini cəlb etməklə 2-3 aeromobil desant qrupu çıxara bilər. Bizim qoşunların müdafiəyə hazırlığı zamanı 1-ci müdafiə xəttində mövqelərarası əraziyə 17-18 TTQ, 1-ci və 2-ci müdafiə həddləri arasına isə 1-2 aeromobil desant qrupu atıla bilər. Belə fikir düşmənin müdafiənin qurulma sistemini müəyyən etmək üçün döyüşlə kəşfiyyat aparmağa can atacağına əsaslanır. Bölmələrin dayaq məntəqələri, idarəetmə məntəqələri, rabitə qovşaqları, RLS, raket qoşunlarının və zenit-raket bölmələrinin start mövqeləri TTQ-nin hücum obyektləri ola bilər. Aeromobil desant atmaqda məqsəd müdafiədəkilərin arxa təminatı sistemini pozmaqdır və arxa cəbhə obyektlərinə

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

basqın edərək ələ keçirməkdir.

Hücum zamanı qoşunlarının zərbə qruplaşmasına kömək məqsədilə düşmən, ikinci eşelonun (ümumqoşun ehtiyatının) manevrini məhdudlaşdırmaq üçün onun yerləşmə rayonuna əlavə olaraq 20-22 TTQ çıxara bilər.

TTQ-nin söyləri çox güman ki, sonra bu qaydada artırılacaq: müdafiənin 1-ci həddinin 3-cü mövqeyi uğrunda döyüşdə 14-16 TTQ, 1-ci müdafiə həddinin yarılməsi başa çatarkən tabor taktiki qrupunun tərkibində müdafiə qruplaşmasının parçalanması və təqibə keçmək üçün şərait yaratmaq məqsədilə 17-18 TTQ və aeromobil desantı atıla bilər.

Beləliklə, müdafiə olunan qoşunlar hazırlıq mərhələsində və müdafiə əməliyyatının gedişində fasiləsiz olaraq havadan, cəbhədən, arxa və cinahlardan düşmən TTQ-nin təsirinə məruz qala bilər. Nəticədə 150-160 obyekt (1TTQ 1-2 obyektə) eyni zamanda və ya ardıcıl olaraq basqına məruz qala bilər.

Təxribat və terror aktları bu üsullarla törədilə bilər:

- havadan hücum həmləsi;
- havadan basqın zərbəsi;
- atəş basqını;
- pusqu (yerüstü, hava, helikopter);
- obyektlərin məsafədən partladılması;
- snayper atışları;
- mina-sürprizləri tətbiq etməklə və s.

TTQ-nin döyüş imkanlarını qiymətləndirərkən onların qabaqcıl texnika ilə təminatını (helikopterlər, robotlar və s.) nəzərə almaq lazımdır. Çünki bu vasitələr təxribat-terror qruplarına geniş ərazilərdə cəld manevr etmək, kəşfiyyat aparmaq, partlatma işləri üçün həssas obyektlər seçmək və zərbə altından cəld çıxmaq imkan verir.

TTQ-nin ən zəif yerləri aşağıda sadalananlardır:

- bir çox aşkarlayıcı əlamətlərin, xüsusən aerodromların və TTQ-nin enmə-hazırlanma yerlərinin olması;
- vaxtın böyük qismini sığınacaqdan kənar qalma məcburiyyətində olduqları üçün müdafiə olunanların (hücum edənlərin) bütün atəş vasitələrinin təsirindən zəif qorunma şərtlərində olmaları;
- aşkar olunduqda düşməne uzun müddət müqavimət göstərmə imkanının olmaması.

TTQ-nin mobil qrupları ilə qapalı, dərə-təpəli ərazilərdə, dağlarda, meşədə, yaşayış məntəqələrində mübarizə aparmaq daha çətin olacaq. Bu, sadalanan yerlərdə onların sığınacaqlardan, ərazinin qorunma xüsusiyyətləri və maskalanma vasitələrindən istifadə imkanlarının genişliyi ilə izah edilir. Belə şəraitdə snayper və mina-partlayış maneələri qoşunlar üçün böyük təhlükə sayılır.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

Qoşunlarımızın təxribat-terror qrupları ilə mübarizə üzrə imkanlarını qiymətləndirərkən ilk növbədə müəyyən edilməlidir:

- düşmənin qəfil atəş basqınlarına, pusqu və mina-partlayış maneələri qurmasına imkan verməmək üçün müdafiə sisteminin necə qurulması;
- düşməni məhv edərkən kiminlə və necə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək lazım olduğu.

Bu fəaliyyətlərlə birlikdə hava, radiotexniki və dərin qoşun kəşfiyyatının imkanları, həmçinin birliyin (birləşmənin) təxribat-terror qruplarının atılmasının qarşısını alma, uçuşda və baza rayonlarında cəmləşən zaman onların məhv edilməsi üçün aviasiya, raket qoşunları və artilleriyanın imkanları qiymətləndirilməlidir.

Bunun əsasında komandanlıq (komandir) müəyyən edir:

- atəş sistemi növlərinin necə qurulmalı olduğunu;
- aşkar olunan kimi raket-artilleriya və raket-zərbə kompleksləri ilə TTQ-lərə həm seçmə zərbə üsullarının necə tətbiq olunmasını, həm də cavabdehlik zonasında əsas səylərin hansı obyektlərin mühafizəsinə cəmləşdirilməsini;
- TTQ-lərlə mübarizə üçün hansı qüvvələri ayırmaq, onları necə hazırlamaq və təchiz etmək yollarını.

Bu zaman həm TTQ-ləri təcrid etmə, mühasirəyə alma, parçalama, təqib etmə və məhv etmə üzrə qoşunların zərbə imkanları, həm də hissə və bölmələrin reydlə fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün manevr imkanları, atəş və maneələrlə manevr, səyyar və dayanıqlı sədlər, pusqu və atəş kisələri yaratma imkanları nəzərə alınır.

TTQ ilə müvəffəqiyyətlə mübarizə aparmaq üçün qoşunlar əvvəlcədən, hazırlaşdırılmalı, bütün komanda-qərargah təlimlərində və taktiki məşğələlərdə təxribatçı basqınlarının dəfəndilməsinin müxtəlif üsulları məşq etdirilməlidir. Qərargahlarda lazımı planlaşdırıcı sənədlər hazır olmalıdır. TTQ ilə mübarizə üçün qüvvə və vasitələr nisbəti hesablanarkən 1 təxribat-terror qrupunun axtarışı və məhv edilməsi üçün təxminən 1-2 kəşfiyyat-döyüş qrupu (hər qrupda 8-10 nəfər olmaqla) tələb olunduğu nəzərə alınmalıdır. Yuxarıda göstəriləni kimi düşmənin birliyin (birləşmənin) müdafiə (hücum) zolağına 200-ə qədər TTQ ata biləcəyini nəzərə alsaq, onları məhv etmək məqsədilə ordudan 6-7 tabor və aeromobil desant ilə mübarizə üçün əlavə olaraq 8-10 tabordan az olmamaq şərti ilə qüvvənin ayrılması lazım gələcəkdir.

TTQ ilə mübarizədə əsas yük birliyin (birləşmənin, hərbi hissənin) ümumqoşun ehtiyatı və ikinci eşelonunun üzərinə düşəcəkdir. Lakin bu qüvvə və vasitələr də yetərli olmaya bilər. Təxribat və terrorla mühafizə tapşırıqlarının həlli üçün birləşmə və hissələrdə xüsusi döyüş düzülüşü ele-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

mentləri, o cümlədən qoşun manevr qrupu, təxribat əleyhinə qırıcı, zərbə-hücum, zərbə-atəş, hava reyid dəstələri (qrupları) və helikopterlərlə minalama qrupları yaratmaq tələb olunacaqdır.

Qoşun manevr qrupları (QMQ) birləşmə (hissə) komandirinin mobil ehtiyatını təşkil edə bilər. Onlar qəfil yaranan tapşırıqları həll etmək üçün təyin olunurlar. Düşmənin TTQ atdığı aşkarlandığında QMQ dərhal göstərilən rayona irəliləyir və düşməni məhv edir. QMQ-nin tərkibinə PDM üzərində olan motoatıcı bölmələrin hissələrini (bölük, tabor) daxil etmək məqsəduyğun sayılır. QMQ-nin fəaliyyəti helikopterlərlə himayə edilməlidir.

Desant əleyhinə qırıcı dəstələr (DQD) ərazinin darənib-aranması, eləcə də yaşayış məntəqələri, meşə və dağlarda gizlənmiş təxribatçıların aşkarlanması üçün zəruridir. Belə dəstələrin tərkibinə döyüş qabiliyyəti daha yüksək olan və yaxşı hazırlıqlı bölmələr daxil edilməlidir. Ərazinin darənib-aranmasından başqa, onlar həm sabit, həm də səyyar pusqu və sədlərin qoyulmasında istifadə edilə bilər.

Zərbə-atəş qrupları (ZAQ) düşmənin ərazidə möhkəmlənən, dairəvi müdafiə tutan və atəş sistemi qura bilən TTQ və hava desantının məhv edilməsi üçün təyin edilmişdir. ZAQ-lar təxribatçılara qarşı, təcridetmə, reyid və yandan ötən dəstələrin tərkibinə daxil edilə bilər.

Hava-reyid dəstələri HRD (qrupları) avtonəqliyyat kolonlarının hərəkəti nəzərdə tutulan marşrutların kəşfi və bu marşrutlarda ola biləcək pusqu, maneə və sədlərin aşkarlanması üçün istifadə edilə bilər. HRD-lər təxribat-terror aktlarının qarşısını almaq üçün təsiredici vasitə ola bilər.

Beləliklə, düşmən TTQ-lərinin mübarizə sistemi özündə hücum və müdafiədə yekdil, vahid niyyət və planla birləşmiş qoşun, xüsusi, əməliyyat-taktiki, kəşfiyyat-döyüş, rejimli-məhdud, atəş-zərbə, təcrid edən və onların təminatı ilə qarşılıqlı uyğunlaşdırılmış kompleks tədbirləri birləşdirməlidir. Bununla əlaqədar olaraq hücumda və müdafiədə xüsusi planlaşdırıcı sənədin (plan) hazırlanmasına ehtiyac yaranır. Bu sənəddə aşağıdakı göstərişlər öz əksini tapmalıdır: TTQ ilə mübarizədə əsas səylərin cəmləşməsinin cavabdehlik bölgələri və rayonların (istiqlətlərinin) təyin olunması; kəşfiyyat-döyüş, atəş-zərbə, zərbə-hücum, təcridetmə fəaliyyətlərinin aparılma qaydaları; TTQ ilə mübarizədə birinci və ikinci eşelonların, ümumqoşun ehtiyatlarının tapşırıqları; TTQ-nin məhv edilməsi üzrə raket-artilleriya və zenit-raket hissələrinin tapşırıqları; idarəetmə sisteminin təşkili; qarşılıqlı əlaqə və hərtərəfli təminat qaydası.

Plan birləşmə (birlik) komandirinin qərarı əsasında hazırlanır, müdafiə qərarında TTQ-nin aşkarlanması və məhv edilməsi üzrə aşağıdakı tədbirlər nəzərə çatdırılır:

- TTQ və aeromobil desant atılmasının aşkarlanması üzrə hava, qoşun

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

və radiotexniki kəşfiyyatın tapşırıqları;

– idarəetmə məntəqələri və qoşunların döyüş düzülüşünün, atəş mövqelərinin, arxa cəbhə müəssisələrinin yerləşmə rayonları və kommunikasiya obyektlərinin qorunmasının gücləndirilməsi üzrə əlavə tədbirlər;

– birləşmə (birlik) və hissələrin cavabdehlik zonası;

– aşkarlanmış TTQ-nin təcrid olunması və atəşlə məhv edilmə tapşırıqları;

– qırıcı dəstələrin, QMQ, DİN-in DQ hissələri ilə, DSX ilə kəşfiyyat-döyüş, reydhücum və təcridetmə fəaliyyətləri, habelə TTQ-nin mühasirəyə alınma və məhv edilməsi üzrə birgə fəaliyyət qaydası;

– döyüş sursatı və maddi vəsaitlər daşıyan avtonəqliyyat kolonlarının döyüş müşayiəti, onların təxribatçı basqınlardan qorunması;

– zərbə-hücum qruplarının döyüş düzülüşlərinə artilleriya atəşini tənzimləyən zabit və aviatuslayıcıların ayrılması qaydası;

– TTQ-nin məhvi üzrə döyüş fəaliyyətinin gedişində idarəetmə və qarşılıqlı əlaqə qaydası;

– qoşun qruplaşmalarının gizlədilməsi üzrə məhdud rejim və maskalanma fəaliyyətlərinin keçirilmə qaydası;

– TTQ-nin axtarışı və məhvi üzrə aviasiya, raket qoşunları və artilleriya ilə qarşılıqlı əlaqə qaydası.

Adətən, qərarın qəbulundan sonra komandir tabelikdəkilərə düşmən TTQ-nin məhvi üzrə sualları əhatə edən tapşırıqlar verir və onun göstərişlərinə uyğun olaraq qərargah rəisi aşağıda sadalananlara əməl etməlidir:

1. TTQ ilə mübarizə üzrə tədbirlərin planlaşdırılması zamanı:

DİN DQ və DSX qərargahları ilə müfəssəl şəkildə qarşılıqlı əlaqə qaydasını, məhdud-rejimli fəaliyyətlərin və komendant xidmətinin təşkilini, birgə patrul fəaliyyətlərini, blokpostların, keşik mühafizəsi və sipərlərin qoyulmasını, kommunikasiya və arxa cəbhə obyektlərinin qorunmasını hazırlamalıdır.

2. Kəşfiyyat-döyüş, zərbə-hücum və reydhücum fəaliyyətlərinin planlaşdırılması zamanı:

– onların fəaliyyətlərinin məqsəd, tapşırıqları və həlli üsullarını;

– cəlb edilən güc və vasitələri;

– aviasiya və kəşfiyyat-döyüş qruplarının gücü ilə axtarış fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi qaydasını;

– keçirilmə müddətlərini;

– atəş, mühəndis və maddi təminat qaydasını.

3. TTQ-nin məhv edilməsi məqsədilə zərbə-atəş və təcridetmə fəaliyyətlərinin planlaşdırılması zamanı:

– digər güc strukturu hissələrinin iştirakını;

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

– düşmən yollarının bağlanması, hərəkətlərinin məhdudlaşdırılması üçün səyyar və hərəkətli sipərlərin yaradılma qaydasını.

4. Aviasiya ilə qarşılıqlı əlaqənin təşkili zamanı:

- hava kəşfiyyatının aparılma üsullarını;
- ümumqoşun qurumları üçün aviatuslayıcıların ayrılma qaydasını;
- avtonəqliyyat kolonlarının aviasiya müşayiəti qaydasını;
- xəbərdar etmə, tanıma və hədəfgöstərmə üzrə vahid siqnalları.

Öz növbəsində kəşfiyyat bölməsinin rəisinə gün ərzində birliyin (birləşmənin) cavabdehlik zonasında TTQ çıxarılmasının müşahidəsi, həmçinin təfsilatlı və genişmiqyaslı kəşfiyyatı; TTQ-nin aşkar edilməsi üzrə isə qoşun, hava, radiotexniki, artilleriya, mühəndis və digər kəşfiyyat növləri ilə qüvvələrin razılaşdırılması və onlar arasında sisteməlik məlumat mübadiləsinin təşkil edilməsi haqqında göstəriş verilir.

Tabelikdə olan birləşmə (hissə) komandirlərinin qarşısında belə tapşırıqlar qoyulur:

1. Atəş və maneə sistemi yaradarkən nəzərdə tutulmalıdır:

– zolaqlararası (mövqearası) məkanda, qovuşuq və cinahlarda TTQ çıxarılmasının atəşlə əngəllənməsi;

– ümumqoşun ehtiyatının, qırıcı, təxribat əleyhinə dəstələrin, döyüş helikopterləri və artilleriya ilə hərəkətlərinin razılaşdırılması;

– aşkar edilmiş TTQ-nin təcrid və məhv edilməsi üçün mühəndis maneə hədlərinin (zonaları, zolaqları) yaradılması.

2. Mövqeləri qurarkən və mühəndis avadanlıqları ilə təchiz edərkən bölük (taqım) dayaq məntəqələrinin dairəvi müdafiəsini, saxta mövqe və rayonlar yaratmaq, idarəetmə məntəqələri və rabitə qovşaqlarının, RLS, HHM, raket qoşunları və artilleriyanın atəş (start) mövqələrinin, arxa cəbhə bölmələrinin qorunmasının gücləndirilməsi üçün atəş hədlərini hazırlamaq.

3. Düşmənin TTQ-nə atəşlə zərərvermə planlaşdırılarkən nəzərə alınmalıdır:

– atəş vasitələrinin imkanlarını nəzərə almaqla briqadalara (taborlara) cavabdehlik zonasının təyin edilməsi;

– keşik mühafizəsi tərkibində xidmət aparılan zaman, blokpostlarda, pusqularla mübarizə zamanı, TTQ-nin atəş basqını dəf edilərkən və s. bölmələrə atəş dəstəyi təminatının planlaşdırılması.

Aşkar edilmiş TTQ-ni məhv etmək üçün zona-obyektli, maneə-atəşli, atəşlə təcrid etmə, atəşlə “ələmə” kimi zərərvermə metodlarını tətbiq etmək:

1. Ərazinin atəşlə “ələnməsi”, TTQ-nin təcrid olunması və mühasirəsi zamanı döyüş helikopterləri, hücum və bombardmançı aviasiya təyyarələri ilə qarşılıqlı əlaqənin təşkilini diqqətə almaq.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

2. TTQ-nin qəfil atəş basqınlarının qarşısını almaq məqsədilə idarəetmə məntəqələrinin, artilleriyanın, HHM vasitələrinin atəş mövqeləri və arxa cəbhə obyektlərinin mühafizəsini təşkil etmək;

– zolaqlararası məkanda yerləşən kommunikasiyalardakı mühüm obyektlərin mühafizəsi üçün ZTR üzərində manqa (taqım) ilə gücləndirilmiş qarovullar ayırmaq.

3. Ümumqoşun hissələri ilə DİN DQ-nın, DSX, MTN, FHN və ərazi müdafiə hissələrinin səylərinin razılaşdırılması üçün qarşılıqlı əlaqə planının hazırlanması məqsəduyğundur. Planda öz əksini tapır:

– TTQ-nin çaşdırılması, komendant saati və döyüş fəaliyyətləri rayonunda buraxılış rejiminin təmin edilməsi, nəqliyyat vasitələrinin hərəkətinə nəzarət, patrul xidmətinin birgə aparılması, avtonəqliyyat kolonlarının döyüş müşayiəti və ümumiyyətlə fəaliyyətlərin gizliliyi üçün kimin, hansı üsuldan istifadə etdiyi;

– TTQ çıxarılması aşkarlandığında, kəşfiyyat-döyüş, zərbə-atəş, reydtəcridetmə, TTQ-nin mühasirəyə alınması və məhvi fəaliyyətləri zamanı birgə fəaliyyət qaydası;

– raket və artilleriya qoşunları, HHM-in döyüş tətbiqi, hava qüvvələrinin quru qoşunlarının aviasiyası döyüşdə fəaliyyət qaydası, TTQ-nin havada uçuşu və desantçıxarma (enməsi) zamanı başlanğıc rayonlarda atəşlə zərərvurma tapşırıqları;

– mühəndis təminatı qaydası, xüsusilə birlik (birləşmə) obyektlərinin radiolokasiya, istilik və işıq maskalanması;

– düşmənin məlumatlandırılması üçün kompleks tədbirlər;

– idarəetmə məntəqələrinin müdafiə, mühafizə və qorunması qaydası, bu məqsədlə ayrılan güc və vasitələr;

– düşmənin optik elektron kəşfiyyat və silahların idarəetmə vasitələrinə qarşı aeroxollu əks-fəaliyyət tədbirləri;

– düşmən TTQ-si ilə mübarizə zamanı radioloji, kimyəvi, bioloji mühafizə (RKBM) bölmələrinin (hissələrinin) qarşılıqlı əlaqə üsulları.

TTQ-nin basqınlarından qorunma və onlarla mübarizə tədbirlərinin reallaşdırılması üçün birliyin (birləşmənin) idarəetmə quruluşu çərçivəsində xüsusi orqanın – diversiya əleyhinə mühafizənin idarə olunması və planlaşdırılması qrupunun yaradılması lazımdır. Bu qrupa daxil edilməsi məqsəduyğundur:

– qoşun növlərinin və xidmətlərin rəisləri (və yaxud onların göstərişi ilə rabitə, raket qoşunları və artilleriyanın, HHM, REM, RKBM, mühəndis qoşunlarının zabidləri);

– əməliyyat bölməsinin zabidləri;

– aviasiyanın, DİN DQ-nın, DSX-nin və MTN-nin nümayəndələri.

Düşmənin təxribat-terror qrupları ilə mübarizə və ondan qorunma tap-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

şırıqlarının həlli üçün göstərilən şəxslərin bir qrupda birləşdirilməsinin “şəxsi” formada (qrupdakı zabitlərin müəyyən zamanda və müəyyən yerdə olması) yox, məlumatlandırma səviyyəsində həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. Qrupun tərkibində olan hər bir zabit iş yerində (KM və ya İEM) öz istiqaməti üzrə işləməli, eyni zamanda TTQ-nin aşkarlanması və məhvi üzrə öz ixtisasına uyğun təkliflərin hazırlanmasında fəal iştirak etməli və bu təklifləri ümumi planlaşdırma qrupu ilə razılaşdırmalıdır.

Təxribat əleyhinə mühafizənin planlaşdırılması və idarəedilməsi qrupuna aşağıdakı vəzifələrin həvalə edilməsi məqsədəuyğun sayılır:

- əməliyyatın müxtəlif mərhələlərində düşmənin TTQ tətbiq etmə xüsusiyyətləri və miqyasının qiymətləndirilməsi;
- düşmən kəşfiyyatına qarşı əks-tədbirlər üzrə təkliflərin hazırlanması;
- mühafizə üzrə ilkin məlumatların müəyyən edilməsi;
- obyektlərin qorunması üzrə planın hazırlanması və dəqiqləşdirilməsi;
- aviasiyanın, raket və artilneriya qoşunlarının, ümumqoşun birliklərinin (birləşmələrinə), xüsusi təyinatlı qoşunların TTQ-nin aşkarlanması və məhv edilməsi üzrə tapşırıqlarının təyin edilməsi;
- düşmənin təxribat-terror qrupları ilə mübarizə zamanı qarşılıqlı əlaqə, idarəetmə və təminat qaydası.

Müdafiə əməliyyatının gedişində TTQ-nin aşkarlanması və məhv edilməsi üzrə güc və vasitələrin tətbiqi qaydası və xüsusiyyətləri bir çox hallarda düşmənin fəaliyyət ardıcılığı və metodlarından, onun istifadə edəcəyi güc və vasitələrdən asılıdır. Təxribat və terrorizmdən mühafizə üzrə tədbirlər sadəliklə əməliyyat tapşırıqlarının həlli çərçivəsində həyata keçiriləcəkdir:

- informasiya məkanında üstünlüyün qazanılması (düşmənin informasiya təxribatının qarşısını almaq) uğrunda mübarizədə iştirak;
- düşmənin hava (hava-kosmik) basqınlarını dəf edən zaman təxribat və terror əleyhinə xüsusi əməliyyatların aparılması;
- düşmən qruplaşmalarının açılması və hücumu keçməsi zamanı, eləcə də birinci və digər müdafiə hüdudlarının saxlanması uğrunda döyüşlər zamanı və düşmən tərəfindən müdafiəni yarımanın və dərinliyə irəliləməsinin qarşısının alınması zamanı kütləvi cavab atəş zərbəsinin endirilməsi;
- müdafiəni yarımış düşmən qruplaşmasının darmadağın edilməsi və əks-zərbənin (əks-hücumun) keçirilməsi.

Məlumat qarşılıqlı mübarizəsi (mübarizəsi) zamanı proqramlı elektron təsirdən mühafizə prioritet tapşırıq hesab edilir. Bu məqsədlə mövcud radioelektron şəraitə uyğun radioelektron idarəetmə sistemlərinin mühafizəsi üzrə planlaşdırılmış tədbirlərin həyata keçirilməsi məqbuldur:

- idarəetmə və radioelektron sistemlərində təyin olunmuş iş rejimlərin riayət olunmasına nəzarət;

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

– düşmənin KDQ-nin əsas İEM-nin yeri, tərkibi və ehtimal iş qaydasının müəyyən edilməsi;

– DTQ üçün əhəmiyyətli kəşfiyyat məlumatlarının ötürülməsi üçün ayrılmış bütün rabitə kanalları və xətlərinin aşkar edilməsi.

Təminat zolağında düşmənin RE qarşিদurma vasitələrinin məhv edilməsi məqsədilə müvəqqəti start (atəş) mövqelərində növbətçi atəş vasitələrinin olması zəruridir. Kütləvi cavab atəş zərbəsinin başlanması ilə RQ və Artilleriya, aviasiya düşmənin İE sistemlərinin, kəşfiyyatının və REM-in ən mühüm obyektlərini məhv edəcək. Desant əleyhinə ehtiyat HHM bölmələri və ümumqoşun hissələri, qırıcı dəstələr və qoşun manevr qrupları düşmənin kəşfiyyatçı təyyarələrini, pilotsuz uçuş aparatlarını, aeromobil desantını, KDQ-sini havada və enməsi zamanı məhv edir. Xüsusi hazırlanmış qruplar İEM-in yerləşmə rayonlarında, RQ və Artilleriya, HHM, kəşfiyyat və REM-in mövqe rayonlarında düşmən tərəfindən atılmış radiosusdurma ötürücülərinin axtarışını və məhvini həyata keçirir.

Döyüş fəaliyyətlərinin planlaşdırılması zamanı bütün bunlar qərarda əməliyyata düşməyə atəşlə zərərvurmanın, qarşılıqlı əlaqə, İE və hərtərəfli təminatın təşkilində bir sözlə müdafiəyə (hücuma) hazırlıq üzrə ümumi kompleks tədbirlərdə öz əksini tapmalıdır.

(Bu məqalə Əməliyyat Baş İdarəsinin zabidləri tərəfindən təlim və tədris materialları əsasında hazırlanmışdır).

X A R İ C İ O R D U L A R D A

QADINLARIN ORDUYA MARAĞI ARTIB

"Arbetarbladet" qəzetinin verdiyi məlumata görə İsveçrə qadınları öz karyeralarını daha çox silahlı qüvvələrdə sınağa üstünlük verirlər. Bu sahədə onların müqavilə ilə könüllü olaraq xidmət etmələri 20% təşkil edir. Uyğun göstərici krallıqda mütləq çağırış qüvvədə olanda cəmi 5% idi. 2011-ci ilə bu göstərici artaraq 14% oldu. Müqavilə ilə xidmət etmək istəyənlərin sayı artmaqda davam etdi. 2012-ci ilə bu göstərici 19% oldu. SQ-də xidmət etmək istəyən qadınlar əvvəlcə anket mərhələsindən, daha sonra fiziki cəhətdən yararlı olma testindən keçirlər. Üç aylıq təlim prosesi zamanı yenidən hərbi xidmətə qədəm qoyan qadınlar quruda və ya dənizdə xidmət etməyə hazırlanırlar. Dənizdə və ya quruda xidmət etdikdən sonra gənclər bu sahədə öz hazırlıqlarını davam etdirərək zabit ola bilərlər. Onların bir qismi isə mühafizə kompaniyalarında işə düzələ bilirlər.

“Zarubejnoye Voennoe Obozreniye” jurnalı, №11, 2013

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

RƏQƏMLİ XƏRİTƏLƏR

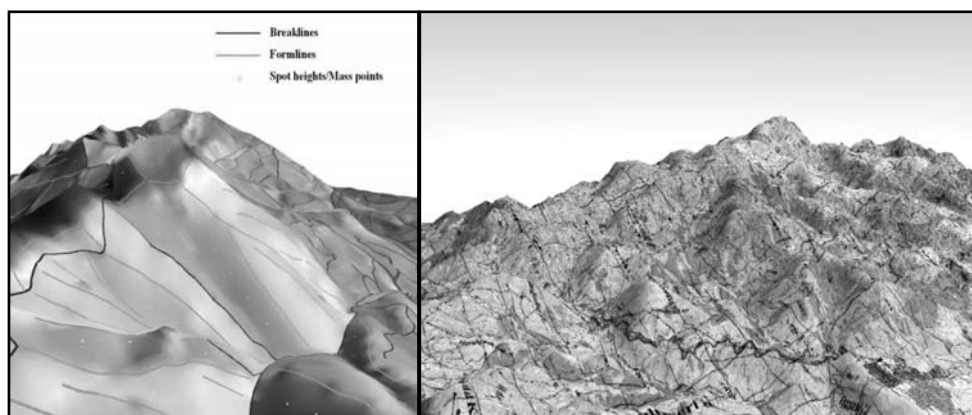
Polkovnik Elçin ABDULLAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN TƏLİM VƏ TƏDRİS MƏRKƏZİ

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı gündən-günə artır və bu inkişaf həm məişətimizdə, həm elmin hər bir sahəsində, həm də hərbi sahədə öz üstünlüklərini göstərməkdədir. Bunun nəticəsində də idarəetmə, rabitə, kəşfiyyat, müşahidəetmə, hədəfgöstərmə, silah sistemləri, təlim animasiyaları və rəqəmli xəritələrdən istifadə artıq məcburiyyət halına gəlmişdir. Müasir xəritəşünaslıqda rəqəmli və elektron xəritələr vacib elementlərdir.

Rəqəmli xəritələr – müxtəlif kartoqrafiya proyeksiyasında verilmiş xəritənin ikiölçülü əyani modeli və ya kompyuter qrafikası vasitəsilə yer səthinin coğrafi məlumatlarının toplanılıb işləndiyi, göstərilən miqyası və şərti işarələri dəyişmək (adi xəritədən fərqli olaraq) qabiliyyətinə malik olan, üzərində riyazi hesablamalar aparıla bilən məlumatlar toplusudur. [1]

Rəqəmli xəritələr (RX) həm də coğrafi təsvirlərin (xəritələr, planlar, aeroşəkillər) rəqəmli modelidir. Bu məlumatlar coğrafi təsvirlərin qurulması üçündür. RX bir qayda olaraq real coğrafi koordinat sistemində yerləşdirilir və saxlanılır. Onun miqyası olmur və RX (kompyuterin ekranında və ya kağız üzərində) istifadəçinin istəyi ilə ixtiyari miqyasa gətirilə bilər. RX-in coğrafi koordinat sistemində qorunub saxlanılması imkan verir ki, istənilən kartoqrafik proyeksiyada coğrafi təsvirlərə (xəritələrə) baxmaq, onları bir proyeksiyadan digər proyeksiyaya, bir koordinat sistemindən digər koordinat sisteminə keçirmək mümkün olsun.

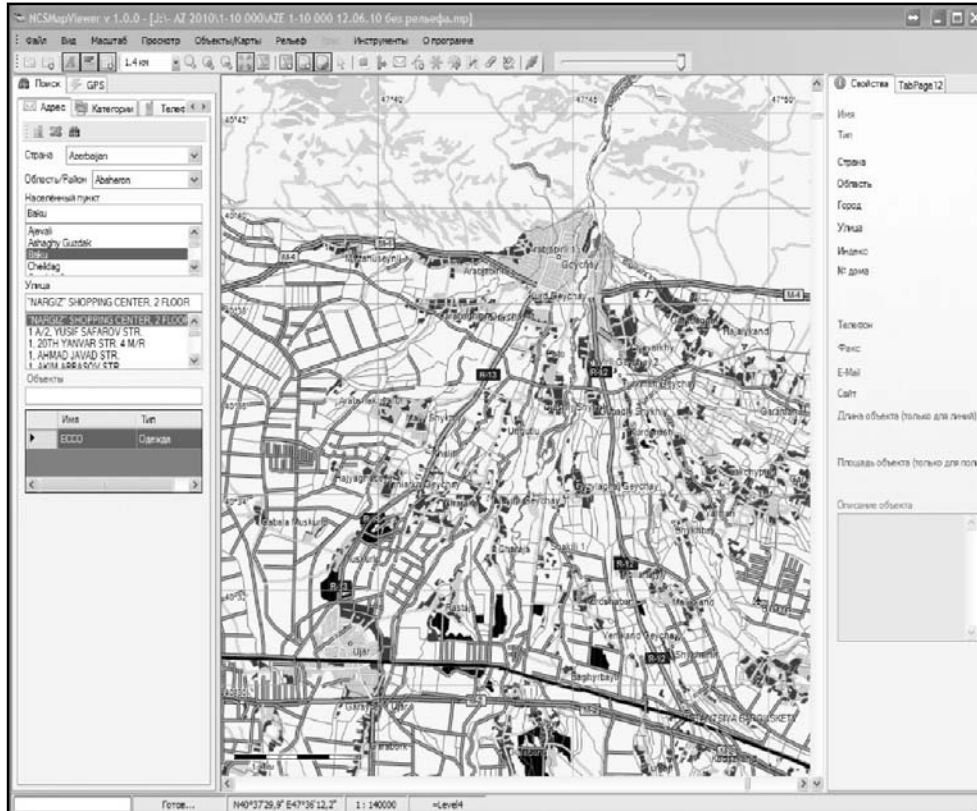
ŞƏKİL 1. AZƏRBAYCANIN (1:50 000 MİQYASI) RƏQƏMLİ XƏRİTƏSİ

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

Kompyuter poliqrafiyasıyla rəqəmli xəritə kağız formatında təqdim oluna bilər. RX üçölçülü modeldə ola bilər və xəritələr üçün irəli sürülən tələblərə cavab verməlidir (**şəkil 1**). Rəqəmli xəritələr müxtəlif miqyaslı kağız xəritələrin hazırlanmasının əsasını təşkil edir (**şəkil 2**).

ŞƏKİL 2. RƏQƏMLİ XƏRİTƏLƏRİN ÜÇÖLÇÜLÜ MODELİ

RƏQƏMLİ XƏRİTƏLƏRİN YARADILMA PROSESİ

Rəqəmli xəritələr aşağıdakı üsullarla yaradılır (həqiqi məkan məlumatlarının toplanma üsulları):

- aerotriangulyasiya;
- ortofotoplanın istehsalı;
- kartoqrafiya məhsullarının rəqəmləşdirilməsi (məsələn kağız, xəritə, kosmik və ya aerofotoşəkillər);
- məlumatların fotoqrammetrik emalı (**şəkil 3**);
- çöl işləri (geodeziyanın taxeometrik və ya qlobal yerləşdirmə peykinin çəkiliş sistemi cihazlarından istifadə etməklə) (**şəkil 4**);
- çöl işlərinin (çöl çəkilişləri) kamera düzəlişi (**şəkil 5**).

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

ŞƏKİL 3.

ŞƏKİL 4.

ŞƏKİL 5.

RX-də müxtəlif informasiya sistemlərinin dəyişdirilməsi üçün xüsusi mübadilə formatlarından istifadə edilir. Bu, hər hansı populyar formatlar (DXF, MIF, SHP və s.) və ya beynəlxalq standartlar (standart Open Geospatial Consortium (OGC), GML və s.) ola bilər.

Rəqəmli topoqrafik xə-

ritə və planlar istifadə olunur:

- tikinti işlərinin baş planı və layihələrin hazırlanmasında;
- sənaye və dağ-mədən müəssisələrinin texniki layihələrinin tərtibatında;
- yataqların (neft-qaz, mədən və s.) ilkin kəşfiyyat və gələcək istismarında;
- baş markşeyder planlarının tərtibatında;
- yer quruluşu və torpaq kadastrında;
- infrastruktur obyektlərinin qeydiyyatı, tikintisi və layihələndirilməsində;
- ərazinin yaşıllaşdırılması layihələrində;
- müdafiə xarakterli məsələlərin həyata keçirilməsində.

Çox vaxtı “elektron xəritə” sözünün mənası “rəqəmli xəritə” termininin mənası ilə qarışdırılır.

Elektron xəritə – texniki vasitələrdən istifadə olunmaqla nəzərdə

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

tutulmuş proyeksiya, sistem, koordinat və yüksəkliklərdə şərti işarələrlə əks etdirilən, təhlil və modelləşdirilmə üçün qəbul edilmiş, eləcə də ərazi haqqında məlumata və vəziyyətinə görə informasiya yığılması və hesablanması mümkün olan rəqəmsal kartoqrafiya modelidir.

Elektron xəritədə təsnif edilir:

1) avtomatlaşdırılmış sistemlərdə istifadə növlərinə görə:

- avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərində istifadə olunması üçün;
- avtomatlaşdırılmış naviqasiya sistemlərində (yer, hava, kosmos) istifadə olunması üçün;

2) miqyası və növlərinə görə:

- 1:25 000 1:10000 miqyaslı elektron şəhər planları;
- 1:25 000, 1:50000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000, 1:1 000 000 miqyaslı elektron topoqrafik xəritələr;
- 1:500 000, 1:1 000 000, 1:2000 000, 1:4 000 000 miqyaslı aviasiya elektron xəritələri;

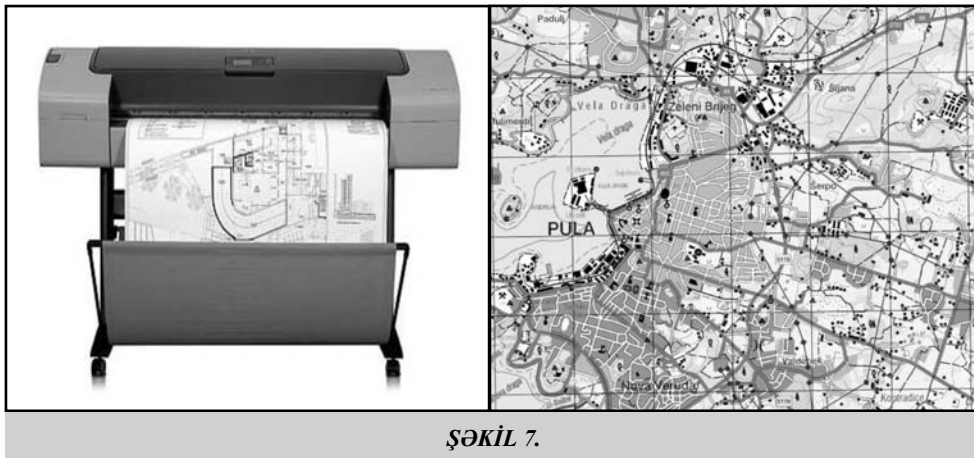
- tematik elektron xəritələr.

3) informasiyanın (təsvirin) göstərilməsi metodu üzrə:

- ikiölçülü model (x, y);
- üçölçülü model (x,y,H);
- dörd ölçülü və ya zaman- məkan modeli (x, y, H, t).

Elektron xəritə **rastr** elektron xəritələr (planları) və **vektor** elektron xəritələr (planları) şəklində təqdim oluna bilər.

Rastr elektron xəritələr (planlar) – kartoqrafiya məlumatları matrisa şəklində təqdim olunur, onun elementləri isə kartoqrafik təsvirlərin rəng kodlarıdır. Rastr elektron xəritələr (planlar) topoqrafik xəritə və materialların skanerlə köçürülməsi yolu ilə yaradılır (**şəkil 6**). Rastr elektron xəritələr (planları) ağ-qara və rəngli ola bilər (**şəkil 7**).

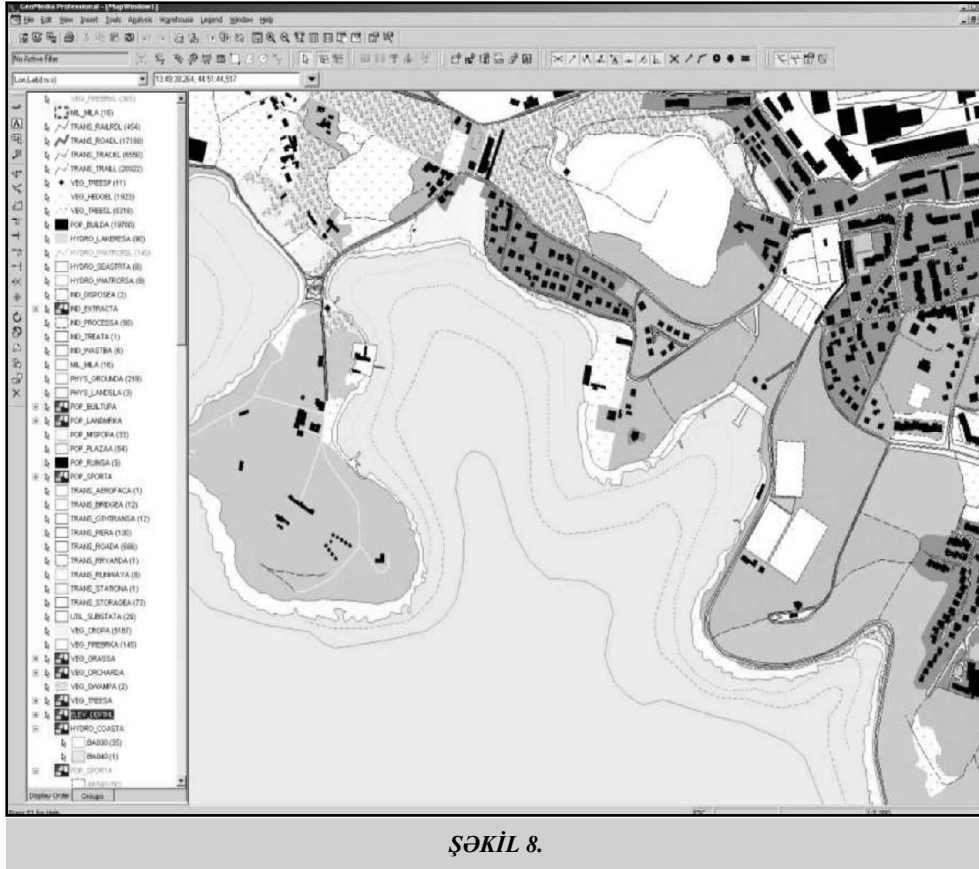
ŞƏKİL 7.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

Vektor elektron xəritələr (planlar) – kartoqrafiya məlumatı vektorlarının ardıcılığı şəklində də təmsil olunur. Vektor elektron xəritələr (planlar) avtomatlaşdırılmış metodlar əsasında (geodeziya cihazlarının elektron yığıcılarında informasiyanın ötürülməsi ilə) və ya plan və xəritələrin qrafik təsvirlərinin skanerlə köçürülməsi, həmçinin onların sonrakı ardıcıl vektorlaşdırılması yolu ilə yaradılır (**şəkil 8**).

ŞƏKİL 8.

Vektor elektron xəritələrin (planlar) hazırlanması üçün görülən işləri mərhələlər üzrə nəzərdən keçirək:

a) Xəritələrin layihələndirilməsi:

- rəqəmli xəritələrin hazırlanması prosesində əmək həcmi və «əmək-vaxt»nın qiymətləndirilməsi;
- rəqəmli xəritələrin hazırlanmasında son nəticəyə nail olmaq üçün tələb olunan vəsait və imkanın (nə qədər işçi qüvvəsi, hansı proqramların lazım olması və s.) qiymətləndirilməsi;
- rəqəmli xəritələrin hazırlanmasında mənbənin qiymətləndirilməsi (mənbənin fiziki vəziyyəti: kağızın deformasiya vəziyyətinin səviyyəsi, onda bü-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

külmə və cırılmanın mövcudluğu, informasiyanın aktuallığı – tərtib olunma vaxtı və s.);

– kartoqrafik proyeksiya mənbəyinin parametrlərinin təyin olunması (bu olduqca vacibdir);

– gələcək xəritənin təyinatına uyğun olaraq mənbənin təfəssilatlı təyin olunması (nə qədər təfəssilatlı olarsa bir o qədər yaxşıdır, yadda saxlamaq lazımdır ki, diskdə həcm çox olduqca onunla işləmək bir o qədər çətinləşir).

b) Cədvəl və qatların tərtibatı:

– xəritələrdə qorunub saxlanılan informasiyalar üçün eyniadlı (eynitipli) obyektlərin tematik qatlarını təyin etmək;

– hər bir qat üçün cədvəl formasında qorunub saxlanılan atributiv məlumatlar dəstini planlaşdırmaq (qat – müəyyən ərazidə bir mövzuya aid olan eynitipli məkani obyektlər toplusudur).

c) Xəritələrin üzərində verilən izahatların hazırlanması:

– şərti işarələrin işlənib hazırlanması (proqramın tərkibindəki şərti işarələrdən istifadə olunması və ya yenisinin layihələndirilməsi də mümkündür);

– xətlərin qalınlığı və rəng çalarları təyin olunması.

d) Xəritələrin rəqəmləşdirilməsi:

xəritə qatlarının rəqəmləşdirilmə ardıcılığının təyin olunması (coğrafi xəritələrin hazırlanmasında təklif edilən ardıcılıqdan istifadə olunması mümkündür). Rəqəmləşdirilmənin diqitayzer (ardıcıl vektorlaşdırma yolu ilə) vasitəsilə və ya skaner ilə həyata keçirilməsi.

e) Rəqəmləşdirilmiş xəritələrin redaktə olunması:

(Qrafik salınandan sonra xətlərin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması çox vacibdir. Elektron xəritələrdə ən çox yayılan tipik xəta qrafiklərdir):

– buraxılmış və ya əlavə olunan artıq obyektlər (buraxılmışları rəqəmləşdirmək, artıqları isə silmək);

– poliqonların bağlanmaması və əlaqələndirilməməsi;

– poliqonda 1-dən çox qeydin olması və ya heç olmaması (bu ArcInfo);

– eyni xətlərin bir neçə dəfə rəqəmləşdirilməsi.

Bu xətlərin çoxu avtomatik olaraq (proqram üsuluna görə) tapılır. Lakin buraxılmış obyektlər yalnız gözlə axtarılıb tapılmalıdır. Xətləri aradan qaldırırdıqdan sonra daha kiçik xətlərin düzəldilməsi (məsələn, xətti obyektlərin dəqiq keçirilməsi və s.) çox vacibdir.

Avtomatik olaraq vektorlaşdırmanın da öz çatışmayan cəhətləri var. Belə ki, avtomatlaşdırmadan sonra redaktəyə ehtiyac duyulur. Bu, özünü daha çox avtomatlaşdırmadan yaranmış vektor xəritələrin redaktəsində büruzə verir.

Xəritələrin real coğrafi koordinatlara keçirilməsi

Rəqəmli xəritələrin real coğrafi koordinat sisteminə keçidini təmin etməkdir. Bir qayda olaraq, proqram məhsulları sferik koordinat sistemindən düz-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

bucaqlı və müxtəlif proyeksiyalı koordinat sisteminə keçid üzrə funksiyaya malik olurlar. RX-nin real coğrafi koordinat sisteminə keçməsi üçün xəritənin ilkin hansı proyeksiyada tərtib edilməsinin məlum olması çox vacibdir.

Xəritələrin laylara uyğun olmasının yoxlanılması.

Coğrafi obyektlər qatlar üzrə qorunub saxlanılır. Buna görə də eyni obyektlərin təkrar rəqəmləşdirilməsindən bir sıra xətalər meydana gəlir. Qatları bir-birinin üzərinə saldıqda bu xətalər (onları sürüşdürərək) üzə çıxır.

- atributiv məlumatların daxil edilməsi;
- xəritələrin tərtibatı;
- xəritələrin təsviri (metaməlumatlar: proyeksiyanın parametrləri, mənbələr, nə vaxt və kim tərəfindən tərtib olunmuşdur və s.).

Rəqəmli xəritələrdən istifadə komandirlərə qısa zaman ərzində dəqiq qərar vermə imkanı verir.

Rəqəmli xəritələrin silahlı qüvvələrə qazandırdığı faydalar bunlardır:

- komandirlərin son qərar verməsinə yönəltmə mexanizminin ortaya çıxması;
- qısa bir zamanda qərar vermə imkanının əldə edilməsi;
- çox qiymətli olan - vaxt qazanma imkanı;
- planların asanlıqla hazırlanmasını təmin edir;
- analiz etmə imkanını təmin edir;
- kağız xəritələrdən istifadə zamanı ortaya çıxan problemlərin aradan qaldırılmasını təmin edir;
- istifadəçilərin verilən tapşırıqları asan və sürətlə yerinə yetirmə imkanını yaradır.

ƏDƏBİYYAT:

1. www.gis-tech.ru
2. İsmayılov M.M., Şəhər kadastr sistemində topoqrafo-geodezi işlərin əsaslandırılması və kartoqrafik-geodezi təminatın müasir vəziyyəti. Elmi əsərlər, AzMİU, №2, 2005
3. www.nationalsecurity.ru

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

HÜCUMDA BÖLMƏLƏRLƏ MANEVR

HƏRBİ TƏDRİS VƏ TƏHSİL İDARƏSİ

Polkovnik Nizami ƏLİYEV

Hücumda müvəffəqiyyət komandirin və qərargahın manevr sənətini hansı dərəcədə qavramasından aslıdır. Müasir döyüş şəraitində bir tərəfdən atəş, güc və vasitələrin manevri üçün əlverişli şərait yaranır, digər tərəfdən isə müdafiə olunan tərəfin manevr edən bölmələrə müqavimət göstərmə imkanları artdığından manevrin keçirilməsi çətinləşir.

Təxmini olaraq hücumda icra olunan fəaliyyətlər bunlardır: Müdafiə olunan düşməyə atəşlə zərərvermə və onun nəticələrindən faydalanaraq müdafiənin dərinliyinə hücumu inkişaf etdirmək; əsas dayaq məntəqələrini, maneə və müqavimət qovşaqlarını cəld yandan keçmək və dövrələmək; düşmənin arxasına reydlər keçirmək; düşməni hava dəstəyindən təcrid etmək; döyüşdə səyləri yeni istiqamətlərə cəld keçirmək; zəhərlənmiş sahələri dayanmadan keçmək.

Hücum döyüşünün geniş sahəli inkişafı, onun həlledici xarakteri, yüksək hərəkət qabiliyyəti olan hissə və bölmələrin olması Böyük Vətən müharibəsindən fərqli olaraq indi daha geniş miqyasda manevr keçirmə tələbini irəli sürür.

Bilindiyi kimi hücum öz xüsusiyyətlərinə görə iki fazaya bölünür: cəbhənin yarılması; düşmənin taktiki və əməliyyat dərinliyində bölmələrin fəaliyyəti.

Manevrin icra edilməsi nöqtəyi-nəzərindən bu fazalar bir-birindən fərqlənir.

Yarma – piyada və tankların mütəşəkkil fəaliyyəti ilə səciyyələnir. Yarmanın yerinə yetirilməsi zamanı qoşunlar sıx və yığıcam düzülüşdə irəliləməlidirlər. Düşmənin mövqe müdafiəsi əsasında düzülüş müdafiəsinin ələ keçirilməsi zamanı əsas zərbənin cəbhədən endirilməsini nəzərə alaraq, düşmənin müdafiə mövqelərinin ələ keçirilməsi üçün yandankeçmə və dövrələmə fəaliyyətlərinin icrası çox çətinləşir. Eləcə də hücumun atəş dəstəyi, atəş dalğası və ya atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi bölmələrin güclü atəş pərdəsi arxasında xətt üzrə irəliləməsini tələb edir.

Nəzərə alsaq ki, manevr hücum edən bölmələrlə düşmənin dərin olmayan müdafiə mövqeləri və müdafiə ocaqları qarşısında durur, bu zaman taktiki və əhəmiyyət dərinliyində manevrin tətbiqi çox vacibdir. Manevr düşmənin döyüş düzülüşündəki ara boşluqlarından istifadə edərək sızma, yandankeçmə, dövrələmə və düşmənin mühasirəyə alınması üçün tətbiq edilir.

Müasir şəraitdə hücum başqa cür inkişaf etdirilir. Lokal müharibələrin təc-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

rübəsi onu göstərir ki, xüsusən, başlanğıc əməliyyatlarda hücum fəaliyyətinin ümumi kompleksində yarmanın əhəmiyyəti azalır. Bu bir sıra əməliyyat, strateji və taktiki xüsusiyyətlərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Belə ki, müharibənin qəfil başlamasıyla müdafiə olunan tərəf ağır şəraitə düşür və əvvəlcədən hazırlanmış mövqeləri belə tutmağa imkan olmur. Ona görə də Yaxın Şərqdəki (1967, 1973, 1982-ci illər) müharibələrdə hücum yarma yox, tankların və mexanikləşdirilmiş qruplaşmaların dərinlikdən sürətli yürüş keçirib cəld manevrlərlə müdafiə olunan düşmənin müdafiə ocaqlarını dövrələmək, müdafiənin dərinliyinə hava, dəniz və diversiya-kəşfiyyat dəstələrini atmaq üsulu ilə həyata keçirilirdi. Müasir şəraitdə manevr daha həlledici, irimiqyaslı, dərin və müxtəlifdir. Qüvvələrin, vasitələrin və qoşunların zərbələri ilə atəş manevri bir-birini tamamlayır. Müdafiə zamanı hücumda olduğu kimi REM-in və ərazini məsafədən minalama vasitələrinin manevri geniş tətbiq olunur, ona yeni keyfiyyət qazandırılır.

Manevr icra olunan döyüş fəaliyyətlərində atəş və zərbə, həlledici istiqamətdə qüvvələrin cəmləşməsi, döyüş fəaliyyətinin dəstəklənməsi, dəqiqliyin əldə edilməsi, döyüşdə dəqiq və fasiləsiz qarşılıqlı əlaqənin saxlanılmasında maddi rol oynamasa da, onsuz qeyd olunan tədbir və tələbləri yerinə yetirmək mümkün deyil.

Hücum edən qüvvələrin manevr imkanlarının yüksək olması taktiki üstünlükdən istifadə etmək, fəaliyyəti məhdudlaşdırmanın qarşısını almaq, daim atəş, güc və vasitələrin üstünlüyünü təmin etmək, hücumun fasiləsizliyi və yüksək tempini saxlamaq, düşməni izləmək və təqib etmək kimi mühüm məsələlərin həll edilməsinə şərait yaradır. O, həmçinin bataqlıqların, radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji silahla zəhərlənmiş bölgələrin, uçqunların, su basmış və maneəli ərazilərin dayanmadan dəf edilməsini təmin edir. Əsas döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsində mühüm rol oynayan istiqamətlərdə bu özünü daha çox büruzə verir.

Müasir döyüş qaydalarına əsasən manevrin rolu və mahiyyəti artdıqca, onun təşkilində və icra olunmasında çətinliklər də çoxalır. Bu ondan irəli gəlir ki, hər iki tərəf əhatəli (genişmiqyaslı) manevrin həyata keçirilməsinə can atır. Əgər mütləq üstünlük və əlavə imkanlar yoxdursa, demək hər iki tərəfin manevr keçirməsi imkanları eynidir. Buna görə də istənilən döyüş növündə qarşı-qarşıya gələn komandirlərin manevr sənətində daimi və gərgin yarışması qaçınılmazdır. Hadisələri öngörən və qabaqlayan, dəqiq və diqqətli şəkildə ölçü-biçini düz aparıb hesablayan və təmin edən komandir üstün gələcəkdir. Malinovski memuarlarında yazır ki, manevr - çox incə "alətdir" və ondan hər komandir bacarıqla istifadə edə bilmir.

Manevrin təşkili digər bütün tədbirlərlə birgə həyata keçirilir. Döyüş tapşırığı aldığı zaman komandir dəqiq və aydın dərk etməlidir ki, böyük rəisin manevr niyyəti nədən ibarətdir, manevrin icrası üçün hansı güc və vasitələr

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

cəlb olunur və bölməsinin onu təmin etməsində mahiyyət nədir, bu fəaliyyətə kiminlə, nə zaman və necə qoşulmanı həyata keçirəcəkdir. Bunlar və digər sualları aydınlaşdırmaq komandirə öz güc və vasitələri ilə maneəvi təşkil etməyə əsas verir. Məqsədyönlü qərarın qəbulu və onun həyata keçirilməsi ancaq diqqətli və hərtərəfli vəziyyətin qiymətləndirilməsi nəticəsində mümkündür.

Hər şeydən əvvəl sızma, ötüb-keçmə, yandan keçmə və reyid kimi fəaliyyətlərin səmərəli icrası üçün düşmənin döyüş düzülüşündə zəif yerlərini aşkar etmək lazımdır (ara boşluqları, qorunmayan qovuşuqlar, açıq cinahlar və s.). Eyni zamanda müdafiə olunan düşmənin bizim qoşunların maneəvinə qarşı hansı tədbirləri həyata keçirə biləcəyi də nəzərə alınmalıdır. Bu tədbirlər ayrı-ayrılıqda və ya müəyyən zaman etibarlı ilə bölmələrimizin hərəkət marşrutlarında və istiqamətlərdə maneələrin yaradılması, onlara yüksək dəqiqlikli atəş vasitələri ilə zərbələrin endirilməsi, idarəetmə vasitələrinin sıradan çıxarılması və susdurulması məqsədilə radioelektron mübarizə vasitələrinin tətbiq olunması və s. ola bilər. Düşmənin qiymətləndirilməsi ilə birlikdə onun maneəvi keçirmək imkanları da üzə çıxarılmalıdır, eyni zamanda bunların qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməli və maneəvi zamanı istifadə edilməlidir.

Düşmənin ehtimal olunan hərəkətinin xüsusiyyətlərini qarşılaşdıraraq öz qoşunlarımızın maneəvi qabiliyyətinə qiymət vermiş olarıq. Bununla da tapşırığın icrası üçün məqsədəuyğun şəkildə sadalanan maneəvi üsulları seçiləcəkdir: Hansı bölmə reyid dəstəsinin tərkibinə ayrılacaq, hansı güc və vasitələrlə gücləndiriləcək, maneəvi atəş, mühəndis və arxa təminat baxımından necə təmin olunacaq; ötübkeçən və reyid dəstələrinin cəbhə hücumu təşkil edən taktiki desant hissə və bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi necə təşkil olunacaqdır. Maneəvin keçirilməsi qərarının qəbulu zamanı ərazi şərtlərinin qiymətləndirilməsi əhmiyyətli rol oynayır, bu zaman ərazinin qoruyucu və maskalayıcı xarakteri, cinahlara və müdafiə mövqelərinin arxa bölgəsinə gizli yaxınlaşma imkanları, eləcə də hərəkət marşrutlarında maneələrin qurulması ehtimalı nəzərə alınmalı və maneəvi zamanı istifadə edilməlidir.

Maneəvin uğurla həyata keçirilməsinin əsas vəzifəsi – əlverişli həddin (obyektin) ələ keçirilməsində düşməni qabaqlamaqdır. Bunun üçün bölmələrin necə fəaliyyət göstərəcəyi müəyyənləşdirilməlidir. Xəritə vasitəsilə maneəvin dərinliyini, relyefin xarakterini, reyid dəstəsinin kolon yolları və ya yolsuzluq şəraitində hərəkət edəcəklərini nəzərə almaqla vaxt göstəriciləri hesablanmalıdır. Bu zaman hərəkətə hazırlanma vaxtı, təyin olunmuş hədlərdə döyüş düzülüşünə açılma və təyin olunmuş hədəf bölgəsində döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinə hazırlığa lazım olacaq vaxt göstəriciləri də diqqətə alınmalıdır. Düşmən üzərinə atəş zərbələri maneəvi edəcək bölmələrin onun nəticələrindən faydalanması məqsədilə keçirilirsə, bu zaman zərbələrin planlanmasında

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

düşmənin öz döyüş qabiliyyətini və dağıdılmış atəş sistemini bərpa üçün sərf edəcəyi vaxtın hesablanması çox vacibdir. Belə hesablanmanın variantı cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Təsirə məruz qalan obyekt	Döyüş qabiliyyətinin bərpası %					
	1 dəq.	2 dəq.	3 dəq.	4 dəq.	5 dəq.	6 dəq.
Dayaq məntəqəsi						
Zirehli hədəflərin	0	33	55	70	89	100
Ayrı-ayrı heyətlər	30	60	80	100	100	100

CƏDVƏL 1. ATƏŞ HAZIRLIĞINDAN SONRA OBYEKTLƏRİN DÖYÜŞ QABİLİYYƏTİNİN BƏRPASI ÜÇÜN TƏLƏB OLUNAN VAXT (GÖSTƏRİCİLƏR TƏLİM TƏCRÜBƏSİNDƏN ALINIB)

Cədvəldən məlum olur ki, 2 dəqiqə intensiv atəş hazırlığından sonra zirehli texnikada olan bölmələrin 60 faizdən çox hissəsi öz döyüş qabiliyyətini bərpa edərək düşmənin hücumunu dəf etmək qabiliyyətində olur. Atəş zərbələri bitdikdən 5-6 dəqiqə sonra müdafiə mövqeyinin atəş sistemi tamamilə bərpa olunur. Hücum edən bölmələr bu müddətdən mümkün qədər faydalana-raq düşmənin müdafiəsinə soxulmalıdırlar.

Manevrin icrası zamanı itkilərin azaldılmasına təsir edən faktorlardan biri zaman əldə etməkdir. Döyüş meydanında bölmələrin hərəkət tempi yüksək olduqda düşmənin atəş təsiri altında qalma müddəti azalacaq (cədvəl 2). Cədvəldə göstərilmiş məlumatları analiz etsək aşağıdakı nəticəni əldə etmək olar, döyüş meydanında zirehli texnikada bölmələrin optimal hərəkət sürəti 15-20 km/saat olacaq. Bununla da bölmələrin irəlilədiyi düşmənin intensiv atəşinin

Məsafə, m	Zirehli texnikanın hərəkət sürəti (km/saat) və vaxt (dəq)										
	3	4	5	6	7	8	10	12	15	18	20
3000	60	45	36	30	26	27	18	15	12	10	9
2000	40	30	24	20	17	16	12	10	8	6.6	6
1500	30	22	18	15	13	11	9	7.5	6	5	4
1000	20	15	12	10	8.5	7.5	6	5	4	3.3	2
500	10	7.5	6	5	4.3	3.7	3	2.5	2	1.7	1.5
200	4	3	2.5	2	1.7	1.5	1.3	1	1	0.8	0.5

CƏDVƏL 2.

HƏRƏKƏT SÜRƏTİNDƏN ASILI OLARAQ HƏMLƏ EDƏN BÖLMƏNİN, ZİREHLİ TEXNİKASININ DÜŞMƏNİN ATƏŞ TƏSİRİ ALTINDA QALMA VAXTI

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

təsiri altına düşməsi zamanı minimuma endirilir.

Hesablamalarda düşmənin dayaq məntəqəsinə 35 dəqiqəlik atəş hazırlığının keçirilməsi vahid olaraq götürülmüşdür (hazırlıq artilleriya atəşi və aviasiya zərbələrinin birgə keçirilməsi).

Hücum əməliyyatında atəşlə manevr etmək müvəffəqiyyətin əldə edilməsində əsas rol oynayır. Atəşlə manevrin keçirilməsinin məqsədi təşəbbüsü əldə etmək və qoruyub saxlamaqdır. Bu zaman xüsusi diqqət atəşin düşmənin yüksək dəqiqlikli atəş vasitələrinin üzərinə cəmləşdirilməsinə yönəldilməlidir. Müasir atəş manevrinin əsas xüsusiyyəti onun vasitələrinin yüksək mobilliyidir.

Misal üçün, düşmənin özüyəriyən batareyası 5-10 dəqiqə ərzində atəş tapşırığını icra edir və 1-2 dəqiqə sonra atəş mövqeyini tərk edir. Yeni atəş mövqeyinə hərəkətə 6-9 dəqiqə və yeni mövqedə açılmaya 2-3 dəqiqə zaman sərf edir. Buradan məlum olur ki, hücum edən tərəf atəş manevrinin həyata keçirilməsi üçün zaman hesabatını yüksək dəqiqliklə aparmalıdır (dəqiqələr nəzərə alınmalıdır).

Atəş manevrinin vacib hissəsi onun davamlı olaraq artan dərinliyidir. Ümumiyyətlə, bu bir yenilik deyil və Böyük Vətən müharibəsi dövründə də müşahidə olunurdu. Müharibənin 3-cü dövründə 1-ci dövrünə nisbətə düşməyə təsir dərinliyi 3-4 dəfə artır. Buna baxmayaraq atəşin təsir zonası əsas müdafiə zonasının hüdudlarını keçmirdi, yəni bölmələrə təmas xəttindən, cəmi 6-8 km dərinliyə təsir edə bilirdi.

Müasir atəş vasitələrinin əsas hissəsinin atəş uzaqlığının artması, atəş manevri ilə (keçirilməsi ilə) düşmənin I və II eşelonlarına, ehtiyatlarına, yüksək dəqiqlikli atəş vasitələrinə, hava hücumundan müdafiə vasitələrinə, kəşfiyyat və REM vasitələrinə daim atəş təsiri göstərməsi və atəş altında saxlanılmasına imkan yaradaraq, onun müdafiə sisteminin taktiki dayanıqlığını sarsıdaraq arxa bölgəyə taktiki desant çıxarılmasına şərait yaradır.

Təlimlərin təcrübəsinə əsasən atəş manevrinin keçirilmə sahəsi birləşmələr üçün 15-30 km, ümumqoşun hissəsi üçün 8-15 km qəbul edilir. Bu zonalar sahəsində atəş üstünlüyü düşmənin artilleriya qruplaşmasına idarəolunan artilleriya mərmiləri ilə (koperxed, sadarm) (10-12 km məsafədə idarə olunur), eləcə də RSZO və RS-lər vasitəsi ilə (20-35 km) zərbələrlə əldə olunur. Atəş manevrinin (keçirilmə) yaxın zonası ön xətdən başlayaraq 8-10 km dərinliyi əhatə edir, bu zaman əsas hədəflər hücum edən bölmələrin fəaliyyətinə təsir edə biləcək müdafiə və atəş mövqelərində yerləşən atəş vasitələridir.

Beləliklə, müasir döyüşün əsas tələbləri bunlardır—qoşunlar dərin manevri icra etmək qabiliyyətində olmalıdır, eyni zamanda müdafiə olunan düşmənin bütün elementlərinə təsiretmə imkanlarına sahiblənməlidir. Lakin bu yaxın atəş döyüşünün əhəmiyyətini azaltmır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bölmələr

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

yarmanın icrası zamanı, eləcə də xüsusi şəraitlərdə, əsas tapşırıqları yaxın məsafələrdə düşmənlə mübarizə şəraitində (yaşayış məntəqələrində, dağlarda, gecə) icra edirlər.

Şiddətli döyüş hücum edən bölmələrin düşmənin tank əleyhinə vasitələrinin atəş mənzilinə (3-4 km) girdikdə başlayır. Bu şəraitdə atəşlə manevr elə icra olunmalıdır ki, hücum edən tank və ZDM-lər bu mənzilə girəndək düşmənin tank əleyhinə vasitələri məhv edilsin.

Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, bu vasitələrin texniki xassələri hədəfləri düzünə atəşlə 4-6 km və bəzi hallarda daha da uzaqda məhv etmək imkanı verir. Taqım tərkibində şəxsi heyətə və tank əleyhinə vasitələrə qarşı atəş, 3-4 km qədər, bölük tərkibində 4-6 km-dək, tək tanklarla -2,5-3,5 km-dək daha effektivdir.

Müvəffəqiyyətin əldə edilməsi üçün dəqiqlərlə deyil, hətta saniyələrlə ölçülən, cəldlik tələb edən qarşı-qarşıya döyüşdə atəşlə sürətli (çevik) manevr daha çox önəm qazanır. Belə manevrələr zamanı müvəffəqiyyət kəşfiyyatın fəaliyyətindən asılıdır, daha cəld və yüksək dəqiqliklə hədəflərin koordinatlarının əldə olunması, daha sonra əldə olunan məlumatlar əsasında komandirlərin cəld və bacarıqla maneصري bu qəbildəndir.

Düşmənin atəş açmasını qabaqlamaq və maneصري qəfil və gözlənilməz yerinə yetirmək məqsədilə düşmən hədəfləri aşkar edildiyi an onlara raket-artilleriya vasitələri ilə zərbə endirilməlidir, bu zaman birinci atışda düşmən hədəflərinin məhv olunmasına çalışılmalıdır.

Hücumu müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirmək məqsədilə səylərin əsas istiqamətə cəmləşməsi önəmlidir. Bir çox hallarda bunu təmin etmək üçün icra olunan manevrələrə artilleriya və aviasiyanın birgə zərbələri ilə nail olunur. Əsas olaraq ikinci eşelonunun və ehtiyatlarının döyüşə daxil edilməsi üçün maneصري yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır.

Yarma sahəsini cinahlara doğru genişləndirmə və birinci eşelon bölmələri ilə əldə edilmiş müvəffəqiyyəti inkişaf etdirmək, düşmənin əks-hücumunu dəf etmək, ələ keçirilmiş həddi əldə saxlamaq və açıq cinahları təmin etmək üçün güc və vasitələrlə maneصري icrası məqsəduyğundur.

Döyüş təcrübəsi göstərir ki, bu kimi manevrədə müvəffəqiyyətin qazanılması ikinci eşelonun döyüşə daxil edilmə anının dəqiqliklə seçilməsindən asılıdır. Bu halda hücum tempinin azalmasından öncə və hücum imkanlarının itirilməsinə qədər döyüş səyləri artırılmalıdır. Burada yenə güc və vasitələrin hesabatlarının aparılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hadisələrin qabaqcadan inkişafını görmək, qüvvələr nisbətini təşkil edən qoşunların imkanlarını qarşılaşdırıb analiz etmək maneصري yüksək tempinin qazanılmasını təmin edir.

– Temp* (sürət) kolonun yollarla hərəkəti nəzərə alınaraq götürülüb.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

Güc və vasitələrin adı	Yerdəyişmə, km	Temp* (hərəkət sürəti) km/saat	Hazırlıq vaxtı	Hərəkət vaxtı	Manevr üçün ümumi vaxt, dəq.
Briqadanın 2-ci eşelon taboru (əks-zərbə üçün)	5	20	10	15-30	25-40
	10	20	10	30-35	40-45
	15	20	10	45-50	55-60
Diviziyanın 2-ci eşelon briqadası(əks-zərbə üçün)	10	20	20	35-40	55-60
	15	20	20	50-55	70-75
	20	20	20	70-75	90-95
Tank əleyhinə helikopter bölüyü	20	200	5	6	11
	25	200	5	7,5	12,5
	30	200	5	9	14
Adi mövqe dəyişmə	10	20	5	30	35
	15	20	5	45	50

CƏDVƏL 3.

ABS ORDUSUNDA MÜDAFİƏ OLUNAN DİVİZİYANIN 2-Cİ EŞELON (EHTİYAT) GÜC VƏ VASİTƏLƏRİNİN MANEVİRİ ÜÇÜN VAXT GÖSTƏRİCİLƏRİ

Bütün hallarda nəzərə alınmalıdır ki, müasir müdafiə yüksək dayanıqlığa malikdir.

Misal üçün müdafiə olunan briqadanın 10-15 km dərinlikdən hərəkət edən taboru 60-40 dəqiqə hədəf bölgəsinə hərəkət etmək qabiliyyətinə malikdir.

Əgər düşmən müdafiəsinin dərinliyində hər hansı bir vacib hədəfin (həddin) tutulması üçün II eşelon taborunun döyüşə yeridilməsini planlayırıqsa, tələb olunan zaman elə hesablanmalıdır ki, bizim bölmə düşməndən öncə həddi (hədəfi) ələ keçirə bilsin. Bu halda hesablamalar aparıldıqda nəzərə almaq lazımdır ki, müdafiədə olan bölmənin ehtiyatı öz ərazisində maneəsiz hərəkət edəcək, hücumda olan bölmə isə hərəkət istiqaməti boyunca çoxsaylı müqavimət ocaqları və maneələrlə rastlaşacaq. Bu zaman maneələrin dəf edilməsi (yandan keçmə) üçün müvafiq vaxt tələb olunacaq.

Tərəflərin imkanlarını bərabərləşdirmək üçün düşmən ehtiyatlarının hərəkət tempini ləngitmək lazımdır. Bunun üçün nəzərə almaq lazımdır ki, helikopter dəstəsi 3-4 dəqiqəyə düşmənin hərəkət marşrutu üzrə 1200 m cəbhəsi və 90 m dərinliyi olan tank əleyhinə və ya 3000 m cəbhəsi və 50 m dərinliyi olan piyada əleyhinə mina sahələri yarada bilər. Hər hansı bir tədbirin görülməsindən asılı olmayaraq düşmənin hərəkəti 1-1,5 saat ləngidilə bilər.

İkinci eşelon bölmələrinin hərəkətinin hesablanması zamanı dəstək üçün verilmiş atəş vasitələrinin manevr imkanları da hesablanmalıdır. Hərəkət za-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

manı nəzərə alınmadan, özüyəriyən artilleriya divizionuna atəş mövqeyində açılmağa 10 dəqiqə, yedəkli artilleriya divizionuna 20 dəqiqə, briqadanın artilleriya qrupuna isə 30-40 dəqiqə vaxt hesablanmalıdır. Bundan əlavə nəzərə alınmalıdır ki, briqadanın artilleriya qrupuna atəş tapşırığını yerinə yetirmək üçün planlı hədəflərə 2-3 dəqiqə, planlanmamış hədəflərə 4-7 dəqiqə atəşə hazırlıq müddəti lazımdır.

Tank əleyhinə divizionu planlanmış həddə açılmağa 8-20 dəqiqə vaxt tələb olunur. Qırıcı-bombardmançı təyyarələrin çağırılması üçün I dərəcəli hazırlıq zamanı 14-16 dəqiqə, II dərəcəli hazırlıq zamanı 23-26 dəqiqə, helikopter eskadriyası üçün I dərəcəli hazırlıq zamanı üçün 30-38 dəqiqə zaman hesablanmalıdır.

Müasir şəraitdə reyd dəstəsinin tətbiq edilməsi əvvəlkindən daha geniş hal alıb. Bəzi hallarda hücum əməliyyatı onların tətbiq edilməsi ilə başlayır. Keçmiş döyüş əməliyyatlarında reyd dəstəsinin tətbiqi üçün əsasən tank və mexanikləşdirilmiş bölmələr cəlb olunurdusa, müasir əməliyyatlarda motoatıcı bölmələrdən müvəffəqiyyətlə istifadə olunur. Bu bölmələrin manevr imkanları tank və mexanikləşdirilmiş bölmələrin imkanlarından heç də geri qalmır.

Müasir döyüş fəaliyyəti zamanı reyd dəstələrinin qarşısına daha fəal tapşırıqlar qoyula bilər. Reid dəstələri düşmən müdafiəsinin dərinliyi istiqamətində, əsas qüvvələrdən uzun müddət ayrılıqda, hava desantı və öndəstələrlə qarşılıqlı əlaqədə olaraq fəaliyyət göstərə bilər. Müstəqil olaraq düşmənin hücum – nüvə vasitələrini, yüksək dəqiqlikli atəş sistemlərini, hava hücumundan müdafiə, REM və kəşfiyyat vasitələrinin idarəetmə mərkəzlərini və kommunikasiya qovşaqlarını məhv edə bilər. Lakin diqqətdə saxlamaq lazımdır ki, idarəetmənin sıxlığı və fəaliyyət məsafəsi nəzərə alınaraq reyd dəstəsinin atəşlə dəstəklənməsi və onların idarə olunması getdikcə çətinləşir. Bu səbəbdən reyd dəstəsinin fəaliyyəti dəstəkçi aviasiya və artilleriya bölmələrinin fəaliyyəti ilə çox yüksək dəqiqlik və incəliklər nəzərə alınaraq uzlaşdırılmalıdır.

Reyd dəstələrinin qarşısına daha aktiv tapşırıqlar qoyula bilər. Reid dəstələri düşmən birləşmələrinin yerləşməsinin müəyyən dərinliklərinə doğru, uzun müddət əsas qüvvələrdən məsafədə hava desantı ilə ön dəstələrlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərə bilər və düşmənin nüvə hücumu vasitələrini, yerüstü yüksəksərrast atəş sistemlərini, hava hücumundan müdafiə və radioelektron müdafiə və kəşfiyyat vasitələrinin idarəetmə məntəqələrini, kommunikasiya qovşaqlarını məhv edə bilər. Amma reyd dəstələrinin atəşlə dəstəklənməsi və onların idarə olunmasında çətinliklər yaranır. Bu səbəbdən hücumda reyd dəstələrinin manevri planlaşdırılarkən digər qoşun birlikləri ilə birgə fəaliyyət nəzərə alınmalıdır.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

PASSİV RADILOKASIYANIN İNKİŞAFI PERSPEKTİVLƏRİ

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN TƏLİM VƏ TƏDRİS MƏRKƏZİ

Polkovnik İslam HÜSEYNOV

Radiolokasiya radiotexnika ilə sıx bağlıdır. O, müxtəlif obyektlərdən əks-olunan siqnallar, yaxud obyektlərin şüalandırıcıları radiodalğalar əsasında müşahidənin təşkilini, yəni onların aşkar edilməsini, koordinatlarının və hərəkət parametrlərinin müəyyən olunmasını təmin edir.

Radiolokasiya müşahidəsi zamanı əldə olunan məlumatlar – radiolokasiya məlumatları və uyğun olaraq bu müşahidəni icra edən radiotexniki qurğular radiolokasiya stansiyaları, yaxud radiolokatorlar adlanır. Radiolokasiyanın gördüyü obyektlər radiolokasiya hədəfləri adlanır və bunlara doğru hərəkət edən obyektlər (hava hədəfləri kimi; təyyarələr; helikopterlər, raketlər, yerüstü hədəflər kimi; avtomobillər və texniki vasitələr, suüstü hədəflər kimi; gəmilər və s.) radiolokasiya hədəflərinin xüsusi növünə – astronomik obyektlərə aid olunur.

Radiolokasiyada məlumat mənbəyi radiolokasiya siqnalıdır. Siqnalın əldə olunması üsullarından asılı olaraq radiolokasiya aşağıdakı növlərə bölünür:

1. Passiv cavablı radiolokasiya – RLS tərəfindən şüalandırılan zondlayıcı siqnal hədəfdən əks olunur və RLS qəbuledicisi tərəfindən qəbul olunur. Belə radiolokasiyanı passiv cavablı aktiv radiolokasiya adlandırırlar.

2. Aktiv cavablı radiolokasiya – cavab siqnalı əks olunmuş siqnal yox, hədəfin bortunda yerləşən əksətdiricinin şüalandırdığı siqnaldır. Belə olan halda radiolokasiya müşahidəsinin uzaqlığı və dəqiqliyi artır.

3. Passiv radiolokasiya – hədəfin özünün yaratdığı şüalanma nəticəsində siqnalların yerüstü qəbuledicilər tərəfindən qəbulunu və emal olunaraq koordinatların müəyyən olunmasını təmin edir.

Hazırda bir çox ölkələrin hava hücumundan müdafiə sistemlərində hava obyektlərinin aşkarlan-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

ması və onların koordinatlarının, hərəkət parametrlərinin müəyyən olunması üçün passiv cavablı və aktiv cavablı radiolokasiya vasitələrindən geniş istifadə olunur.

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində dünyada baş vermiş lokal konfliktlərdə HHM vasitələrinin tətbiqi təcrübəsinin təhlili göstərir ki, uçan hava obyektlərinin yüksək dəqiqlikli silahlara malik olması, yerüstü radiolokasiya stansiyalarına qarşı effektiv şəkildə radiomaneələr tətbiq etməsi aktiv radiolokasiya vasitələrinin imkanlarını demək olar ki, heçə endirir. Liviyada, İraqda, Bosniyada, Yuqoslaviyada və Gürcüstanda aparılan HHM döyüşləri buna əyani sübutdur.

AKTİV LOKASIYA DÖVRÜNDƏ BÖHRAN

Müasir hava hücumundan müdafiə sistemində aktiv lokasiya üsullarından istifadə edən radiolokasiya stansiyaları hava şəraiti haqqında məlumatların əldə olunması üçün demək olar ki, əsas və yeganə məlumat mənbəyi rolunu oynayır. Aydındır ki, belə aşkaretmə vasitələri hava düşməni ilə birinci «kontakta» girir və nəticədə elə həmin hava düşməni tərəfindən birinci növbədə də əks-təsirlərə məruz qalır. Öz növbəsində, əgər havada yerləşdirilməsi mümkün olan radiolokasiya stansiyası onu daşıyan uçuş vasitəsinin yerini dəyişərək manevr etmə ilə fəaliyyəti təminata qadirdirsə, yerdə quraşdırılan, nisbətən «hərəkətsiz» olan stansiyalar əks-təsirlərə (radiomaneə təsiri, radiolokasiya əleyhinə mərmə və raketlərin tətbiqi və s.) qarşı çox həssas hesab edilirlər. Belə ki, HHM müdafiəsinin yarılması üzrə döyüş tapşırığını yerinə yetirən müasir aviasiya birləşmələrinin taktiki fəndləri yerüstü RLS stansiyalarının atəş gücü ilə sıradan çıxarılmasını nəzərdə tutur. Ən əsası da, bu stansiyaların mövqeləri əvvəlcədən kəşfiyyat aparılaraq aşkarlanır və onların koordinatları müəyyən olunaraq hesablanır. Deməli, HHM sistemi üçün təhlükə yenə də RLS stansiyasının şüalanma koordinatlarının müəyyən olunması, həmin nöqtəyə kütləvi şəkildə hava düşməninə zərbələr endirməsi və beləliklə, tam olaraq susdurulması hesab edilir. Bu təhlükənin aradan qaldırılması üçün isə effektiv üsullar axtarılmalıdır.

ƏNƏNƏVİ HHM MÜDAFİƏSİNDƏ DURĞUNLUQ

Aktiv lokasiyadan istifadə edən ənənəvi RLS stansiyalarının bilavasitə rəqibi kimi maneə qoyucularını götürək. Nəzərə alsaq ki, silahlanmada olan HHM radiolokasiya stansiyaları dar zolaqlarda fəaliyyət göstərir (hətta ən müasir tuşlama radiolokasiya stansiyalarının dəyişdirilən tezliklərinin diapazonları bir neçə yüz MHz həddini aşmır ki, bu onların aparıcı tezliklərinin faizlə çox az hissəsini təşkil edir), belə olan halda stansiyaların maneə təsiri ilə böyük effektivliklə susdurulması heç də çətin deyildir. Hətta HHM radiolokasiya vasitələrində maneə təsirinə qarşı nəzərdə tutulan tədbirlər (stan-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

siyaların potensialının artırılması, istiqamətlənmə diaqramının darlaşdırılması, tezliyin dəyişdirilməsi) də müdafiəni təmin etmir. Beləliklə, kütləvi şəkildə maneələrin tətbiqi və radiolokasiya əleyhinə raketlərin istifadəsi HHM sisteminin tam şəkildə sıradan çıxmasına səbəb ola bilər.

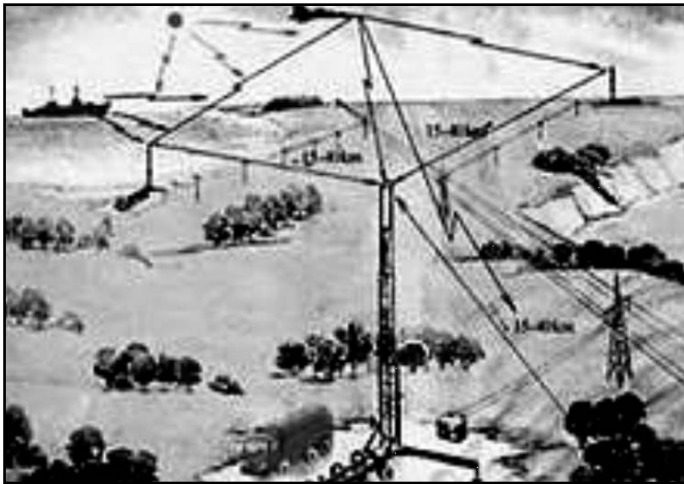
Son zamanlar aktiv RLS sistemlərinə qarşı yönələn daha bir neqativ amil – Stealth tipli hava hücum vasitələrinin effektiv əksolunma səthinin azaldılması istiqamətində texnologiyaların sürətlə inkişaf etməsi HHM sistemlərinə qarşı yönəldilən əhəmiyyətli addım hesab olunur. Son 15 il ərzində belə texnologiyaların yüksək dərəcədə inkişaf etməsi hava hücum vasitələrinin effektiv əksetmə səthinin (EƏS) qiymətinin onlarla, hətta yüzlərlə azaldılmasına səbəb olmuşdur. Yaxın perspektivdə daha mükəmməl plazma texnologiyalarının istifadəsi planlaşdırılır. Nəticədə, radarların, sadəcə «kor» olması, beləliklə də, zenit-raket qoşunlarının döyüş imkanlarının dəfələrlə azalması labüd hesab olunur.

Əgər HHQ tərəfindən çoxdan tətbiq olunan HHM sisteminin ən aşağı və aşağı hündürlüklərdə yarılməsi taktikasını da yada salıb, bunun nəticəsində uçuş vasitələrinin aşkarolunma uzaqlığının dəfələrlə azaldığını qəbul etsək, zenit-raket sistemlərinin effektivliyinin cüzi hədlərə enəcəyi ehtimalının şahidi ola bilərik.

Yuxarıda qeyd olunan bütün neqativ hallar fonunda bir çox mütəxəssislər belə qənaətə gəlirlər ki, HHM aktiv radiolokasiyasının inkişafında böhran yaranmışdır və bu bütün HHM sisteminin döyüş effektivliyinə öz mənfi təsirini göstərəcəkdir.

BU HƏLƏ SON DEMƏK DEYİL

Mütəxəssislərin HHM-ə dair ənənəvi radiolokasiyalarda böhranın aradan qaldırılması RLS stansiyalarının qəbuledici və ötürücü hissələrinin fəzada ayrı-ayrılıqda müəyyən məsafədə yerləşdirilməsi yolu ilə mümkündür. Lakin bu

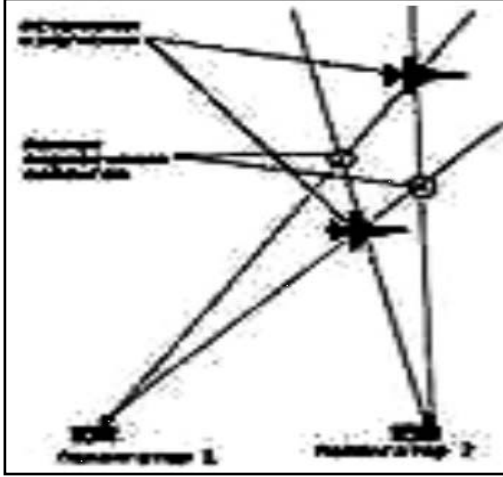

da problemin tam həlli deyildir, belə ki, hava hücum vasitələri öz növbəsində HHM məlumat sisteminin bütün şüalandırma mənbələrinin sıradan çıxarılmasına çalışır.

Müasir HHM döyüşündə qarşıda duran ən vacib tapşırıq, yüksək effektivliklə hava hücum vasitələrinin

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

aşkar olunması və haqqında məlumatların zenit-raket kompleksinə ötürülməsini təmin edən, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan qəbuledicilər sistemindən istifadə edən passiv lokasiyaya keçid hesab olunur. Fəzada müəyyən məsafədə bir-birindən aralı yerləşdirilən bu qəbuledicilər ya obyektədən gələn pelenqlərin, ya da ki hər mövqeyə nisbətən siqnalların qəbul gecikmələrinin ölçülməsini təmin etməklə obyektlərin bütün üç koordinatının müəyyən edilməsini

həyata keçirə bilirlər.

Passiv lokasiya kompleksinin işinin tam olaraq «gizli» aparılması döyüş şəraitində onun yüksək fəallığını təmin edir. Belə ki, onu pelenqləmək mümkün deyildir və ənənəvi radiolokasiya stansiyalarına qarşı effektiv şəkildə tətbiq oluna bilən radiolokasiya əleyhinə raketlər də burada gücsüzdürlər. Bundan başqa, passiv komplekslər aktiv radarların imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıran maneə qoyucularını mükəmməl şəkildə aşkar edirlər.

Amma buna baxmayaraq, HHM məlumat sistemində passiv radiolokasiya stansiyalarının payının həddindən çox artırılması, passiv-aktiv çoxmövqeli radiolokasiya stansiyalarının yaradılması məqsədəuyğun hesab edilmir. Burada məsələ passiv vasitələrdən alınan məlumatın keyfiyyətində (bu keyfiyyət aşağıdır) yox, hava hücum vasitəsi haqqında məlumatdan həddindən artıq asılılığın yarana bilmə təhlükəsinin ortaya çıxmasındadır.

İndiyədək hava hücum vasitələrinin inkişafı ilk növbədə aktiv RLS stansiyalarına qarşı əks-təsir üsullarının gücləndirilməsini nəzərdə tuturdu və passiv lokasiya vasitələrinin fəaliyyətini demək olar nəzərə almırdı. Məhz buna görə müasir hava hücum vasitələrinin passiv radiolokasiyaya qarşı əks-təsir fəaliyyəti çox aşağıdır və demək olar ki, yoxdur. Amma ehtimal olunur ki, HHM hissələrində silahlanmaya passiv komplekslərin qəbul edilməsi ilə aviasiya bort sistemlərində də müəyyən dəyişikliklərin, həyata keçirilməsi hətta gələcəkdə döyüş aviasiyasının bort şüalandırıcılarının azaldılması, radiosusma rejiminə dəqiq riayət olunma istiqamətində işlərin aparılması vacibdir (bunların nəticəsində passiv lokasiyanın təsir effektivliyi qat-qat azalır).

Bütün bunlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, HHM radiolokasiya stansiyası aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- düşmənin texniki kəşfiyyat vasitələrinə stansiyanın radioşüalanmasının

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

aşkarlanmasına və nəticə etibarını ilə onlara yüksək dəqiqliyə malik məhvetmə vasitələrini (XARM tipli radiolokasiya əleyhinə raketlər) yönəltməyə imkan verməyən döyüş tətbiqi gizliliyini təmin etməli;

– daha yüksək maneə dayanıqlılığı olmalı (hər hansı maneə növünün tətbiqi zamanı, o cümlədən bütün parametrlərə görə RLS siqnallarını təqlid edən);

– “Stealth” texnologiyasını yayındırma qabiliyyətli olmalı .

Passiv aşkaretmə sistemlərinin döyüşdə tətbiqi mövcud RLS stansiyalarında pelenq kanallarının istifadə olunması və sonradan emal məntəqəsində müxtəlif radarlardan alınan məlumatların ümumiləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilmişdir. Buna adətən radiotexniki qoşunlarda tranqulyasiya metodu deyirlər. Tranqulyasiyanın ideyası aydındır: şüalandırıcı obyektə doğru istiqamət fəzanın müxtəlif nöqtələrindən müəyyən olunur, sonra isə məlum bucaqlara və RLS stansiyaları arasındakı məsafələri nəzərə almaqla obyektə qədər olan məsafə hesablanır. Burada ştat üzrə RLS stansiyaları, rabitə xətləri və emal məntəqəsi istifadə olunur. Tranqulyasiya metodunun əsas çatışmazlığı olan koordinatların dəqiq təyin olunmaması onun tətbiqini məhdudlaşdıran səbəb hesab olunur.

RADİKAL ÜSUL

XX əsrdə sürətlə inkişaf edən radiolokasiya, bir sıra zenit-raket sistemlərinin yaranmasına səbəb olmaqla, HHM sistemində darzolaqlı, hətta monoxromatik siqnallardan istifadə edir, aparıcı tezliyin dəyişmə diapazonu isə tezliyin çox az hissəsi səviyyəsini təşkil edir.

Belə vəziyyət darzolaqlı siqnalların optimal olaraq emalının sadəliyi, nisbətən mürəkkəb olmayan vasitələrlə radiolokasiya stansiyasının böyük potensialının əldə olunması, hava obyektini RLS-in yaxşı maneə dayanıqlığında «görmək» məqsədlərinin əldə olunması ilə izah olunur.

Aparıcı silah istehsalçısı olan ölkələrin ordularında yüksək dəqiqliyə malik silahların yaranması ona gətirib çıxardı ki, zenit-raket müdafiəsinin dayanıqlığının təmin olunmasına zərurət yarandı. Bu problemin həll olunması yollarından biri kimi zenit-raket sisteminin radioşüalanma mənbəyinə yönəldilən

yüksək dəqiqlikli silahlardan müdafiə olunması nəzərdən keçirilir. Bu isə öz növbəsində zenit-raket vasitələrinin məlumat sistemlərinin fəaliyyətinin gizliliyinin artırılmasından asılıdırki, ənənəvi dar-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

zolaqlı radiolokasiyanın istifadəsi zamanı bu heç də müsbət nəticə vermir. İndi tam qətiyyətlə demək olar ki, darzolaqlı radiolokasiya öz imkanları həddinə yaxınlaşır.

Eyni zamanda bu sahədə hərbi rəqabətin mövcudluğu ZRQ məhvetmə zonasına daxil olmadan döyüş tapşırığını yerinə yetirmək qabiliyyətində olan yüksək dəqiqliyə malik silahların yaranmasına səbəb olmuşdur ki, bu silahların inkişaf etdirilməsi, onların taktiki-texniki göstəricilərinin daha da yaxşılaşdırılması, bu silahların köməyi ilə lokal konfliktlərin təcrübəsinin öyrənilməsi həyata keçirilir. Konkret olaraq, hazırda XARM tipli radiolokasiya əleyhinə raketlərin buraxılma uzaqlığının 80 km-dən 180 km-dək artırılması istiqamətində işlər aparılır. Hava düşməninin HHM sisteminin, əsasən də onun atəş gücü hesab edilən yerüstü zenit-raket sistemlərinin öyrənilməsi və məhv edilməsinə səy göstərəcəyini nəzərə alaraq, bu sistemlərin canlılığı və dayanıqlılığının artırılması üçün şüalanma sistemlərinin fəaliyyətinin gizliliyini təmin etmək lazımdır. Təəssüf ki, hazırda bu məsələnin həlli istiqamətində mövcud üsullar, həmçinin radioşüalanma mənbəyinə yönəldilən yüksək dəqiqlikli atəş vasitələrinə qarşı aktiv və passiv mübarizə üsulları kifayət qədər effektiv deyildir. Məhz bunun üçün də, prinsip etibarı ilə zondlayıcı siqnalların digər növlərindən, konkret desək həm müasir, həm də perspektivdə istehsalı planlaşdırılan hücum vasitələri tərəfindən aşkar etməsi mümkün olmayan geniş zolaqlı (həddən artıq qısa) siqnallardan istifadə zərurəti yaranmışdır.

Geniş zolaqlı siqnalların əldə olunmasının ən sadə yolu qısa impulsu radiodalğaların (davam etmə müddətləri nanosaniyələrlə ölçülə bilən hədlərdə) istifadə olunmasıdır. Güclü geniş zolaqlı zondlayıcı siqnalların tətbiqi zenit-raket sistemlərində tələb olunan məlumatın əldə olunmasına və fəaliyyət uzaqlığının artırılmasına, şüalanan siqnalların koherentliyi isə hədəflərdən gələn məlumatların optimal şəkildə emal olunmasına imkan verir. Burada koherentlik anlamında hər qəbul edilən impulsdan impulsa amplituda-faza nisbətinin dəqiq olaraq təkrarlanmasının təmin olunması başa düşülür.

Əlbəttə, uçan obyektlərin geniş zolaqlı zond siqnallarla tədqiq olunması ənənəvi proseslərə əsaslanan fəaliyyətdə bir sıra çətinliklər yarada bilər. Belə ki, zondlayıcı siqnalın yaradılmasından qəbul olunan siqnalın emalına qədər olan bütün mərhələlərdə müxtəlif dispersiya əlamətləri labüddür, lakin bunu əvvəlcədən nəzərə almaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Radiolokasiya elminə giriş. 1993
2. Быстров Р.П, Загорин Г.К, Соколов А.В. Пассивная радиолокация
3. Радиотехника 2008 www.forum.guns.ru/forum_light_message

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

HAVA-KOSMİK HÜCUM VASİTƏLƏRİ

Polkovnik-leytenant Aydın QULİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN TƏLİM VƏ TƏDRİS MƏRKƏZİ

I. HAVA-KOSMİK HÜCUM VASİTƏLƏRİNİN TƏSNİFATI

Hava-kosmik və hava əməliyyatlarında uğur qazanılmasında əsas yük hava-kosmik hücum vasitələrinin üzərinə düşür. Buna səbəb, həmin vasitələrin iti sürətliliyi, döyüş tətbiqinin geniş diapazonları, yüksək etibarlılığı, davamlılığı və müxtəlif tipli döyüş sursatları ilə zərbələrin endirilmə dəqiqliyidir.

Hava-kosmik hücum vasitələri (HKHV) adı altında hava və kosmos ilə müxtəlif döyüş sursatları, kəşfiyyat və radioelektron mübarizə vasitələrinin daşınma vasitələri başa düşülür. Onlar aşağıdakı siniflərə bölünürlər:

- döyüş təyinatı üzrə;
- idarəetmə üsulu üzrə;
- uçuş üsulu üzrə;
- həll edilən döyüş tapşırıqları üzrə.

Döyüş təyinatı üzrə HKHV yerinə yetirilən tapşırıqlardan asılı olaraq aşağıdakı növlərə bölünür:

- strateji;
- operativ-taktiki;
- taktiki.

İdarəetmə üsulu üzrə HKHV – nin 2 növü var:

- pilotlu;
- pilotsuz.

Pilotsuz HKHV idarəolunan və idarəolunmayan ola bilər. Uçuş trayektoriyasını dəyişməyə imkan verən idarəetmə vasitələri ilə təchiz edilən pilotsuz HKHV idarəolunan HKHV-i hesab edilir. Tuşlama trayektoriyası üzrə uçan idarə olunmayan raket və bombalar isə idarə olunmayan pilotsuz HKHV hesab edilirlər.

Uçuş üsulu üzrə HKHV-nin aşağıdakı növləri var:

- kosmik;
- ballistik;
- aerodinamik;
- aerostatik.

Kosmik sistemlərə (vasitələrə) aiddir:

- yerin hərbi təyinatlı süni peykləri (YSP);

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

- kosmik orbit gəmiləri (stansiyaları);
- kosmik təyyarələr.

Ballistik HKHV-yə ballistik uçuş trayektoriyasına malik olan (yəni mühərrik raketə sürət verdikdən sonra onun üfüqə nisbətən bucaq altında sərbəst atılan fiziki cism kimi uçması) müxtəlif raketlər aiddir. Ballistik raketlər (BR) bir neçə sinifə bölünürlər:

– **a) döyüş tətbiqinin məsafəsi üzrə:**

- qitələrarası (uzaq mənzilli) BR (uçuş məsafəsi 5500 km-dən çox);
- orta mənzilli BR (uçuş məsafəsi 1000-5500 km);
- yaxın mənzilli BR (uçuş məsafəsi 1000 km -dək).

– **b) yönəlmə sisteminin tipi üzrə:**

- inersiyalı;
- radioinersiyalı;
- astroinersiyalı.

İnersiyalı sistem ən çox tətbiq edilən sistem hesab edilir. Bu sistem maneələrin təsirindən daha yaxşı qorunur və raketin hədəfə kifayət qədər dəqiq yönəlməsini təmin edir.

– **c) məqsədli təyinat üzrə:**

- strateji (qitələrarası BR, orta mənzilli, yerüstü BR və sualtı gəmilərin BR-i);
- operativ-taktiki (yaxın mənzilli BR).

– **d) buraxıcı qurğuların tipi üzrə:**

- şaxta tipli buraxıcı qurğular;
- güclü yedəklərdə olan hərəkətli buraxıcı qurğular;
- sualtı nüvə gəmilərində olan buraxıcı qurğular;
- dünya okeanında və yaxud daxili sulara yerləşən konteyner tipli buraxıcı qurğular;
- çoxkilometrli tunellərdə yerdəyişən hərəkətli buraxıcı qurğular.

– **e) mühərrikin tipi üzrə:**

- bərk yanacaq;
- duru yanacaq;
- birləşdirilmiş.

– **q) döyüş hissəsinin tipi üzrə:**

- monobloklu (bir döyüş maddəsi);
- bölünən (bir BR döyüş hissəsində 16-dək maddənin olması). Bölünən başlıq hissələri obyektin (ərazinin) üstündə fərdi yönəlmə və əlavə olaraq raketləyhinə manevretmə qabiliyyətinə malik ola bilərlər. Xüsusi döyüş başlıqları da tətbiq edilə bilər (yalançı, radioelektron mübarizə və başqaları). Nüvə və maddələri daşıyıcıları arasında ballistik raketlər aparıcı yer tutur (nüvə maddələri daşıyıcıları 50% -dən çox).

Aerodinamik vasitələrə aiddir:

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

- aviasiya (təyyarə və helikopterlər);
- pilotsuz uçuş aparatlar (PUA);
- qanadlı raketlər (QR);
- tədriclə enən idarəolunan bomba və raketlər.

Bunların hamısı uçuşun aerodinamik prinsiplərinin istifadəsi ilə atmosferdə uçma qabiliyyətinə malikdir.

Aviasiyanın tərkibində müxtəlif təyinatlı təyyarə və helikopterlər var. Bir çox dövlətlərin hərbi aviasiyası təyinat və tabeçilik üzrə aşağıdakı növlərə bölünür:

- strateji aviasiya;
- taktiki aviasiya;
- təyyarə daşıyan gəmilər və yaxud hərbi dəniz donanmasının göyertə və bazalı aviasiyası;
- ordu aviasiyası;
- HHM aviasiyası;
- hərbi-nəqliyyat aviasiyası.

Strateji aviasiyanın (SA) silahlarına böyük yükqaldırma qabiliyyətinə və strateji-operativ məsafəyə malik bombardmançılar daxildir. Bu aviasiya növü düşmənin arxa cəbhəsinin dərinliyində yerləşən strateji obyektlərə zərbələrin endirilməsi üçün təyin edilir. Zərbələr uzunmənzilli aviasiya raketləri və nüvə, yaxud adi partlayıcı maddələrlə olan bombalarla endirilir. Uzunmənzilli aviasiya raketləri SA təyyarələrinin düşmənin aktiv HHM vasitələrinin əməliyyat zonasına daxil olmadan zərbələr endirməsinə imkan verir. Strateji aviasiya silahlarında, yanacaq dolduran təyyarələr, uzaq radar aşkaretmə və idarəetmə təyyarələri və strateji kəşfiyyat təyyarələr mövcuddur.

Taktiki aviasiya (TA) quru qoşunları və hərbi dəniz donanması ilə qarşılıqlı əlaqədə və ya müstəqil olaraq operativ-taktiki tapşırıqların həlli üçün təyin edilir. Taktiki aviasiya HHQ-nin əsas zərbə qüvvəsi hesab edilir. Taktiki aviasiyanın silahlanmasında aşağıdakılar mövcuddur:

1. Taktiki qırıcılar;
2. Qırıcı-bombardmançılar;
3. Hücümçular;
4. HHM qırıcıları;
5. Kəşfiyyat və hərbi-nəqliyyat təyyarə və helikopterləri.

Hərbi dəniz donanmasının təyyarədaşıyan gəmiləri düşmənin donanma qüvvələri və nəqliyyat vasitələrinin məhv edilməsi, dənizdə gəmilərin müdafiəsi, dəniz və okeanda keçirilən hərbi əməliyyatlarda hava kəşfiyyatının aparılması və digər tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün təyin edilir. Uçuş-eniş göyertələri olan gəmilərin silahlanmalarında təyyarələr (qırıcılar, hücümçular, gəmiəleyhinə kəşfiyyatçılar, uzaq radar aşkaretmə, radiosarsıdılma əleyhinə) və müxtəlif təyinatlı helikopterlər mövcuddur. Hərbi dəniz donanması aviasiyası

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

yasının tərkibinə daxil olan bazalı aviasiya təyyarədaşıyan gəmiləri gəmilərdən fərqli olaraq sahildəki (baza) hava limanlarında yerləşir. Təyyarədaşıyan gəmilərdə bir qayda olaraq, silahlanmalarında torpeda, dərinlik bombaları və idarəolunan raketlər daşıyan böyük uçuş məsafəli təyyarələr mövcuddur.

Ordu aviasiyası piyada və mexanikləşdirilmiş birliklərin maraqlarını təmin edən fəaliyyətlər, onların aviasiya dəstəyi, hava-taktiki kəşfiyyatın aparılması, taktiki desantın endirilməsi və onların əməliyyatlarının atəşlə dəstəklənməsi, radioelektron mübarizə, mina maneələrinin qoyulması və digər tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün təyin edilir.

HHM aviasiyası hava hücumundan müdafiə raket və topçu birlikləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olaraq mühüm istiqamətlərin, ərazi və obyektlərin düşmənin hava zərbələrindən müdafiəsi üçün təyin edilir.

Hərbi-nəqliyyat aviasiyası hərbi əməliyyat meydanlarının hüdudlarında və onlar arasında birliklərin manevrini təmin edir, desantın atılması və endirilməsini, birlik və hərbi böyük məsafələrə texnikanın daşınmasını həyata keçirir.

Pilotsuz uçuş aparatları (PUA) avtomatik olaraq ayrıca, yaxud məsafədən idarə olunur. Onlar strateji, operativ və taktiki hava kəşfiyyatının aparılması, yerüstü, dəniz və hava radioelektron mübarizəsini aparan obyektlərin vurulması, retranslyasiya rolunu yerinə yetirməsi və digər məqsədlər üçün təyin edilir. PUA-ya qanadlı raketlər, döyüş maddəsi ilə olan planerlər, muxtar və teleidarəolunan pilotsuz uçuş aparatları aiddir. Onların əməliyyat məsafələri bir neçə min kilometrə qədər, uçuş hündürlüyü 50 m-dən 30 km-dək, sürətləri səs sürətinə yaxın və yuxarı təşkil edir. PUA adı və növü döyüş maddələri, kəşfiyyat avadanlığı, radioelektron mübarizə və digər aparatları daşıya bilər. Onlar yerüstü buraxıcı qurğulardan, gəmi və təyyarələrdən buraxılır.

Qanadlı raketlərə (QR) aparıcı səthləri (qanadları) olan idarəolunan raketlər aiddir. Atmosferdə uçuş zamanı aerodinamik qaldırıcı qüvvəni qanadlar yaradır. Qanadlı raketdə nüvə, yaxud adı döyüş hissəsi əvəzinə kəşfiyyat və elektron sarsıtma qurğusu yerləşdirilə bilər. Qanadlı raketlər kiçik və effektiv əksətmə səthinə malikdir. Onlar ən aşağı hündürlükdə (30m) yer səthini dolanıb keçməklə uçuşa qadirdirlər.

Aerostatik vasitələrə hava axınının təsiri ilə avtomatik hərəkət edən aerostatlar, pilotlu aerostatlar, radiozondlar, çəpərqoyucu aerostat və dirijabıllar aiddir.

– havanın təsiri ilə avtomatik hərəkət edən aerostatlar uçuşu avtomatik idarəetmə aparatı ilə təchiz edilir və pilotlu aerostatlar kimi, kəşfiyyat məqsədləri, radiotexniki vasitələrin işinə maneə yaratmaq, radioretranslyatorların havaya qaldırılması, döyüş sursatları və digər avadanlığın nəqli üçün tətbiq edilir;

– çəpərqoyucu aerostatlar müdafiə edilən obyektin üstünə və ona yaxınlaş-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

ma yollarının qarşısına qaldırılır;

– radiozond havanın təzyiqi, temperaturu və nəmişliyin ölçülməsi, eyni zamanda bu məlumatların radiosiqnallar şəklində yerə ötürülməsi üçün istifadə edilən cihazdır.

Həll edilən döyüş tapşırıqları üzrə HKHV bir neçə qrupa bölünür:

– **Strateji hücumçu qüvvələr:**

- qitələrarası ballistik raketlər;
- sualtı gəmilərin ballistik raketləri;
- strateji avasiya;
- qanadlı strateji raketlər.

– **Operativ-taktiki təyinatlı zərbə qüvvələri:**

- əməliyyat-taktiki təyinatlı ballistik raketlər;
- taktiki avasiya və təyyarədaşıyan gəmilər;
- taktiki qanadlı raketlər;
- kəşfiyyat-zərbə sistemləri (yüksəksərrast silahlar).

II. HAVA HÜCUMU VASİTƏLƏRİNİN DÖYÜŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ƏSAS GÖSTƏRİCİLƏRİ

Hava hücumu vasitələri (HHV) müəyyən döyüş xüsusiyyətlərinə malikdir. Döyüş xüsusiyyətləri adı altında HHV tərəfindən döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilmə effektivliyinə onların bilavasitə təsir keyfiyyətləri başa düşülür.

1. Təyyarələrin döyüş xüsusiyyətlərinin əsas göstəriciləri aşağıdakılar hesab edilir:

- a. sürət;
- b. hündürlüyü fəth etmə qabiliyyəti;
- c. uçuş məsafəsi (radiusu);
- ç. cəld qalxma qabiliyyəti;
- d. manevr imkanları;
- e. silah və bomba yükü daşıma imkanı;
- g. radioelektron və naviqasiya avadanlığı;
- h. effektiv əksətdirmə sahəsi;
- i. ekipajın tərkibi;

– **sürət keyfiyyətlərinə görə təyyarə bu keyfiyyətləri ilə səciyyələnir:**

- a) maksimal uçuş sürəti;
- b) kreyser uçuş sürəti;
- c) döyüş tətbiqinin minimal hündürlüyündə maksimal uçuş sürəti.

– mühərriklərin maksimal dartı qüvvəsi işə düşən zaman təyyarənin düzxətli və bərabərsürətli üfüqi uçuş sürətinə maksimal uçuş sürəti (V_{max}) deyilir.

– təyyarənin qətediyi maksimal uçuş məsafəsini təyin edən üfüqi uçuş sürətinə kreyser uçuş sürəti (V_{kr}) deyilir.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

$$V_{kr} \approx (0,7 \div 0,8) \cdot V_{max}$$

– döyüş tətbiqinin minimal hündürlüyündə maksimal uçuş sürəti ($V_{max/min.h.}$) əsasən təyyarənin aerodinamik keyfiyyətlərindən asılıdır. Bunun səbəbi orta və böyük yüksəkliklərə nisbətən alçaq hündürlüklərdə hava sıxlığının xeyli çox olmasıdır. Bu amil "Θ" əmsalının köməyi ilə nəzərə alınır. Bir çox döyüş təyyarə tipləri üçün bu əmsal $\Theta = 1,8 \div 2,3$ bərabərdir:

$$V_{max/min.h.} \approx \frac{V_{max}}{1,8 \div 2,3}$$

Təyyarənin hündürlük imkanlarını səciyyələndirən göstəricilər aşağıdakılardır:

- praktiki yüksəklik;
- döyüş hündürlüyü yüksəkliyi;
- dinamik hündürlük yüksəkliyi;
- döyüş tətbiqinin minimal yüksəkliyi .

Praktiki yüksəklik (H_{pr}) 5 m/san-dən az olmayan sürətlə qalxma qabiliyyətinə malik olan təyyarənin ən yüksək uçuş hündürlüyünə deyilir.

Döyüş yüksəkliyi (H_d) hündürlük səviyyəsini və sürətini itirmədən 15-200 bucaq altında üfüqi manevr etmə (dönmə) qabiliyyətinə malik təyyarənin uçuş hündürlüyünə deyilir.

Qırıcı təyyarələr üçün $H_d = 90 \div 95\% H_{pr}$;

Bombardmançılar üçün isə $H_d = 85 \div 90\% H_{pr}$.

Dinamik yüksəklik (H_{din}) təyyarənin qalxma manevri zaman kinetik enerji ehtiyatı hesabına əldə edilən maksimal uçuş hündürlüyünə deyilir.

Dinamik hündürlükdə təyyarə qısa müddət ərzində olur. Hesab edilir ki, bunun səbəbi sürətlə hündürlüyə qalxan zaman alınan kinetik enerji ehtiyatının tamamilə sərf edilməsidir.

Minimal uçuş yüksəkliyi (H_{min}) təyyarənin sinfindən və tipindən, aşağı və ən aşağı yüksəkliklərdə ərazini dolanıb keçməsi üçün xüsusi avadanlığın mövcudluğu və tipindən, pilotların peşəkar hazırlıq səviyyəsindən asılıdır.

Müasir təyyarələrin uçuş yüksəklik diapazonu 15 m-dən 24 km-dək hüdudlarında dəyişir, bəzi təyyarələrin dinamik yüksəkliyi isə 40 km-ə çatır.

Aviasiyanın hava limanına nisbətən uçuş qalxma uçuş məsafəsi aşağıdakılarla səciyyələnir:

- qət edilmiş uçuş məsafəsi;
- taktiki uçuş məsafəsi;
- döyüş (taktiki) radiusu.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

Yanacaq bir dəfə doldurulmuş silahsız təyyarənin qət etdiyi maksimal məsafəyə **qət edilmiş uçuş məsafəsi** ($M_{qət}$) deyilir.

Yanacaq bir dəfə doldurulmuş tam silahlandırılmış təyyarənin qət etdiyi maksimal məsafəyə **taktiki uçuş məsafəsi** (M_{tak}) deyilir. Belə ki:

$$M_{tak} = (0,7 \div 0,8) \cdot M_{qət}$$

Təyyarənin havada əlavə yanacaq bir dəfə doldurulması taktiki uçuş məsafəsini 40 %, iki dəfə doldurulması isə 70 % artırır.

Döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün tam silahlandırılmış təyyarənin yerə enmədən və yeni yanacaq doldurulmadan hava limanından uçuş qalxma və geri dönməsi üçün tələb edilən ən böyük məsafəyə **döyüş (taktiki) radiusu** (R_d) deyilir:

$$R_d = (0,3 \div 0,4) M_{tak}$$

Cəld qalxma qabiliyyəti təyyarənin yüksəkliyə maksimal qalxma sürətini (m/san) və yaxud verilmiş yüksəkliyə qalxma sürətini müəyyən edən uçuş - taktiki xassəsidir.

Manevr imkanları döyüş tapşırığının yerinə yetirmək məqsədilə təyyarənin sürəti, yüksəkliyi və uçuş istiqamətini kəskin (cəld) dəyişmə qabiliyyətidir. Manevr həmlə zamanı əlverişli mövqə tutmaq, düşmən zərbəsi altından çıxmaq və onun hava hücumundan müdafiəsini aşmaq, təyyarə və ya təyyarə qruplarının qarşılıqlı yerləşməsini dəyişmək üçün tətbiq edilir.

Təyyarənin silah və bomba yükü düşmən obyektlərini məhv etmək üçün ayrılmış təyyarə tipinin imkanlarını müəyyən edir. Təyyarə silahları məhvetmə vasitələrindən (aviasiya bombaları, raketlər, top və avtomatlar, torpeda və sair) və onların tətbiqini təmin edən sistemlərdən ibarətdir.

Təyyarəyə asılan bombardman vasitələrinə bomba yükü deyilir. Maksimal bomba yükü təyyarənin maksimal qalxma kütləsinin 25% - ni təşkil edir.

Bütün müasir təyyarələrdə naviqasiya, kəşfiyyat, radioelektron mübarizə və müxtəlif təyinatlı silahların tətbiqi üzrə tapşırıqların həllini təmin edən bir çox radioelektron vasitələr mövcuddur.

Effektiv əksətdirmə səthi (EƏS) radarların elektromaqnit enerjisi ilə şüalanan hədəflərin əksətdirmə qabiliyyətini səciyyələndirir. EƏS-in kəmiyyəti radioelektron vasitələr istiqamətində hədəfə əks olunan elektromaqnit enerjisi axınından hədəfə düşən enerji axınının səthin sıxlığına olan nisbəti ilə təyin edilir. Hədəfin EƏS-i radioelektron vasitələr tərəfindən aşkaretmə məsafəsinə mühüm təsir edir və əsasən hədəfin ölçü və konfigurasiyasından, materialların xüsusiyyətindən, radioelektron vasitələrinin dalğa uzaqlığı, pol-

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

yarlaşma və şüalanması istiqamətindən (rakursundan) asılıdır.

Müasir qırıcı-bombardmançıların EƏS-i kvadrat metr, ağır strateji bombardmançıların onlarla kvadrat metr, qanadlı raketlərinin isə kvadrat metrin yüzdəbirdən ondabirədek hissəsini təşkil edir.

Qırıcı-bombardmançı təyyarələrin ekipajı – 1-2 nəfər, strateji bombardmançıların – 4-8 nəfər, xüsusi təyinatlı təyyarənin isə – 6 – 20 nəfər təşkil edir.

Qanadlı aviasiya raketlərinin döyüş xüsusiyyətlərinin əsas göstəriciləri aşağıdakılar hesab edilir:

- maksimal buraxılma məsafəsi;
- uçuş trayektoriyasının profilləri;
- uçuş sürəti;
- effektiv əksetdirmə səthi;
- döyüş hissəsinin tipi və gücü;
- ehtimal dairəvi olunan sapma;
- yönəlmə sistemi.

Qanadlı aviasiya raketlərinin yönəlmə sistemlərindən biri kimi uçuş trayektoriyasının korreksiya sistemini qeyd etmək olar. Yönəlmə sisteminin bu tipi bir çox dövlətlərin qanadlı raketlərində geniş istifadə edilir. Sistemin fəaliyyətinin mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir.

Yerin süni kəşfiyyat peyklərindən aparılan fotosəkillərin köməyi ilə qanadlı raketlərin müxtəlif həmlə obyektlərinin üzərinə uçuş xəritələri tərtib edilir. Seçilən marşrut haqqında məlumat raketin elektron yaddaşına daxil edilir. Uçuş zamanı bu məlumatlar ərazinin relyefi ilə tutuşdurulur və avtomatik olaraq korrektə edilir. Sistem qanadlı raketin alçaq hündürlüklərdə ərazinin relyefinə uyğun uçuşunu təmin edir. Bu da öz növbəsində zərbənin gizliliyini (gözlənilməzliyini) artırır, raketlərin aşkarlanmasını çətinləşdirir, uçuş trayektoriyasının dəfələrlə korrektəsi isə qanadlı raketin hədəfə yüksək dəqiqliklə dəyməsini təmin edir (ehtimal olunan dairəvi sapma metrələr təşkil edir).

ƏDƏBİYYAT:

1. Hərbi aviasiya ensiklopediyası. Москва, Воениздат, 2002
2. ННМ zabitinin sorğu kitabçası. Москва, Воениздат, 1987

(Ardı var)

SİLAH VƏ TEXNİKA

OSV-96 İRİÇAPLI SNAYPER TUFƏNGİ

Polkovnik Telman MİKAYİLOV
SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN TƏLİM VƏ TƏDRİS MƏRKƏZİ

(Əvvəli ötən sayımızda)

Tufəngi istifadəyə hazırlayarkən təhlükəsizlik qaydaları:

- konservasiyadan (konservasiya – saxlama, mühafizə etmə, qoruma) çıxarıldıqdan sonra qablaşdırma materialları təyin olunmuş qaydada məhv edilməlidir;
- darağı doldurmaq üçün atışa yararlı patronlardan istifadə edilməlidir; atış zamanı açılmamış patronlardan istifadə etmək qadağandır;
- tufəngə texniki qulluq zamanı və sökülmədən əvvəl darağı çıxarıb patron yuvasında patronun olub-olmadığını yoxlamaq lazımdır.

TUFƏNGİN SÖKÜLMƏSİ VƏ YIĞILMASI

Tufəngin sökülməsi konservasiyadan çıxarılma, təmizlənmə, yağlanma və baxış zamanı həyata keçirilir. Sökülmədən əvvəl çaxmaq çərçivəsi ön vəziyyətdə olmalıdır. Tufəngin sökülmə və yığılması stolun və ya təmiz altlığın üzərində icra edilir. Hissə və mexanizmlər sökülmə ardıcılığıyla düzülür. Onlarla ehtiyatla davranılmalı, bir hissə digərinin üzərinə qoyulmamalı, artıq qüvvə və zərbələr tətbiq edilməməlidir. Tufəngləri yığan zaman müxtəlif tufənglərin hissələrinin dəyişik düşməməsi üçün tədbirlər görülməlidir.

Tufəngin sökülməsi aşağıdakı qaydada icra edilir:

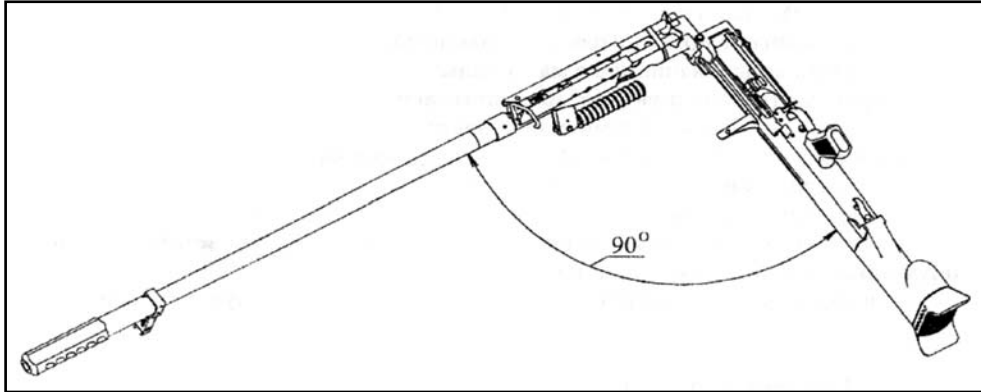
- darağı ayırdıqdan sonra patron yuvasında və daraqda patron olmamasından əmin olmaq lazımdır. Bu zaman tufəngin lüləsi təhlükəsiz istiqamətə yönəldilməlidir;
- baş barmaqla rəzəni basmaq və lülə qutusunda aşağı dartmaqla darağı ayırmaq, bundan sonra patron yuvasında patronun olub-olmamasını yoxlamaq üçün qoruyucunu “**Atəş**” vəziyyətinə qoymaq, çaxmağın dəstəyindən tutaraq geri çəkmək, patron yuvasına baxmaq və çaxmağın dəstəyini buraxmaq;
- optik nişangahı ayırmaq;
- çaxmaq çərçivəsini yarıya qədər geri çəkmək (təqribən 110 mm) və onu saxlayaraq qoruyucunu “**Qoruyucu**” vəziyyətinə keçirib təsbit etmək (bu zaman qoruyucu B çuxuruna girməlidir) (şəkil 2.11);
- lüləni lülə qutusu ilə təsbit edilmədən çıxarmaq üçün həm dəstəyin ucunu dayaqdakı ilişmədən, həm də onu çevirərək arxalığın dişi ilə ilişmədən ayırmaq;
- dəstəyi lülə qutusunda ilişmədə təsbit etmək;

SİLAH VƏ TEXNİKA

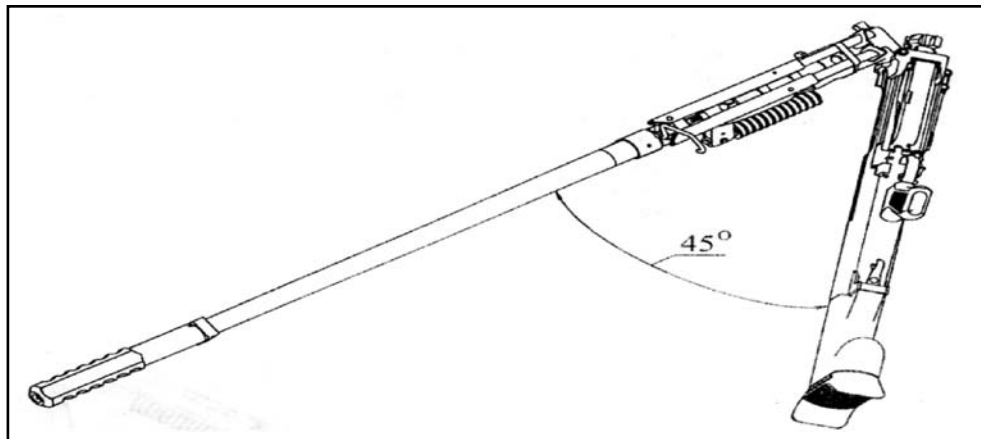

– lüləni lülə qutusuna nisbətən 90° -yə bərabər bucaq altında çevirmək (şəkil 2.11.);

ŞƏKİL 2.11. ÇAXMAQ ÇƏRÇİVƏSİNİN ÖN VƏZİYYƏTƏ QAYITMASINDAN ƏVVƏL LÜLƏNİN LÜLƏ QUTUSUNA NİSBƏTƏN VƏZİYYƏTİ

- çaxmaq çərçivəsini ön vəziyyətə qaytarmaq üçün dəstəkdən tutaraq qoruyucunu “Atəş” vəziyyətinə gətirmək və çaxmaq çərçivəsini aramla irəli keçirmək;
- yaylı təsbitedicini dəstəyin içərisinə batıraraq ayağaçəkmə dəstəyini qatlamaq;
- lüləni təqribən 45° -yə bərabər bucaq altında lülə qutusuna tərəf çevirmək (şəkil 2.12.);
- çaxmaq çərçivəsini lülə qutusundan ayırmaq;

ŞƏKİL 2.12.

- çaxmağı gövdədən ayırmaq;
- qaytarıcı yayı ayırmaq.

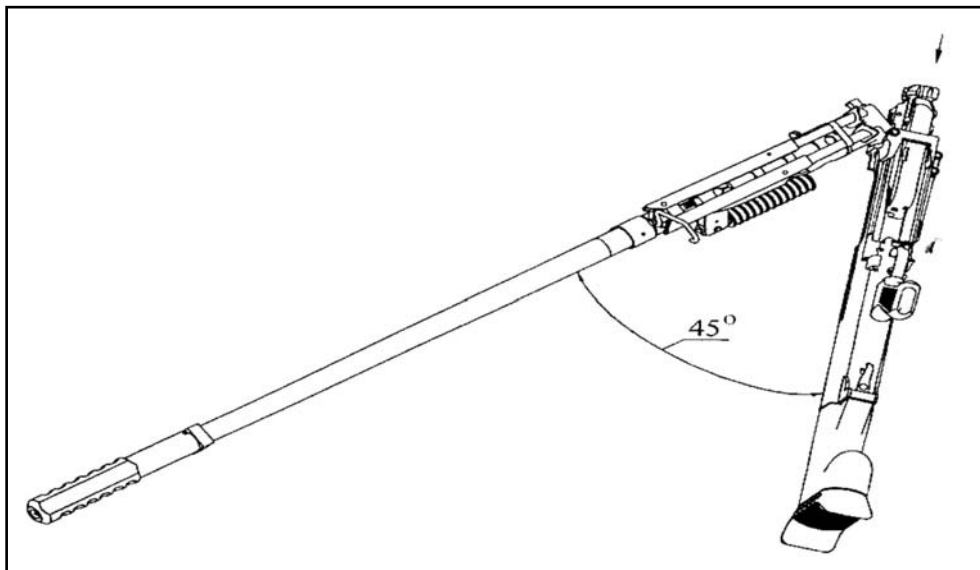
SİLAH VƏ TEXNİKA

Vurucu ayağa çəkiləndə vurucunun döyüş yayı sıxılmış vəziyyətdə olur və tətiyə basdıqda vurucunun güclü hərəkəti baş verir. Tətik mexanizmini ayırmaq üçün bayraqcığı tətik mexanizminin gövdəsindən kənara dartmaq və 90° bucaq altında çevirib aşağı-geri çəkməklə mexanizmi lülə qutusundan ayırmaq lazımdır. Çaxmağı ayırmaq üçün tullayıcını saat əqrəbinə əks istiqamətdə 90° çevirmək və tullayıcını sıxaraq onun oxunu çaxmaqdan çıxarmaq, tullayıcı və yayı ayırmaq lazımdır.

Tüfəngin sökülmədən sonra yığılması aşağıdakı ardıcılıqla icra edilir:

- çaxmağı yığmaq üçün tullayıcını yayla birlikdə çaxmaq kəsiyinə qoymaq, tullayıcını basaraq oxu taxmaq və sonra onu saat əqrəbi istiqamətində sonadək çevirmək;
- vurucunun gövdədə yerini əl gücü ilə dəyişmə mümkünlüyündən əmin olmaq;
- çaxmağı gövdəyə birləşdirdikdə vurucunu çaxmağa keçirmək (bu zaman çaxmağın aparıcı çıxıntısı gövdəyə cüzi qüvvə ilə girməlidir);
- qaytarıcı yayı gövdəyə keçirmək;
- lüləni lülə qutusuna nisbətən 45° -yə bərabər bucaq altında çevirmək (şəkil 2.13);
- dəstəyi qatlamaq (dəstək qatlanarkən çaxmaq ön vəziyyətdə olmalıdır), gövdəni çaxmaq və qaytarıcıyı yayla birlikdə lülə qutusuna qoymaq (bu zaman qaytarıcı yay lülə qutusunun arxasındakı konusa oturdulmalı, gövdə isə lülə qutusunda yerləşdirildikdən sonra dəstək çıxış vəziyyətinə qaytarılmalıdır);

ŞƏKİL 2.13

SİLAH VƏ TEXNİKA

- çaxmaq çərçivəsini, onun gedişinin yarısı qədər (təqribən 110 mm) geri çəkmək və qoruyucunu “**Qoruyucu**” vəziyyətinə qoyub, təsbit etmək;
 - lülə qutusunu və lüləni bir xətt boyu çevirmək;
 - lülə qutusunu və lüləni təsbit etmək məqsədilə təsbitedicini dəstəyi lülə qutusu ilə ilişmədən çıxararaq arxalıq dişinin radiuslu əyməsinə keçirməklə lüləyə tərəf çevirib dəstəyi dayaqdakı ilişmədə təsbit etmək;
 - optik nişangahı birləşdirmək üçün nişangahın kronşteyninin köndələn çıxıntısını lövhənin köndələn novlarından biri ilə üst-üstə qoyub lövhəyə quraşdırmaq və vintləri sıxaraq nişangahı təsbit etmək;
 - çaxmaq çərçivəsinin dəstəyindən tutub saxlayaraq qoruyucunu “**Atəş**” vəziyyətinə keçirmək, dəstəyi buraxmaq (bu zaman hərəkətli hissələr ön vəziyyətə keçərək yerlərini dəyişirlər);
 - darağın taxılması və tüfəngin düzgün yığılması yoxlanmazdan əvvəl daraqda və patron yuvasında patronun olmamasından əmin olmaq;
 - boş darağı birləşdirmək üçün darağın gövdəsindəki kəsikləri lülə qutusunun çıxıntıları ilə üst-üstə qoymaq və darağın arxa hissəsinin rəzə ilə təsbit edilməsindən yuxarı çevirmək.
- Tüfəngin sökülmədən sonra düzgün yığılmasını yoxlamaq üçün lazımdır:
- darağı ayırmaq;
 - tüfəngin lüləsini təhlükəsiz istiqamətə çevirmək;
 - tətiiyi basmaq, çaxmaq çərçivəsinin dəstəyindən tutaraq sonadək geri çəkib buraxmaq, (bu zaman çaxmaq çərçivəsi qüvvətli şəkildə ön vəziyyətə qayıtmalı, tətik qarmağını buraxdıqda zərbəçi buraxılmamalıdır);
 - qoruyucunu “**Qoruyucu**” vəziyyətinə keçirib tətik qarmağını basdıqda zərbəçi işə düşməməli, tətik qarmağı buraxılmamalıdır;
 - qoruyucunu “**Atəş**” vəziyyətinə keçirib tətik qarmağını basdıqda zərbəçinin vurucuya endirdiyi zərbə səsi eşidilməlidir.

TÜFƏNGİN TƏMİZLƏNMƏSİ VƏ YAĞLANMASI

Tüfəngin təmizlənməsi və yağlanması üçün aşağıdakı materiallar istifadə edilir:

- təmizləmədən sonra tüfəngin hissə və mexanizmlərinin yağlanması üçün-RJ (PЖ TY 38.1011315-90) markalı silah yağı;
- tüfəngin barıt qazlarının təsirinə məruz qalmış hissələrinin təmizlənməsi üçün- lülə təmizləmə qatışığı (RÇS);
- parça (təmizləmə, silmə və yağlama üçün).

Tüfəngi təmizləmək üçün cilalayıcı materiallardan istifadə qadağandır.

Tüfəngin RÇS qatışığı ilə təmizlənməsi ancaq atışdan sonra həyata keçirilir. Atışdan sonra tüfəng RJ markalı silah yağı ilə təmizlənsə, atışdan qayıtdıqdan sonra tüfəng RÇS qatışığı ilə təmizlənməlidir. Çöl-səhra şəraitində tüfəng ancaq RJ markalı silah yağı ilə təmizlənilir.

SİLAH VƏ TEXNİKA

Təmizləmə icra edilir:

Sökülmə qaydasına uyğun olaraq tüfəngi sökməklə;

Lülə kanalı və patron yuvasının təmizlənməsi üçün lazımdır:

a) əlin azacıq təsirlə lülə kanalına yeridilməli olan sünbənin kəsiyinə əski taxılmalı;

b) əskiyə RJ markalı silah yağı hopdurulmalı;

c) sünbə uc hissədən lülə kanalına yeridilməli və lülə kanalının bütün uzunluğu boyu bir neçə dəfə aramla hərəkət etdirilməli;

ç) bu üsulla, ancaq lülənin arxa hissəsindən əski dolanmış sünbəni fırlatmaqla patron yuvasını təmizləməli;

d) əskini dəyişməli və təmizləməni əskidə his izləri itənədək təkrar etməli;

e) sünbəni səliqə ilə silməli;

ə) təmiz əski ilə lülə kanalı və patron yuvasını silib qurutmalı.

RJ markalı silah yağı ilə aparılan qaydada RÇS qatışıqı ilə təmizləmə yerinə yetirilməlidir. Lülə kanalında hissədən qaralma, paslanmadan saralma əlamətləri qurtarana qədər qatışıq hopdurulmuş əski ilə təmizləməni davam etdirmək gərəkdir. Bundan sonra lülə kanalı və patron yuvasını quru parça ilə silmək vacibdir.

İşıq altında lülə kanalı və patron yuvası diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir. Bu zaman patron yuvası və yivlərin küncələrində çirk, his və çatların olmamasına xüsusi diqqət yetirilməli, lülə kanalında kənar şeylərin olmamasını yoxlayıb lülə çöldən silinməlidir.

Lülə qutusu, çaxmağın gövdəsi və çaxmağı RJ və ya RÇS markalı silah yağı hopdurulmuş əski ilə təmizlədikdən sonra silib qurutmaq tələb olunur. Atışdan sonra təmizləmə üçün silah yağından istifadə edilirsə, qaz porşeni, döyüş dayaqları və çaxmağın silindrik kəsiyini yağlamaq və ya onları 3-5 dəqiqəlik yağ hopdurulmuş əskiyə bükükdən sonra hissələrdən bərkimiş barıt hisini təmizləmək və onları silib qurutmaq əsas tələbdir.

Digər detal və mexanizmlərin çirk və nəmliyi tam təmizlənməyə kimi əski ilə silmək, hissələr çox çirkəndə onları RJ markalı silah yağı ilə təmizləmək və silib qurutmaq lazımdır.

Paslanmanı RJ markalı silah yağı hopdurulmuş əski ilə təmizləmək gərəkdir.

RÇS yalnız bir gün ərzində təmizlənəcək silaha lazım olan miqdarda hazırlanır. Qeyri-metal qablarda, tıxacla qapanmış, qaranlıq yerdə və isitmə cihazlarından uzaqda saxlanılmaqla yeddi gündən artıq olmayaraq cüzi miqdarda RÇS saxlamağa icazə verilir. RÇS-i metal yağdanlara tökmək qadağandır.

RÇS-in tərkibi:

– təmiz su – 1 litr;

SİLAH VƏ TEXNİKA

- karbonat turşulu ammonium – 200 q;
- ikixromlu kalium (xrompik) turşusu – 3-5 q.

Tüfəngin detal və mexanizmlərinin üzərinə yağ sızılmış əski parçası ilə nazik və hamar yağ qatı çəkmək təlimatlara uyğundur. Tüfəngin detal və mexanizmlərinin üzərinə qalın yağ qatı çəkmək qadağandır.

Şaxtalı mühitdən isti otağa gətirilmiş tüfəngin üzərindəki nəmlənmə quruya qədər tüfəng yağlanılmamalıdır. Su damcıları yarandıqdan sonra onun öz-özünə qurumasını gözləmədən tüfəngin hissə və mexanizmlərini silib qurulmaq və yağlamaq lazımdır.

Tüfəngi yağlamaq aşağıdakı qaydada həyata keçirilir.

Lülə kanalını yağlamaq üçün yağ hopdurulmuş əski sünbəyə dolanır. Yağlı əski dolanan sünbə lülə kanalının ucundan daxil edilməklə 2-3 dəfə lüləboyu hərəkət etdirilməli və lülə kanalına nazik yağ qatı təbəqəsi çəkilməlidir. Patron yuvasını isə yağlamaq lazımdır. Tüfəngin digər hissə və mexanizmləri yağ hopdurulmuş əski ilə yağlanmalıdır.

TÜFƏNGƏ SÖKÜLMÜŞ VƏZİYYƏTDƏ TEXNİKİ BAXIŞ

Sökülmüş vəziyyətdə tüfəngə baxış zamanı yoxlanılır:

– lülədə çatların və lülə kanalında köndələn qaranlıq halqanın (yarımhalqa) və ya lülənin çöl səthində qabarma şəklində görünən lülə şişməsinin olub-olmaması (lülədə çatlar və şişmə olduğu halda tüfəng təmir emalatxanasına göndərilir);

– lülə kanalı və patron yuvasının təmizliyi;

– lülə kanalında zədələrin olub-olmaması (yivlərin səthində bucaqların yuvarlaqlaşması, örtüyün pozulması və s. örtüyün yeyilmiş yerlərində hislənmə daha çətin təmizlənir və lülə kanalının səthi korroziyaya məruz qala bilər, buna görə də belə lülələr xüsusi diqqətlə təmizlənməlidir);

– **çirklənməsi yolverilməz olan çaxmaq dayaqları və novların vəziyyəti;**

– qaz porşeninin gövdədə mütləq lüftlə (toxunan hissələrin səthləri arasında qalan boşluq, ara) olması və vurucunun əlin təsiri ilə hərəkət etməsi;

– vurucu və tullayıcıda zədələrin olmaması;

– qaytarıcı mexanizmin istiqamətləndiricilərində əyilmənin olmaması;

– tətik mexanizminin detallarında zədələrin olmaması;

– tüfəngin detallarında zədənin, çat və vuruqların, əyilmə, paslanma və çirklənmənin olmaması;

– ötürücünün nasaz və darağın gövdəsinin deformasiyalı olmaması.

Zədəli detalları olan tüfəng təmir emalatxanasına göndərməlidir.

TÜFƏNGƏ YIĞILMIŞ VƏZİYYƏTDƏ BAXIŞ

Tüfəngə yığılmış vəziyyətdə baxış zamanı yoxlanılır:

SİLAH VƏ TEXNİKA

- detal və mexanizmlərin üzərində paslanma, vuruq və çatların olub-olmaması;
- arpacıq və nişangah qolunun üzərində nişanalmaya mane olan vuruqların olmaması;
- qoruyucunun bir vəziyyətdən digərinə sərbəst keçməsi və onun qoyulmuş vəziyyətlərdə etibarlı təsbit olunması;
- qundaqda tərpənmə olmaması;
- doldurma dəstəyinin etibarlı təsbit edilməsi;
- daraqlarda ötürücünün sərbəst hərəkət etməsi, darağın divarları və əymələrində deformasiyanın olmaması;
- daraqların sərbəst taxılma, çıxarılma və rəzə ilə etibarlı təsbit edilməsi;
- lülə əyləcinin etibarlı bərkidilməsi;
- sünbənin əyri olmaması.

DÖYÜŞ PATRONLARINA BAXIŞ QAYDALARI

Darağı doldurmazdan əvvəl döyüş patronlarına baxış keçirilməlidir.

Patronlara baxış zamanı yoxlanılır:

- patron gilizi və kapsulun üzərində əyilmə və yaşıl ləkənin olmaması;
- gülləni gilizdən əllə çıxarılmanın mümkün olmaması (güllə gilizdə tərpənməməlidir);
- kapsulun gilizin dib səthindən hündürə çıxmaması.

Patronlar çirkləndikdə onları quru və təmiz əski ilə silib təmizləmək lazımdır.

Bütün nasaz patronlar təyin edilmiş qaydada məhv edilməlidir.

TÜFƏNGİN İSTİFADƏYƏ HAZIRLIĞININ YOXLANMA VƏ BAXIŞ KEÇİRMƏ QAYDASI

Tüfəngin istifadəyə hazırlığı, onun hissələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin düzgünlüyünün yoxlanılması yolu ilə təsdiqlənir.

Tüfəng hissələrinin düzgün işləməsi yoxlanmazdan əvvəl daraqda və patron yuvasında patronun olmamasından əmin olmaq lazımdır. Bu zaman tüfəngin lüləsi təhlükəsiz bölgəyə yönəldilməlidir.

TÜFƏNGİN İSTİFADƏSİ

Tüfəngi döyüş vəziyyətinə keçirmək üçün lazımdır:

- təsbitedicini tətik mexanizminin gövdəsi ilə ilişmədən çıxarmaq;
- lülə qutusu və lüləni bir xəttə çevirmək;
- lülə qutusu və lüləni təsbit etmək üçün təsbitedici dəstəyi lülə qutusuyla ilişmədən çıxardaraq arxalıqdakı dişin radiuslu əyməsinə keçirmək və dəstəyi lüləyə tərəf çevirməklə dayaqdakı ilişmədə təsbit etmək;
- daşıma üçün dəstəyi arxalığa tərəf çevirmək (tüfəngi döyüş vəziyyətində

SİLAH VƏ TEXNİKA

daşımaq üçün);

– doldurma dəstəyini saxlayaraq qoruyucunu “**Atəş**” vəziyyətinə keçirmək, hərəkətli hissələri buraxmaq və lüləni təhlükəsiz bölgəyə çevirib tətiiyi basmaq;

– dayaqqları döyüş vəziyyətinə keçirmək üçün dayaq dirəklərini rəzədən açmaq və onları təsbit olunma vəziyyətinə qədər aşağı çevirmək;

– optik nişangahı birləşdirmək, bərkitmək və ya atış zamanı mexaniki nişangahdan istifadə edərkən arpacıqla dəstəyi və nişangah qolunun gövdəsini qaldırmaq;

Diqqət! Darağı doldurmaq üçün ancaq atışa yararlı patronlardan istifadə etmək lazımdır. Açılmamış patronlardan istifadə etmək qadağandır.

– darağı patronla doldurmaq üçün darağı ayıraraq ələ götürmək və digər əllə darağa beş patron doldurmaq;

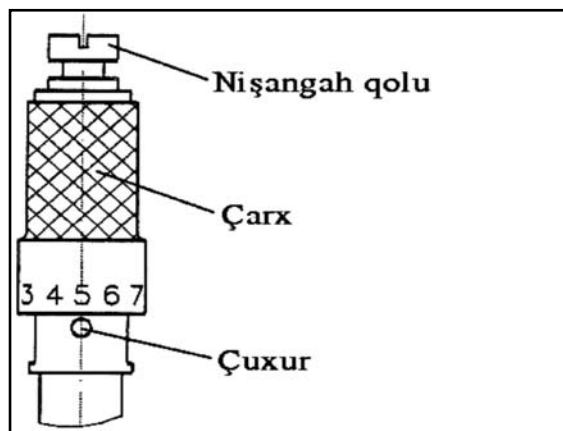
– doldurulmuş darağı taxmaq;

– hərəkətli hissələri çəkib buraxmaq;

– qoruyucunu “**Qoruyucu**” vəziyyətinə keçirmək.

Atışa başlamazdan bilavasitə əvvəl qoruyucunu “**Atəş**” vəziyyətinə keçirmək və atış üçün tətiiyə basmaq. Daraqdakı patronlar sərfləndikdən sonra onu ehtiyat daraqla əvəz etmək. Atəşin nişanalma ilə aparılması üçün nişangah qurğusu (arpacıq və nişangah qolu), optik və ya gecəgörmə nişangahı tətbiq edilir. Mexaniki nişangahdan istifadə edərək atış aparılarkən arpacıq və nişangah qolu şaquli vəziyyətə qaldırılır. Optik və ya gecəgörmə nişangahlarından istismar sənədlərinə müvafiq istifadə edilir.

Mexaniki nişangahdan istifadə etməklə atış məsafəsinin qurulması şəkil 5.1-ə müvafiq olaraq nişangah qolunun üstünə basıb çarxdakı lazımı rəqəmi mexaniki nişangahın gövdəsindəki ağ boyalı çuxurla üst-üstə qoyaraq çarxı çevirməklə icra edilir.

ŞƏKİL 2.14. MEXANİKİ NİŞANGAH

Atış bitdikdən sonra qoruyucu “**Qoruyucu**” vəziyyətinə keçirilir.

Atış tam qurtardıqda tütəngi boşaltmaq üçün lazımdır:

– darağı ayırmaq;

– qoruyucunu “**Atəş**” vəziyyətinə keçirmək;

– patron yuvasında patronun olmamasından əmin olmaq;

– tətiiyi basmaq;

SİLAH VƏ TEXNİKA

- qoruyucunu “**Qoruyucu**” vəziyyətinə keçirmək.
Tüfəng daşınarkən onu səfər vəziyyətinə keçirmək üçün lazımdır:
- optik nişangahı çıxarıb öz çexoluna qoymaq;
- arpacıq və nişangah tamasasını qatlamaq (onlar qaldırılmış vəziyyətdədirsə);
- dayaqları lüləyə sıxaraq qundağa tərəf qatlamaq və rəzə ilə bərkitmək;
- qoruyucunu “**Atəş**” vəziyyətinə keçirmək, çaxmaq çərçivəsini hərəkətinin yarısı qədər geri çəkərək (təqribən 110 mm) saxlamaq və qoruyucunu “**Qoruyucu**” vəziyyətinə keçirməklə təsbit etmək;
- lüləni lülə qutusu ilə təsbit etmədən çıxarmaq üçün dəstəyin ucunu dayaqdakı ilişmədən çıxarmaq və onu çevirərək arxalıqdakı dişlə ilişmədən ayırmaq;
- dəstəyi lülə qutusunda ilişmədə təsbit etmək;
- tüfəngi qatlamaq və təsbit edici ilə tətik mexanizminin gövdəsində təsbit etmək;
- daşınma üçün dəstəyi lülənin ucuna tərəf çevirmək (tüfəngin qatlanmış vəziyyətdə daşınması üçün);
- daha uzaq məsafələrə daşınması üçün tüfəng çexola qablaşdırılır.

Diqqət! Tüfəngi səfər vəziyyətinə keçirməzdən əvvəl patron yuvasında və daraqda patronun olmamasından əmin olmaq lazımdır. Bu zaman tüfəngin lüləsi təhlükəsiz bölgəyə yönəldilməlidir.

ATIŞ ÜÇÜN İLKİN GÖSTƏRİCİLƏRİN HAZIRLANMASI

Atış üçün ilkin göstəricilərin hazırlanmasına daxildir:

- müşahidə və hədəfgöstərmə;
- nişangah qurğularının müəyyən edilməsi;
- nişanalma nöqtəsinin seçilməsi (tuşlanma).

Müşahidənin aparılması göstərilmiş atış sektorunda adi gözlə və ya optik nişangah vasitəsilə həyata keçirilir.

Nişangah qurğusu və nişanalma nöqtəsinin vəziyyətini təyin etmək üçün hədəfə qədər olan məsafə müəyyən edilməli, güllənin uçuş məsafəsi və istiqamətinə təsir edən ətraf şərait nəzərə alınmalıdır.

Hədəfə qədər məsafə müəyyən edilir:

- məsafəölçən və ya digər texniki vasitələrin köməyi ilə;
- hədəf bucağının böyüklüyünə görə;
- optik nişangahın məsafəölçən şkalası üzrə;
- optik nişangah torunun ştrixlərinə görə.

Hədəf bucağının böyüklüyünə görə məsafə müəyyən edilən zaman, məsafəsi müəyyən edilməli olan hədəfin hündürlüyü bilinməlidir.

SİLAH VƏ TEXNİKA

Məsafənin müəyyənedilmə qaydası optik nişangahın təlimatında göstərilmişdir.

Nişangahın məsafəölçən şkalaya görə qurulması hədəfə qədər müəyyən edilmiş məsafəyə uyğun icra edilir. Belə olan halda nişanalma nöqtəsi hədəfin tən ortasında seçilir.

500 m-ə qədər məsafədə olan hədəflərə atış zamanı hava temperaturu, təzyiq və ilkin sürətin dəyişməsinin güllənin uçuş məsafəsinə təsiri nəzərə alınmır. Daha çox məsafələrə atış zamanı düzəlişləri nəzərə almağa zərurət olduqda, meteoroloji və ballistik şərtlərə, həmçinin yan küləyin istiqaməti və derivasiyaya (güllənin uçuş zamanı yana meyillənməsi) görə düzəlişlər bu təlimata uyğun yerinə yetirilir. Külək soldan olduqda nişanalma nöqtəsi sola, külək sağdan olduqda isə sağa keçirilməlidir.

Hədəfin 700 m-dən çox məsafədə yerləşmə bucağı 15°-dən çox olduqda, nişanalma bucaqları təyin edilmiş cədvəl əsasında müəyyən edilir.

Tüfəngin hissə və mexanizmləri ilə düzgün davrandıqda və tələb olunan qaydada qulluq göstərdikdə, bütün istismar dövrü ərzində onlar imtinasız və etibarlı işləyirlər. Lakin mexanizmləri çirklə, patronları nasaz olan halda atış zamanı ləngimələr baş verə bilər.

Tüfəngdən istifadə prosesində mümkün olan nasazlıqların siyahısı və onlar yaranan halda görüləcək işlər üzrə tövsiyələr cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Nasazlığın adı, zahiri görünüşü və digər əlamətləri	Ehtimal olunan səbəb	Nasazlıq yaranan zaman görülən iş
Açılmama. Çaxmaq çərçivəsi ön vəziyyətdə, patron patron yuvasında, atış açılmadı. Patronun ötürülməməsi. Çaxmaq çərçivəsi ön vəziyyətdə lakin atış açılmadı, patron yuvasında patron yoxdur.	1. Patronun nasazlığı. 2. Vurucu və ya tətik mexanizminin nasazlığı, sürtünün çirklənməsi. 3. Darağın çirklənməsi və ya nasazlığı. 4. Daraq rəzəsinin nasazlığı.	Tüfəngi yenidən doldurub atışa davam etmək. Ləngimə təkrar olunduqda tüfəngi boşaldıb baxış keçirmək, vurucu ilə tətik mexanizmini təmizləmək. Tüfəngi yenidən doldurub atışa davam etmək. Rəzə nasaz olduqda tüfəngi təmir emalatxanasına göndərmək.

CƏDVƏL 1.

Tüfəngdən istifadə zamanı təhlükəsizlik qaydaları:

– darağı doldurmaq üçün ancaq atışa yararlı patronlardan istifadə edilmə-

SİLAH VƏ TEXNİKA

lidir. Açılmamış patronlardan istifadə etmək qadağandır;

– lülənin şisməsi və ya parçalanmasının qarşısını almaq üçün lülədə kənar əşyalar olan halda tüfəngi doldurmaq və ya ondan atəş açmaq qadağandır;

– doldurma, boşaltma və nasazlıqları aradan qaldıran zaman tüfəngin önündə olmaq qadağandır;

– tüfəng doldurulan və ya boşaldılan zaman lülə təhlükəsiz bölgəyə yönəldilməlidir;

– keçirici aralıq vəziyyətdə olanda tüfəngdən atış aparmaq qadağandır;

– **lülə kanalına su düşən zaman mütləq su lülə kanalından tüfəngi sil-kələmə (bir-iki dəfə) yolu ilə təmizlənməlidir;**

– atış zamanı eşitmə orqanlarını qoruma vasitələrindən istifadə edilməlidir;

– patronun mexaniki təsirə (zərbə, düşmə) məruz qalması, hər hansı məqsədlə sökülmə və ya düzəldilməsi qadağandır;

– atışdan sonra tüfəng qoruyucuya qoyulmalıdır. Doldurulmuş tüfəng ancaq atış zamanı qoruyucudan çıxarılır;

– tüfəngi döyüş vəziyyətindən səfər vəziyyətinə keçirərkən o boşaldılmalı və bu zaman lülə təhlükəsiz bölgəyə yönəldilməlidir.

TÜFƏNGƏ TEXNİKİ QULLUQ

Texniki qulluq (TQ) tüfəngi texniki cəhətdən saz vəziyyətdə saxlamayı təmin etmək, nasazlıqların vaxtlı-vaxtında aşkar edilməsi və aradan qaldırılması məqsədilə keçirilir.

Diqqət! Texniki qulluq keçirilməzdən əvvəl patron yuvasında və daraqda patronun olmamasından əmin olmaq lazımdır.

Tüfəngin istismarı zamanı aşağıdakı TQ növləri təyin edilir:

– nəzarət baxışı (NB);

– gündəlik texniki qulluq (GTQ);

– texniki qulluq №1 (TQ-1).

NB tüfəngə cavabdeh şəxs tərəfindən istifadə edilmədən əvvəl keçirilir.

GTQ tüfəngə cavabdeh şəxs tərəfindən həm tüfəngdən atış aparıldıqda, həm təlim məşğələlərindən sonra, həm də tüfəngdən istifadə olunmadığı zamanlar 2 həftədə 1 dəfədən az olmayaraq keçirilir.

TQ-1 tüfəngə cavabdeh şəxs tərəfindən (zəruri olan hallarda hərbi hissənin təmir bölmələrini cəlb etməklə) 1500 patron atıldıqdan sonra, tüfəng çox çirkləndiyi hallarda və atışların sayından asılı olmayaraq ildə 1 dəfə, döyüş fəaliyyətlərindən əvvəl və ya qısamüddətli və uzunmüddətli saxlamaya qoyulduqda, atışların sayından və əvvəl keçirilmiş TQ-1-in vaxtından asılı olmayaraq keçirilir. Tüfəngin uzunmüddətli saxlanması zamanı TQ-1 5 ildə 1 dəfə keçirilir.

SİLAH VƏ TEXNİKA

Texniki qulluq keçirilməzdən əvvəl darağı ayırıb patron yuvasında patronun olmamasından əmin olmaq lazımdır.

Tüfəngin hədəfi normal vurmasını yoxlayarkən və ya onu normal döyüş vəziyyətinə gətirərkən təhlükəsizlik qaydaları bu təlimatın tələblərinə uyğun olmalıdır.

TQ obyektı və işin adı	TQ növləri				Qeyd
	NB	GTQ	TQ-1	Cari təmir	
Tüfəngə baxış	+	+	+	+	+ iş keçirilir
Döyüş patronlarına baxış	+	+	-	-	
Tüfəngin sökülməsi	-	+	+	+	
Tüfəngə sökülmüş vəziyyətdə baxış	-	+	+	+	- iş keçirilmir
Tüfəngin təmizlənməsi	-	+	+	+	
Tüfəngin yağlanması	-	+	+	+	
Tüfəngin sökülmədən sonra yığılması	-	+	+	+	
Tüfəngin istifadəyə hazırlığının yoxlanılması	+	+	+	+	
Tüfəngin hədəfi vurmasının yoxlanılması, onun normal döyüş vəziyyətinə gətirilməsi	-	-	+	+	

CƏDVƏL 2.

SİLAH VƏ TEXNİKA

KC-35719 AVTOMOBİL KRANLARINA TEXNİKİ XİDMƏT

Polkovnik-leytenant Murazəli ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN TƏLİM VƏ TƏDRİS MƏRKƏZİ

Hazırda texnikanın sazlığı və effektiv istismarı ordumuzun texniki bölmələrinin qarşısında duran əsas vəzifələrindəndir. Təkərli və tırtıllı texnikanın, avtomobillərin, aqreqatların saz vəziyyətdə olması isə döyüş hazırlığına təsir edən başlıca amillərdəndir. Yaxşı bilirik ki, texniki qulluq texnikanın ömrünü uzadır, onun faydalı iş əmsalını artırır, qısa döyüşə daim hazırlığını təmin edir. Ancaq mütəxəssislər vacib olaraq qeyd edirlər ki, texniki qulluqla təhlükəsizlik texnikasına əməl etmək əkiz qardaşdır. Sizə ünvanladığımız bu materialda söhbət kranlardan getsə də, ilkin olaraq buna qaldırıcı mexanizmə malik olan digər növ maşınları da aid etmək olar. Ümumiyyətlə isə avtomobillərin baza hissəsində, işçi detallarında ayrıcalıq elə də böyük şəkildə olmadığından hazırda krandan bəhs edən məqalədə tövsiyə edilən qaydalar, texnikanın istismar mərhələləri, təhlükəsizlik prinsipləri digər maşınlar üçün də aktual olduğundan bir təlimat kimi oxunmasında, tətbiq edilməsində yarar var.

1. ÜMUMİ GÖSTƏRİŞLƏR

Krana texniki xidmətin göstərilməsi aşağıdakıları təmin edir:

- istismara daim hazırlığı;
- işlərin təhlükəsizliyini;
- qovşaq və mexanizmlərin vaxtından əvvəl yeyilməsi, nasazlıqları və sınımlarına gətirib çıxaran səbəblərin aradan qaldırılmasını;
- təmirarası iş müddətinin artırılmasını;
- yağların, sürtgü və digər istismar materiallarının minimal sərfiyyatını.

Krana bu təlimatla təyin olunmuş texniki xidmətin dövriliyini istənilən istismar şəraitlərində və ilin istənilən vaxtında yerinə yetirmək mümkündür.

Krana texniki xidməti avtomobilin növbəti texniki xidməti ilə birlikdə təhlükəsizlik tədbirlərinin tələblərinə uyğun yerinə yetirmək lazımdır.

TEXNİKİ XİDMƏTİN NÖVLƏRİ VƏ DÖVRİLİYİ

Krana texniki xidmət dövriliyindən və iş həcmindən asılı olaraq aşağıdakı növlərə bölünür:

- növbəlik texniki xidmət (NX);

SİLAH VƏ TEXNİKA

- birinci texniki xidmət (TX-1);
- ikinci texniki xidmət (TX-2);
- mövsümi texniki xidmət (MX).

Növbəlik texniki xidmət (NX) – hər gün çıxışdan, yaxud növbələrin sayından asılı olmadan işə başlamazdan əvvəl yerinə yetirilir.

TX-1 keçirilir:

- şassinin mühərrikinə – motosaat sayğacı üzrə hər 50 saat işdən sonra;
- şassiyə və kran qurğusuna – motosaat sayğacı üzrə hər 150 saat işdən sonra.

TX-2 keçirilir:

- mühərrikə – motosaat sayğacı üzrə hər 300 saat işdən sonra;
- şassiyə və kran qurğusuna – motosaat sayğacı üzrə hər 600 saat işdən sonra.

MX – ildə iki dəfə növbəti TX-2 zamanı payız-qış və yaz-yay istismar mövsümlərinə keçərkən yerinə yetirilir.

KRANIN TEXNİKİ XİDMƏTƏ HAZIRLANMASI

Texniki xidmət göstərmək üçün lazım olan materialları, ehtiyat hissələrini və alətləri vaxtında hazırlamaq gərəkdir. Texniki xidmətdən əvvəl kranı yuyun. Yuduqdan sonra pres-məməcikləri, tıxacları, boğazlıqları və onların ətrafını kerosinlə, yaxud qış dizel yanacağında isladılmış əski ilə təmizləyin. Əgər mexanizm və hidroaqreqlər sökmək lazım olacaqsa, onda kranı bağlı, tozsuz, qışda isə qızdırılan yerdə (binada) yerləşdirin.

KRANA TEXNİKİ XİDMƏT VƏ TƏMİR ZAMANI TƏHLÜKƏSİZLİK QAYDALARI

KC-3719 AVTOMOBİL KRANI

Qış markalı yağları vaxtında yay markalı yağlarla əvəz edin və bu zaman hidrosistemi mütləq yumaq və pasportda yağın dəyişdirilmə dövrü barədə qeydiyyat aparmaq lazımdır.

Krana texniki xidmət və ya təmir zamanı ox aşağı dərəcəyə, yaxud

SİLAH VƏ TEXNİKA

oxu saxlayan dirəyin üzərinə, ya da xüsusi altlığın üzərinə endirilməlidir. Sökməzdən əvvəl ağırlıq altında yayların, yaxud digər qüvvələrin təsirindən hərəkətə gələ biləcək bütün tərkib hissələri texniki xidmətlərin təhlükəsiz yerinə yetirilməsini təmin edən vəziyyətə gətirmək lazımdır.

Bucurqadın nizamlanması və təmiri ancaq yük kanatının boşalmış vəziyyətində (tarım vəziyyətində olmamalıdır) yerinə yetirilməlidir. Hidravlik aqre-qat və qurğuların montajı və demontajı (quraşdırılması və sökülməsi) bu aqre-qat və qurğuların istismarı üzrə təlimatların tələblərinə ciddi riayət etməklə yerinə yetirilməlidir.

Hidrosistemi demontaj etməzdən əvvəl lazımdır:

- akkumulyator batareyalarını ayırmaq;
- hidrosistemi təzyiqdən azad etmək boşaltmaq, yəni yükü torpağın səthinə endirmək, oxun seksiyalarını tam yığmaq, oxu dirəyin üzərinə endirmək və mühərriki söndürmək.

DİQQƏT! Təzyiq altında olan hidrosistemin demontajı (sökülməsi) qadağandır!

Təzyiq altında işləmək üçün təyin olunmuş yağ borularının və hidrosistemin digər detallarının qaynaq olunması bu işlərin yerinə yetirilməsi üçün xüsusi vəsiqəsi olan qaynaqçılar tərəfindən yerinə yetirilməlidir. **Təmir zamanı ancaq saz alətlərdən onların təyinatına uyğun istifadə olunmalıdır.** Kran-dan sökülüb çıxarılmış yığılma vahidlərini və detalları elə qoymaq lazımdır ki, onlar öz-özünə aşmasınlar (çevrilməsinlər).

Təmir işləri zamanı gərginliyi 24 V-dan çox olmayan daşınan lampadan istifadə etmək lazımdır.

DİQQƏT! İşləyən krana baxış keçirərkən bərkitmə, yağlama, nizam-lama işlərinin yerinə yetirilməsi və kanata baxışın keçirilməsi qadağandır!

Kranın yük məhdudlaşdırıcısının təmiri və nizamlanması öz qüvvələrinizlə yerinə yetirilməsi qadağandır!

Kranın OHK-140-05M yük məhdudlaşdırıcısının təmiri və nizamlanması üzrə işləri ancaq bu işlərin yerinə yetirilməsi üçün lisenziyası olan təşkilatlar yerinə yetirə bilərlər.

TƏHLÜKƏSİZLİK CİHAZLARININ YOXLANILMASI DÖVRİLİYİ VƏ ÜSULLARI

Təhlükəsizlik cihazlarına aiddir:

- qarmağın qaldırılmasının məhdudlaşdırıcısı;
- yükün yeyin (iti sürətlə) qaldırılmasının məhdudlaşdırıcısı;
- kanatın açılmasının məhdudlaşdırıcısı;
- yükün teleskoplanması məhdudlaşdırıcısı;

SİLAH VƏ TEXNİKA

- kranın yük məhdudlaşdırıcısı OHK-140-05M;
- qarmağın tarımlayıcısının məhdudlaşdırıcısı;
- kranın əyilmə bucağının göstəricisi;
- səs siqnalı (şassinin siqnalı istifadə olunur).

Təhlükəsizlik cihazlarının yoxlanılması dövriliyi və üsulları cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cihazın adı	Yoxlama üsulu	Dövriliyi
Səs siqnalı	Krançının kabinəsində səs siqnalının düyməsini basdıqda siqnal yaxşı eşidilməlidir.	Hər növbədə
Qarmağın qaldırılmasının məhdudlaşdırıcısı	Qarmaq son yuxarı həddə çatdıqda əməliyyat dayanmalıdır.	Hər növbədə
Kanatin açılması-nın məhdudlaşdırıcısı	Kanatu açarkən barabanda 1,5–2,0 dövrə kanat qaldıqda bucurqadın intiqalı ayrılmalıdır.	TX-1 zamanı
2,5 tonadək yükün teleskoplanması-nın məhdudlaşdırıcısı	Teleskopun idarə dəstəyinə onun hərəkət gedişinin 1/3-i qədər basdıqda (irəli-geri) kranın OHK-140-05M yük məhdudlaşdırıcısının MTB-nin (məlumatların təhlili) MRQ_{max} parametrlər qrupu işləyərkən 2,500 rəqəmləri yanmalıdır.	Hər növbədə
Kranın əyilmə bucağının göstəricisi	Kranın üfüqi tarazlaşdırılmış vəziyyətində hava kürəciyi çevrənin mərkəzində olmalıdır	TX-2 zamanı
Kranın yük məhdudlaşdırıcısı OHK-140-05M	Yük məhdudlaşdırıcısının istismarı üzrə təlimata uyğun	Hər növbədə texniki xidmət zamanı
Qarmağı tarımlama kranı	Ox oxu saxlama dirəyinin üzərində olduğu zaman (bu haqda krançının kabinəsindəki nəzarət lampası siqnal verməlidir) və bucurqadın idarə dəstəyini özünə tərəf çəkəndə (dövrələr sayı 600–700 dövr/dəq. olduqda) təzyiq 3,5+0,5 MPa-ı aşmamalıdır. Qarmaq asqısı bu zaman bamperin üzərindəki kanata ilişdirilmiş vəziyyətdə olmalıdır.	TX-1 zamanı
6,0 tonadək yükün yeyinləşdirilmiş rejimdə qaldırılmasının məhdudlaşdırıcısı	Bucurqadın idarə dəstəyinə basdıqda kranın yük məhdudlaşdırıcısı OHK-140-05M-in MTB-nin aşağı RMI-da (rəqəmsal mayeli indikatorunda) MRQ_{max} parametrlər qrupu işləyərkən 6,000 rəqəmi yanmalıdır.	Hər növbədə

CƏDVƏL 1.

SİLAH VƏ TEXNİKA

Kran qurğusu sağa, sola və arxaya vəziyyətlərdə olarkən oxun irəli çıxma uzunluğunu (ox uzunluğunu) ruletka vasitəsi ilə yoxlayın. Oxun uzunluğu 8 m və irəli çıxma uzunluğu 3,3 m olduqda irəli çıxma uzunluğunun dəyişməsi 50 mm-dən artıq olmamalıdır.

YANĞIN TƏHLÜKƏSİZLİYİ QAYDALARI

Kran yangın təhlükəli yüklərlə işləyərkən, yaxud yangın təhlükəli ərazilərdə yerləşərkən krançı xidmət edən heyəti bu haqda xəbərdar etməli, onlara siqaret çəkməyi, açıq alovdan istifadə etməyi qadağan etməli və qığılcımın əmələ gəlməsinə yol verməməlidir.

Qızdırıcını işə salmazdan əvvəl yanacaq axmasının olmadığına əmin olmalıdır.

– Qaynaq işləri aparılarkən təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmək lazımdır.

Diqqət! Kranı yanacaq, yağ və digər yanacaq-sürtgü materialları ilə doldurarkən açıq alovdan istifadə etmək və siqaret çəkmək qadağandır!

Qoruyucularda əldə düzəldilmiş, əriyən qoruyuculardan istifadə etmək qadağandır!

KRANA TEXNİKİ XİDMƏT QAYDALARI

Növbəlik texniki xidmət (NX)

NX əməktutumu – 0,85/1,5 adam/saatdır (kran qurğusu/baza şassisi).

NX zamanı görüləsi işlərin siyahısı

İşlərin məzmunu və yerinə yetirilmə metodikası	Texniki tələblər	İşlərin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan cihazlar, alət, ləvazimat və materiallar
1	2	3
Nəzarət işləri:		
Şassinin istismarı üzrə təlimatda nəzərdə tutulmuş NX işlərinin yerinə yetirilməsini		
Yoxlayın:		
1. Kranın dəstliyini – xarici baxışla		
2. Hidrosistemin birləşmələrindən işçi mayenin axma-sızmasının olub-olmadığını	İşçi mayenin axması-sızması yol verilməzdir.	Əski, 19x22, 24x27, 32x36, 41x46 açarları

SİLAH VƏ TEXNİKA

3. Hidroçəndə işçi mayenin səviyyəsini yoxlamaqla.	Səviyyə yağ göstəricinin aşağı cizgisindən yuxarı olmalıdır.	Hidroçəndəki yağ ölçmə pəncərəsi
4. Yanacağıın verilməsi pedalinin (ayaq qazının) işini – yoxlamaqla.	Pedal ilişmədən hərəkət etməlidir.	
5. Krançının kabinəsindəki idarəetmə dəstəklərinin işini – yoxlamaqla.	Dəstəklər sərbəst, ilişmələrsiz hərəkət etməli və ilkin vəziyyətə qayıtmalıdır.	
6. Kranın əyilmə bucağının göstəricilərinin nizamlanmasının düzgünlüyü yoxlanılmaqla.	Dayaq və dönmə ramalarının üzərindəki göstəricinin göstərdiyi vəziyyət hər ikisində eyni olmalıdır.	
7. İşıqlandırma, oxun qabarit siqnalizatorunun cihazlarının, səs siqnalının işini yoxlamaqla.	Lampalar tam parlaqlıqla yanımalı, səs siqnalı aydın eşidilməlidir.	
8. Kranın yük məhdudlaşdırıcısı OHK-140-05M-ə NX – kranın yük məhdudlaşdırıcısı OHK-140-05M, həmçinin yükün tez qaldırılması məhdudlaşdırıcısının istismarı üzrə təlimata uyğunluğunu yoxlamaqla.	Kranın yük məhdudlaşdırıcısı OHK-140-05M istismarı üzrə təlimata uyğun qarmaqda yük 6,0 tondan artıq olduqda iti rejimdə qaldırma əməliyyatı dayanmalıdır.	
9. Qarmağın qaldırılması, kəmənin açılması və yükün teleskoplanmasının son hədd elektrik açarlarının işini – yoxlamaqla.	Son hədd vəziyyətinə çatdıqda və qarmaqdakı yük 2,5 tondan artıq olduqda kran əməliyyatları dayanmalıdır.	
10. Kran əməliyyatlarının idarəetmə intiqallarının son hədd elektrik açarlarının işi yoxlanılmalı.	Kran əməliyyatlarının idarəetmələrini birləşdirdikdə son hədd elektrik açarının diyircəyi asan və süzgün hərəkət etməli, ayırma aydın olmalıdır.	
11. Bucurqadın və dönmə mexanizminin əyləclərinin sazlığı və işi – kranı yüksüz işləyərkən yoxlamalı.	Bu mexanizmləri boşuna birləşdirdikdə əyləclər işə düşməlidir.	

SİLAH VƏ TEXNİKA

12. Metal konstruksiyaların (oxun, dönmə raması, dayaq raması, açılıb-yığılan dayaq-ların, ox əlavəsinin), yük ka-natı, qarmaq çənbəri və qar-mağın vəziyyəti – xarici baxı-la yoxlanılması.	Blokun rebordunun qırılmaları, metal konstruksiyaların batıqları və görünən deformasiyaları yol ve-rilməzdir. Kanatın görünən zədə-ləri olmamalıdır. Kanatın paz şə-killi oymaqdan çıxan sərbəst ucu sıxacla bərkidilməlidir. Qarmaq sərbəst fırlanmalı, traverslə birlik-də çənbərin qulaqcıqlarında yırğa-lanmalıdır .	
Təmizləmə və yuma işləri		
13. Kranı tozdan və çirkədən (qışda qardan və buzdan) tə-mizləyin, kabinənin, faraların, fara altlıqlarının, qabarit fə-nərlərinin və s. şüşələrini yu-yun.	Kran ehtiyac olduqda yuyulur.	Əski
<i>CƏDVƏL 2.</i>		

DİQQƏT! 100 moto/saat işdən sonra dayaq ramasının şassiyə birləş-mə yerlərinin bərkidilməsini yoxlayın. Xamutların sıxılma momenti 170...200 Nm həddlərində olmalıdır.

BİRİNCİ TEXNİKİ XİDMƏT (TX-1)

TX-1-in əmək tutumu – 16,0 adam/saat.

Birinci texniki xidmət zamanı yerinə yetirilən işlərin siyahısı

İşlərin məzmunu və yerinə yetirilmə metodikası	Texniki tələblər	İşlərin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan cihazlar, alətlər, ləvazimatlar və materiallar
1. Şassinin istismarı üzrə təlimatda nəzərdə tutulan növbəti TX işlərini yerinə yetirin.		
Yoxlayın:		
2. Dönmə dayağının, bucurqadın, dönmə mexanizminin, nasos intiqalının, dayaq raması şassinin ramasına, oxun barmaqlıqlarının və oxun qaldırılması, açılıb-yığılan dayaq-ların hidrosilindrlər barmaqlıqlarının bərkidilməsini	Birləşmələr sıxılmalı və öz-özünə açıl-maya qarşı stoporlanmalı.	Əldə daşınan lampa, açarlar: 17x19, 22x24, 27x30, 32x36

SİLAH VƏ TEXNİKA

3. Yük kanatının vəziyyətini və onun barabana və pazşəkili oymağa bərkidilməsini	Kanatın ucu çıxmalıdır: pazşəkili oymaqdan – sıxacdan yuxarı – 70 mm; barabanın səthindən üstə – 20 mm.	Həlledici, əski, çəkiç
4. Qarmaq asqısının, qarmağın və yük bucurqadının vəziyyətini	Çatlar və qarmağın uzununa kəsinin hündürlüyünün 117 mm-dən aşağı azalması, blokları və traversi birləşdirən oxun dəşiklərinə çıxan qarmaq çənbərinin yanaqlıqlarında çatların olması yol verilməzdir. Blokların və barabanın rebordlarında qırıqların olması, blokların içində kanat izlərinin əmələ gəlməsi yol verilməzdir.	
5. Oxun uzadılması və yığılması kanatının tarımlığını	Nizamlayıcı dartıların onların bərkidildikləri yerlərdə hərəkət etməsi yol verilməzdir.	
6. Kanatı tam uzunluğu boyu açın, çirkədən və korroziya məhsullarından təmizləyin, dizel yanacağı ilə yuyun, kanat yağı ilə yağlayın və yük altında kanatı bucurqadın barabanına dolayın (5.3.1 bölümünə bax).		Metal fırça, tük fırçası, brezent əlcək, kanat yağı
Hidroavadanlıq üzrə:		
7. Xətti, süzgəcin çirklənmə dərəcəsini yoxlayın (indikator varsa siqnal lampasına görə), lazım olduqda süzücü elementləri dəyişdirin, maqnit tutucunu yuyun.	Təzyiq $0,4^{+0,05}$ MPa ($4^{+0,5}Q/sm^2$)-1 aşmamalıdır. Siqnal lampası yandırmamalıdır (əgər indikator varsa).	27x30 açarı, süzücü elementlər
Elektrik avadanlığı üzrə:		
8. Qarmağın qaldırılması və kanatın açılmasının məhdudlaşdırıcısının işə düşməsinə yoxlayın, lazım olduqda nizamlayın.	Yüksüz qaldırarkən qarmaq asqısı dayandıqdan sonra qarmaq asqısı ilə dirək arasındakı araboşluğu 200 mm-dən az olmamalıdır. Kanatın açılmasının məhdudlaşdırıcısı işə düşdükdən sonra bucurqadın barabanının üzərində 1,5-2 dövrə kanat qalmalıdır.	

SİLAH VƏ TEXNİKA

9. Yükün teleskoplanma məhdudlayıcısının işə düşməsini	Çəkisi 2,5 tondan artıq olan qarmaqdan asılmış yükü teleskoplayan zaman, teleskopun dəstəyi 1/3 qədər irəli, yaxud arxaya hərəkət etdirdikdə bu əməliyyat dayanmalıdır.	
10. Qarmağın tarımlanması, kranının düzgün nizamlanmasını	Ox, onu saxlayan dirəyin üzərində olarkən (bu haqda krançının kabinəsindəki nəzarət lampası signal verir) qarmaq asqısını ilişdirərkən manometrə təzyiq mühərrikin sərbəst dövrlər sayında (600...700 dövr/dəq.) 3,5 MPa-dan çox olmamalıdır.	
Qızdırıcı qurğu üzrə:		
Qeyd: qızdırıcı qurğuya ancaq payız-qış mövsümü istismar dövründə texniki xidmət göstərilir		
Yoxlayın:		
Közərmə şamı spiralının vəziyyətinə və onun dövrləri arasındakı araboşluğuna nəzarət etmək.	Şamı közdən təmizləmək. Spiralın dövrləri arasındakı araboşluğunu yoxlamaq (bu məsafə 0,8 mm-dən az olmamalıdır) və şamın ekranı ilə spiral arasındakı halqavari araboşluğunu yoxlamaq və lazım olduqda spiralı əyməklə araboşluğunun bərabərliyini nizamlamaq.	
12. Nəzarət spiralının vəziyyətini.	Spiral və gövdə arasındakı araboşluğu 2 mm-dən az olmamalı, sallanmaları aradan qalxmalı və spiralın kontaktları etibarlı sıxılmalıdır.	
13. Temperatur dəyişdiricisinin nizamlanmasını və əgər lazım olarsa nizamlayıcı vintlə temperatur dəyişdiricisinin birləşməsini nizamlayın və kontr-qayka ilə bərkidin.		V i n t a ç a n , a ç a r , ə l d ə d a - ş ı n a n l a m p a

SİLAH VƏ TEXNİKA

14. Yanacaq borularının hermetikliyini və vəziyyətini yoxlayın.		
15. Benzin çökdürücüsünün vəziyyətini, benzinvermə nizamlayıcısının süzgəcini, jiklyoru, benzin borularını, nizamlayıcının drenaj borularını və yanma kamerasını yoxlayın.		Vintaçan, açarlar: 14x17, 19x22
16. İstilik qazanını 0,4...0,6 MPa (4...6 kQ/sm ²) təzyiqli sıxılmış hava ilə sorma qolborusu, yaxud şamın vtulkası vasitəsilə üfürün.		

CƏDVƏL 3.

Qeyd: Yağlama materiallarının dəyişdirilməsini yağlama cədvəlinə uyğun yerinə yetirin.

İKİNCİ TEXNİKİ XİDMƏT (TX-2)

TX-2-nin əməktutumu – 26,0 adam/saatdır.

İkinci texniki xidmət zamanı yerinə yetirilən işlərin siyahısı

İşlərin məzmunu və yerinə yetirilmə metodikası	Texniki tələblər	İşlərin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan cihazlar, alətlər, ləvazimatlar və materiallar
1. Şassinin istismarı üzrə təlimatda nəzərdə tutulan növbəti TX işlərini yerinə yetirin.		
2. Xarici baxışla və taqqıldatmaqla kranın metal konstruksiyalarının qaynaq tikişlərinin dayaq ramasının, açılıb-yığılan dayaqqların, dönmə ramasının, ox əlavəsinin vəziyyətini yoxlayın.	Əsas metallarda və qaynaq tikişlərində çatların olması yolverilməzdir	Çəkic, əldə daşınan lampa
3. Mühərrikin idarə intiqalının nizamlanmasını.		Əldə daşınan lampa, açarlar

SİLAH VƏ TEXNİKA

4. Kranın əyilmə göstəricisinin nizamlanması yoxlayın (7.11.5 bölümünə bax)		Metre – 5 m-lik, vintaçan, 14x17 açarı
5. Əyləc kolodkalarının vəziyyətini, yeyilməsini yoxlayın. Xarici baxış, bucurqadın və dönmə mexanizminin əyləclərinin nizamlanması	Kolodkalarda çatların olması və pərçimlərin şkinin əyləc səthinə dəyməsi yol verilməzdir.	Əldə daşınan lampa, 10x12 açarı
Hidroavadanlıq üzrə:		
6. Qoruyucu klapaların nizamlandığı təzyiği (7.10 bölümünə bax)		Manometr, açarlar: 8x10, 17x19, 32x36
7. Hidrosistemin hidroqurğuları və borularının bərkidilməsini. Lazım olduqda boltları və qaykaları sıxın.	Yivli birləşmələr və stoplanmış olmalıdırlar.	Açarlar: 11x13; 19x22; 24x27
8. Hidroçəndəki xətti süzgeçləri dəyişdirin.	Hermetiklik pozulmadan yivli birləşmələr sıxılmalıdırlar.	Açar: 11x13; vintaçan; EhAL dəstindən xətti süzgeçlər
Elektrik avadanlığı üzrə:		
9. Elektrik naqillərinin və son hədd elektrik açarlarının vəziyyətini və bərkidilməsini, kontaktların təmizliyini və tam yapışmalarını yoxlayın, lazım olduqda kontaktları çirkədən və pasdan təmizləyin.	Kontaktlarda, ucluqlarda və sıxaclarda yanıqların və çirklənmələrin olması yol verilməzdir.	Vintaçan, polixlorvinil izolyasiya lenti, əyə (kiçik yeyə)
10. Cərəyan ötürücüsü. Kontakt halqalarının, fırçaların vəziyyətini və bərkidilməsini, həmçinin fırça (şotka) tutucularının sazlığını.	Kontakt halqalarının üzərində yanıqların və çirkin olması yol verilməzdir.	Vintaçan, əski, benz, əyə (kiçik yeyə)
Qızdırıcı qurğu üzrə: Qeyd: TX-1-in işlərini yerinə yetirin və əlavə olaraq:		

SİLAH VƏ TEXNİKA

<p>11. Elektrik avadanlığının vəziyyətini yoxlayın, qızdırıcını sökün, yanma kamerasını, benzin çökdürücüsünü, benzin borularını, hava gələn və çıxan borularını, sorma və xaricetmə borularını sıxılmış hava ilə üfürün.</p>	<p>Kontaktların işçi səthində yanıt aşkar etdikdə onları əyə ilə təmizləyin və təmiz aviasiya benzinində isladılmış təmiz dəri ilə silin. Benzin nasosunun yanacaq magistralı ilə birləşdirin və onun içini yoxlayın.</p>	<p>Əyə, açarlar, vint-açan, benzin, dəri</p>
<p>Qeyd: Sürtgü materiallarının dəyişdirilməsini yağlama xəritəsinə uyğun yerinə yetirin.</p>		
<p><i>CƏDVƏL 4.</i></p>		

7.3.4. MÖVSÜMİ TEXNİKİ XİDMƏT (MX)

Mövsümi texniki xidmət zamanı yerinə yetirilən işlərin siyahısı

İşlərin məzmunu və yerinə yetirilmə metodikası	Texniki tələblər	İşlərin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan cihazlar, alətlər, ləvazimat və materiallar
1. Şassinin istismarı üzrə təlimatda nəzərdə tutulmuş TX-2 işlərini, yerinə yetirin		
2. Kranın yük məhdudlaşdırıcısı OHK-140-05M üçün MX işlərini. Kranın yük məhdudlaşdırıcısının istismarı üzrə təlimata uyğunluğuna nəzarət etmək	Kranın yük məhdudlaşdırıcısı OHK-140-05M-in istismarı üzrə təlimata uyğun	
3. Qızdırıcının istismarı üzrə təlimata uyğun olaraq MX işlərini	030-0010-20 qızdırıcısının istismarı üzrə təlimata uyğun	
4. İşçi mayeni müvafiq növlə dəyişdirin		İşçi maye, süzgəc
5. Dönmə mexanizminin və bucurqadın karterlərindəki yağları müvafiq yağ növü ilə dəyişin		8x10 açar, vintaçan

SİLAH VƏ TEXNİKA

<p>6. Payız-qış mövsümi istismar dövrünə hazırlıq zamanı qızdırıcının yanacaq borusunu benzin nasosundan ayırın, nasosun gövdəsini başlıqla birləşdirən vintləri açın, diafraqmanı fırlatmadan gövdədən ayırın. Yığmanı isə əks ardıcılıqla yerinə yetirin, qızdırıcı qurğunun işini yoxlayın.</p>	<p>Yanma prosesi dayanıqlı, çox səssiz və qatı tüstüsüz olmalıdır</p>	
<p>7. Payız-qış mövsümi istismar dövrünə hazırlıq zamanı yük kəmənlərindən, bloklardan və barabanlardan yağın artığını təmizləyin.</p>		<p>Kerosin</p>

CƏDVƏL 5.

Bu məqalə dövrü nəşrlərdən və internet saytlarından götürülən materiallar əsasında hazırlanmışdır.

XARİCİ ORDULARDA

MQ-8B "FAYR SKAUT"

"BAe SİSTEMZ" Britaniya şirkəti "Kobra" (COBRA-COASTAL Battlefield Reconnaissance and Analysis program) proqramı çərçivəsində ABŞ HDQ və dəniz piyadalarının maraqlarına uyğun olaraq dəniz desant çıxarılmasının ehtimal edildiyər ərazilərdə sahilboyu yerləşdirilmiş minaları eyniləşdirən, müxtəlif məsafələrdən axtararaq aşkarlayan, gecə-gündüz işləyən hava- lazer sisteminin təcrübə nümunəsi texnologiyasını hazırlayacaq. Uçan aparat qismində təxminən helikopter tipli MQ-8B "Fayr Skaut" PUA-nın istifadəsi nəzərdə tutulur. Aparat sahilyanı dəniz zonasının LCS tipli gəmilərindən fəaliyyət göstərəcək. Sistem hirosabitləşdirilmiş müstəvidə yerləşdirilən stansiya ilə təchiz ediləcək. Avtomatik rejimdə işləyən sistem qurudan əksedilən siqnallarla minaların mövcudluğunu, sayını aşkarlayır və onları siniflərə bölür. Mina vəziyyəti barədə məlumatlar gəmidə yerləşən idarə məntəqəsinə radiokanal vasitəsilə ötürülür.

"Zarubejnoye Voennoe Obozreniye" jurnalı, №11, 2013

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

HÜCUMDA MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ

Mayor Cavid AĞAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: Hücum döyüşü, tibbi təminat, tibb məntəqəsi, xəstə və yaralılar, qidalanma, maşınların yanacaqqla doldurulması, doldurma vasitələri, maddi vəsaitlərin daşınması, döyüş, texnika, təxliyyə, texniki təminat, texniki qulluq, təmir-təxliyyə qrupları.

Ключевые слова: Наступательный бой, медицинское обеспечение, медицинский пункт, больные и раненные, продукты, питание, заправка горючим автомобилей, средства заправки, перевозка материальных средств, бой, техника, вывод, техническое обеспечение, технический уход, ремонтно-выводные группы.

Keywords: offensive war, medical supplies, dispensary, casualties, food, nutrition, vehicle gueling, means of gilling, carrying of the materiel means, battle, technique, evacuation, technical supplies, technical service, repair and recovery section.

Dünyada bütün aparıcı dövlətlər hərbi əməliyyatların müvəffəqiyyətlə aparılması üçün müasir maddi-texniki bazanın genişləndirilməsinə, lazımı ehtiyatların vaxtında yaradılmasına və düzgün tətbiq edilməsinə ciddi fikir verirlər ki, bu da əməliyyatların nəinki gedişinə, hətta ümumi nəticəsinə təsir edə bilər. Bununla əlaqədar olaraq maddi-texniki təminat vasitələrinin, silah və hərbi texnikanın müasir tələblərə uyğun istehsalında, inkişafında keyfiyyət dəyişiklikləri aparılır və bu da öz növbəsində döyüş imkanlarının artırılmasına, döyüş tətbiqinin forma və üsullarının daha da təkmilləşdirilməsinə hesablanmışdır.

Müasir döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılması, hazırlığı və keçirilməsi zamanı maddi-texniki təminatın təşkili üzrə rəhbəredici sənədlərin tələblərinə riayət etməklə maddi-texniki təminat hissə və bölmələrinin düzgün idarə edilməsi, maddi vəsaitlərin qanuni və məqsədəuyğun istifadə edilməsi, silah və hərbi texnikanın, digər maddi vəsaitlərin saz vəziyyətdə saxlanması, düzgün tətbiq edilməsi əsas məqsəddir. Bu məqsədə nail olmaq üçün mütəxəssislər MTT hissə və bölmələri tərəfindən həyata keçiriləcək müasir döyüşlərin əsaslarını, silahlı qüvvələrin və maddi-texniki təminat hissə və bölmələrinin ştat strukturu və döyüş imkanlarını, maddi-texniki təminat üzrə əməllərin, əsasnamə və təlimatların, həmçinin digər rəhbəredici sənədlərin əsas tələblərini, maddi-texniki təminat xidmətləri üzrə hərbi texnika və əsas silahların taktiki-

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

texniki xassələrini, qoşun ehtiyatlarının eşelonlaşdırılmasını, praktiki məşğələlər zamanı arxa komanda məntəqəsinin (AKM) fəaliyyətinin düzgün yerləşdirilməsi qaydalarını və yerdəyişmələr zamanı maddi-texniki təminatda görülən əsas tədbirləri, marş, hərəkət, ərazidə yerləşmə (yerdəyişmə) zamanı maddi-texniki təminat hissə və bölmələrinin taktiki fəaliyyətlərinin, o cümlədən komandirlərin işi və vəzifələrinin öyrənilməsini, döyüşlərdə maddi vəsaitlərin vaxtında və tam şəkildə şəxsi heyətə çatdırılması, silah və texnikaların təmir və təxliyyəsi, o cümlədən şəxsi heyətin sağlamlığının qorunması, möhkəmləndirilməsi, yaralı və xəstələrin müalicəsi və təxliyyəsinin düzgün təşkili qaydalarını, maddi vəsaitlərin alınması, qeydiyyatı, saxlanması, onların təyinatı üzrə istifadəsi və silinməsi, qoşunlarda qoşun təsərrüfatının və hərbi təyinatlı daşınmaların təşkilini mükəmməl öyrənməli və praktik olaraq düzgün tətbiq etməyi bacarmalıdırlar.

Hücum döyüşlərinin aparılması zamanı qoşunlarda maddi-texniki təminatın düzgün və vaxtında yerinə yetirilməsi müvəffəqiyyətin əsasını təşkil edir və bütün əməliyyatların uğurla tamamlanmasında əsas rol oynayır.

HÜCUM ZAMANI MTT-NİN TAPŞIRIQLARI

Hücum, düşməni darmadağın etmək və onun mühüm rayonlarını (hüdudlarını, obyektlərini) ələ keçirmək məqsədilə aparılan əsas döyüş növüdür.

Hücum zamanı MTT-nin əsas tapşırıqları aşağıdakılardan ibarətdir:

- maddi vəsait ehtiyatlarının fasiləsiz olaraq daşınması və şəxsi heyətə çatdırılması;
- sıradan çıxmış silah və texnikaların təxliyyəsi, bərpa və sıraya qaytarılması;
- yaralı və xəstələrin təxliyyəsi və tibbi yardımın göstərilməsi;
- motoatıcı briqadanın anbarlarında MTT ehtiyatlarının sərfinin tamamlanması, doldurulması [1.157]

HÜCUM ƏMƏLİYYATININ MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATININ TƏŞKİLİNƏ TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR

Hücum əməliyyatında qoşunların maddi-texniki təminatının təşkil olunması onların hücumə keçmə üsulundan asılıdır. Bu zaman MTT-nin qüvvə və vəsaitlərinin döyüşən qoşunlara vaxtında yaxınlaşdırılması, həmçinin düzgün istifadə olunması başlıca rol oynayır.

Hissələrin (birləşmələrin) hücum əməliyyatının maddi-texniki təminatına aşağıdakılar təsir göstərir:

- hissələrin (birləşmələrin) hücum əməliyyatına başlama üsulları;
- onların döyüş tapşırıqları, döyüş qaydasının düzülüşü;
- hissə və birləşmənin (birliyin) döyüş düzülüşündə rolu və yeri;
- düşmən tərəfindən kütləvi qırğın silahlarının tətbiqinin miqyası;

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

– maddi-texniki təminatın yuxarı rəislər tərəfindən müəyyən olunmuş qaydası.

HÜCUMDA MADDİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ, ŞƏXSİ HEYƏTİN QİDALANMASININ TƏŞKİLİ

Hücumda şəxsi heyətin qidalanmasını təşkil etmək üçün briqadanın ərzaq xidməti çıxış (gözləmə) rayonunda aşağıdakı tədbirləri görür:

– ərzaq ehtiyatları təyin olunmuş normalara çatdırılır (1-ci növbədə təminədiçi bölmələrdə);

- texniki vasitələrə texniki qulluq göstərilir;
- təsərrüfat manqaları aşpazlarla dəstləşdirilir;
- ərzaq bölgüsü cədvəli tərtib edilir;
- qidalananların sayı dəqiqləşdirilir.

Taborun maddi-texniki təminat taqımının komandiri əmr aldıqdan sonra təsərrüfat manqasının komandirinə tapşırıqlar verir və təyin edir:

- yerdəyişmə qaydalarını;
- ərzaq məntəqəsinin açılma yeri və vaxtını;
- neçə nəfər şəxsi heyətə və hansı bölmələr üçün yemək bişiriləcəyini;
- yeməklərin hazır olma vaxtını;
- hazır yeməklərin hansı qaydada bölmələrə çatdırılmasını;
- su və yanacaq təminat qaydalarını və sair.

Hərəkətə başlamazdan əvvəl çıxış (gözləmə) rayonunda bütün şəxsi heyətə isti yemək verilməlidir. Döyüş zamanı təsərrüfat manqası öz tabo- runun ikinci eşelonunun arxasında **3 km ara məsafəsi saxlamaqla** hərəkət edir.

Yeməklər hərəkət zamanı, yaxud qısa dayanacaqlarda, əsasən konservləşdirilmiş ərzaqlardan bişirilir. Bu vaxt ara məsafəsi saxlamaqla ərzağın qoruyucu və maskalanma xüsusiyyətlərindən maksimum istifadə olunmalıdır. Bütün hallarda ilk növbədə şəxsi heyət üçün sığınacaq yerləri hazırlanmalıdır. Hazır yeməklər taborun həkimi (feldşeri) tərəfindən yoxlanıldıqdan sonra tabor komandirinin, yaxud qərargah rəisinin icazəsi ilə şəxsi heyətə paylanılır. Hazır yeməklərin paylanması və çatdırılması qaydalarını hər dəfə konkret döyüş vəziyyətindən asılı olaraq tabor komandiri təyin edir. [1.164-165]

Bir qayda olaraq hazır yeməklər bölüklərin dayaq məntəqələrinə yaxın yerə səhra mətbəxlərində aparılır və paylanılır. Lazım gəldikdə bölüklərin baş çavuşları mətbəxlərin qarşılınması və müşayiət olunmasını təşkil edirlər. Bu məqsəd üçün bələdçilər təyin olunur. Əgər şərait imkan verirsə, mətbəxlər bölüklərin dayaq məntəqələrinə maksimum yaxınlaşdırılır və hazır yeməklər birbaşa şəxsi heyətin qazançalarına çəkilir. Əksər hallarda isə taqım-

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

lardan təyin olunmuş daşıyıcılar yeməkləri bölüyün paylama nöqtəsindən taqımlara termoslarda daşıyırlar. Əməliyyat zamanı zabit və gizirlər, çavuş və əsgərlər isti yeməyi eyni mətbəxdən alırlar. Eyni vaxtda daşıyıcılar mehtərlərin doldurulması və qazançaların yuyulması üçün qaynar su olan termosları da aparırlar.

Taqımların isti yeməkləri alma növbə və qaydası bölük komandiri (baş çavuşu) tərəfindən təyin olunur.

HÜCUMDA TEXNİKANIN YANACAQLA DOLDURULMASININ TƏŞKİLİ

Hücumda maşınların yanacaqla doldurulması döyüşün aparılma şəraitindən, maşınların sayı və doldurma vasitələrinin mövcudluğundan asılıdır. Hücumdan qabaq tabor (bölük-batareya) komandirləri bütün maşınların yanacaqla doldurulmasını və təyin olunmuş yanacaq ehtiyatlarının yaradılmasını təşkil etməlidirlər. Bu tədbirlər, adətən hərəkətdən hücum keçərkən hərbi hissələrin tabor kolonlarının açılma hədlərinə yaxınlaşana kimi aparılır. Maşınların qısa müddətdə yanacaqla doldurulmasını təmin etmək üçün ştat və əlavə doldurma vasitələri, adətən hər bölükdə, batareyada texnikanın doldurma şəraitini, həcmi və doldurulma vasitələrinin imkanlarını nəzərə alaraq bölmələrə paylanılır.

Əgər tabor hücum (həmlə) xəttinə çıxana qədər uzaq məsafəyə marş keçirilsə, onda briqadanın tabor və yaxud bölük kolonlarına açılmasından qabaq tanklar və başqa döyüş maşınları hər maşında olan qabları (çəllək, kanistr, bidon) lazım gələrsə yanacaqla doldururlar.

Döyüş maşınlarında əlavə yanacaq ehtiyatı yoxdursa, bu vaxt onların yanacaqla doldurulması doldurma vasitələri ilə həyata keçirilir. İlk növbədə əlavə verilmiş doldurma vasitələrini istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bu zaman taborun döyüş maşınlarını təmin etmək üçün doldurma vasitələri hazır vəziyyətdə saxlanılmalıdır. [1.165]

Bütün hallarda tabor komandiri elə tədbirlər görməlidir ki, tanklar və döyüş maşınlarının çənləri (bakları) yanacaqla tam doldurulmuş vəziyyətdə döyüşə girsinlər. Briqada, tabor və bölmə kolonlar xəttinə açılardan əvvəl, tankları yanacaqla doldurduqdan sonra onların çəlləkləri tanklardan çıxarılır və bölmələrin hərəkət marşrutunda bir yerə yığılır. Onlar yuxarı rəislərin güc və vasitələrilə yığılır və daşınırlar.

Döyüşün gedişində lazım gəldikdə döyüş maşınlarının yanacaqla doldurulması döyüş sıralarında daldanacaq yerdə, arxaya çıxmada həyata keçirilir. Bu halda yanacaq və sürtgü materialları hissə komandirinin sərəncamı ilə döyüş yerinə gətirilir. Daşıma üçün bəzən döyüş maşınlarından istifadə etmək olar.

Doldurmadan sonra onlar döyüş düzülüşündə öz yerlərini tutur və alınan tapşırıqları yerinə yetirirlər. Tabor texnikasının yanacaqla tam doldurulması

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

döyüş tapşırıqları yerinə yetiriləndən sonra, adətən döyüş gününün axırında təşkil olunur.

HÜCUMDA TEXNİKİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ

Texniki təminatın əsas məqsədi silahların zirehli, avtomobil və digər texnikaların texniki cəhətdən saz, daim döyüş hazırlığı vəziyyətində saxlanılması, zədələnmiş maşınların tez bir zamanda sıraya qaytarılmasıdır.

Silahlara və texnikaya göstərilən texniki qulluğa aiddir:

- aqrebat və mexanizmlərin sazlığının yoxlanılması, onların nizamlanması, təmizlənmə və yığılması;
- ölçü cihazlarının düzgün göstərib-göstərməməsinin yoxlanılması;
- kiçik nasazlıqların aradan qaldırılması, bərkitmə işləri;
- maşınların su, xüsusi maye və sıxılmış hava ilə doldurulması, yangın-söndürmə vasitələrinin, akkumulyatorların doldurulması;
- texnikanın ehtiyat alət və ləvazimatlarla tam dəstləşdirilməsinin yoxlanılması (tabelə uyğun);
- avtomobillərin, şəxsi heyətin və digər maddi vəsaitlərin daşınması üçün hazırlığın yoxlanılması.

Silah və texnikanın istifadəsi dövründə aşağıdakı texniki qulluq növləri keçirilir:

- nəzarət baxışı – maşın parkdan çıxdıqda, döyüşdən qabaq maşınların sazlığını yoxlamaq və lazım gəldikdə istismar materialları ilə doldurulmaq (hərəkət zamanı);
- gündəlik texniki qulluq – hər gün maşınlar istismardan qayıtdıqdan sonra, ancaq 200-250 km-dən tez olmayaraq aşağıdakıları həyata keçirmək;
- 1 saylı texniki qulluq;
- 2 saylı texniki qulluq.

1 və 2 saylı texniki qulluq hər maşın üçün təyin edilmiş müəyyən məsafə qət etdikdən sonra keçirilir. Maşınlar döyüş fəaliyyətinə hazırlandıqda, saxlanmaya qoyulduqda və onların yaz və yay dövrlərində istismara hazırlanmasında 1 və 2 saylı texniki qulluqlar maşının əvvəlki məsafə qət etməsi nəzərə alınmadan keçirilir.

Hücumda maşınlarla texniki qulluq döyüşdən qabaq və döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi zamanı yaranan fasilələrdə birləşmə (hissə, bölmə) komandirinin göstərdiyi rayonlarda keçirilir. Qulluq üçün elə daldanacaq yerlər seçilir ki, ora lazım olan maddi vəsaitlər, qulluq və təmir vasitələri hərəkət etdirilə bilsin. Briqada hərəkətdən birbaşa müdafiə olunan düşməyə hücum üçün irəlilədikdə texniki qulluq və təmir hissələri (bölmələri) bu qaydada hərəkət edir:

- taborda öz taborunun arxasında texniki qapanmada;
- briqadada – TTQ tərkibində işləmək üçün ayrılmış vasitələr – birinci eş-

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

lonun taborlarının ardınca;

– briqadanın təmir bölmələri-vasitələrin bir hissəsinin texniki qapanmaya ayrılmaqla briqadanın əsas qüvvələrinin arxasında.

Briqadanın hücum xəttinə çıxışı zamanı, eləcə də müdafiə olunan düşməne onunla bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum vaxtı təmir hissələri (bölmələri) bir qayda olaraq yerləşdirilir:

- taborda – TTQ-nin tərkibində öz taborunun döyüş sıralarının arxasında;
- briqadada – təmir bölmələri – briqadanın ikinci eşelonunun (ehtiyatın) arxasında, briqadanın ZMTM-də açılmağa hazır olmaq şərti ilə daldanacaqlarda;
- briqadanın TTQ birinci eşelon taborlarının arxasında;

Briqadaya təhkim olunmuş təmir və təxliyyə bölmələri MTT bölmə rəisinin qərarı ilə sərbəst və ya ştat vasitələri ilə birlikdə yerləşir və açılır.

Təmir hissələri (bölmələri) maşınların sıradan çıxdığı yerlərdə və ZMTM-də açılır.

Briqadanın birinci ZMTM-i, adətən hücum xətti rayonunda (döyüşə girmə xəttində), sonradan düşmənin müdafiəsinin dərinliyində, maşınların daha çox sıradan çıxma ehtimalı olan yerlərə yaxın təyin olunur.

Hücum gedişində ZMTM-in yeri zədələnmiş maşınların döyüş meydanında yerləşməsi şəraitdən asılı olaraq dəqiqləşdirilir. Hissələrin (bölmələrinin) təmir işlərinin müddəti hər bir halda hissə komandirinin MTT üzrə müavini tərəfindən vəziyyətdən asılı olaraq müəyyən edilir.

Tabor və briqada TTQ təmir vasitələrinin işinin müddəti, bir qayda olaraq, onların öz taborlarının (briqadalarının) arxasınca maşınların texniki qulluq rayonlarına (məntəqələrinə) gəlməsi vaxtı **5 saatdan** az olmamalıdır.

Briqadanın təmir bölmələri maşınların sonrakı döyüşlərə hazırlanması üçün bölmələrin əsas vasitələrinin döyüş gününün sonunda briqadanın əsas qüvvələrinə gəlməsinə qədər ləngiyir.

Briqadanın düşmənin müdafiəsinin əməliyyat dərinliyində fəaliyyəti zamanı təmir və təxliyyə hissələrinin (bölmələrinin) və ZMTM-in mühafizə və müdafiəsinin xüsusi əhəmiyyəti var. Lazım olduqda onların mühafizə və müdafiəsi üçün birləşmə (briqada) komandiri döyüş bölmələri ayırılmalıdır. Sıradan çıxdıqları yerdə təmir olunmayan zədələnmiş maşınlar təxliyyə olunur və qruplaşdırılaraq cəmləşdirilir. [1.169]

HÜCUM DÖYÜŞÜNÜN TİBBİ TƏMİNATI

Hücum döyüşləri mərhələlərində tibbi təminatla olan tələblər

Motoatıcı briqadanın hücum döyüşünün tibbi təminatının təşkili briqada tibb xidməti rəisinin fəaliyyətində böyük məsuliyyət, yüksək fiziki yük, gərgin əmək tələb edir. Tibb xidməti rəisi himayəsində olan qüvvə və vasitələri ön istiqamətlərə, briqadanın hücum istiqamətlərində yerdəyişmələrini inten-

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

siv təmin edir. Hücüm döyüşlərində əsas qüvvə xəstə və yaralıların tezliklə axtarılıb tapılması və döyüşdən çıxarılmasına sərf edilir. **Hücüm döyüşlərindəki tez-tez şərait dəyişmələri, hərəkətin intensivliyi nəticəsində məsafənin uzanması, qət olunmuş ərazinin tanınmazlığı, sosial-məişət obyektlərinin, yol və körpülərin dağılması səbəbindən sanitariya-epidemioloji vəziyyətin gərginləşməsi tibbi yardımın göstərilməsində xeyli maneələr meydana çıxarır.** Belə hallarda, briqadanın tibb xidməti rəisi təminat məsələlərini keyfiyyətli həll etmək üçün tibbi qüvvə və vasitələrlə manevr edərək, qısa zaman ərzində onların yerdəyişmələrinə, yığılıb-açılmasına diqqət yetirir.

Hücüm döyüşlərində motoatıcı briqadada sutka ərzində **12-15% sanitariya itki** baş verir ki, bu da ayrı-ayrı saatlarda, döyüşün müxtəlif mərhələlərində sayca kəskin fərqlənə bilər. Qəflətən çoxlu sayda yaralı daxil olan vəziyyətlərdə tibb xidməti rəisi təbəçiliyindəki ehtiyat qüvvələrdən dərhal istifadə etməli olur.

Motoatıcı briqadanın tibb xidməti tərəfindən briqadanın hücumu hazırlıq mərhələsindəki tədbirlər maksimum səviyyədə, vaxtında və ətraflı hazırlanmalıdır.

Bu tədbirlərə aşağıdakılar aid edilir:

- qarşıdakı hücum barədə qəbul olunmuş qərara və plana əsasən təbəçilikdəkilərə tapşırıqların verilməsi;
- xəstə və yaralıları olan tibb məntəqəsinin boşaldılması;
- tibb məntəqəsinin və digər tibb xidməti vasitələrinin yeni təyin edilmiş yerlərdə yerləşdirilməsi və işlək vəziyyət üçün açılması;
- briqadanın yerləşmə bölgəsində şəxsi heyətin sağlamlıq vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilən hallara qarşı sanitariya-gigiyena və əks-epidemik tədbirlərin keçirilməsi;
- briqada tibb məntəqəsi və taboqların tibb heyəti ilə təmin olunması;
- şəxsi heyətin fərdi profilaktik vasitələrlə təminatı, ilk tibbi yardım qaydalarının öyrədilməsi;
- taboqların tibbi yardım vasitələri və sairə nəqliyyatla təmin edilməsi;
- komandanlığın və yuxarı tibb xidməti rəisinin ayırdığı əlavə yardım vasitələrinin ayrılması;
- şəxsi heyətin mühafizə tədbirlərinin keçirilməsi.

Hücumu hazırlıq mərhələsində tibb xidməti rəisi taboqları sanitarlar və xərəkədaşıyan sanitar manqaları ilə təmin edir. Yuxarı tibb xidməti rəisi tərəfindən verilmiş ehtiyat sanitar nəqliyyatla mühafizə dəstəsini gücləndirir.[2.194]

Motoatıcı briqadanın hücumkeçmə mərhələsindəki tibbi təminatı hücumkeçmə üsullarının müxtəlifliyindən asılı olaraq təşkil olunur.

Düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücumu keçdikdə sanitar təlimatçılar tərəfindən ilk yardım göstərilməsi üçün sanitarlar taqımlara göndərir və onların fəaliyyəti tənzimlənir. Sanitarlar xəstə və yaralıların toplandığı

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

yerləri-“yaralı yuvalarını” təyin edir. Taborların tibb məntəqələrinin işi qurulur. Briqadanın ön mövqeyindəki taborların tibb məntəqələri həmin taborların arxasındakı sığınacaqda yerləşdirilərək dərhal hərəkət etməyə hazır vəziyyətdə olmalıdır. Bu taborlar yığım və təxliyyə vasitələri ilə gücləndirilir.

Briqada ön mövqedə hücum çıxış vəziyyətində olanda tibb məntəqəsi cəbhə xəttindən **6-8 km-lik** məsafədə daldalanacaqda açılır. **Motoatıcı briqada ehtiyatda olduqda isə** tibb məntəqəsi döyüş başlanan ana qədər sırada açılmış vəziyyətdə hazır saxlanılır. **Motoatıcı briqada dərinlikdən hücum keçərsə**, gözləmə rayonunda olan tibb məntəqəsi yalnız ambulator və stasionar tibbi yardımın təşkili üçün qismən açılır. Tibb məntəqələrinin göstərilən qaydada yerləşdirilməsi tərtib olunan MTT planında müəyyən olunmalıdır. Məntəqə lazım gəldikdə sonradan ön mövqə arxasında yerdəyişmə edir. Hücum döyüşləri müvəffəqiyyətlə aparıldıqda briqada bir döyüş sutkası ərzində **17 km-ə** qədər irəliləyə bilər. Bununla əlaqədar bu müddət ərzində briqada tibb məntəqəsində **1-2** yerdəyişmə aparmalı olur.

Briqada tibb xidməti rəisi döyüşün əvvəli üçün yaralıları toplayan (yığan) və təxliyyə edən vasitələri taborlara göndərməlidir. Bu vasitələrin (briqada və ya daha yuxarı komandanlıqdan verilmiş) bir hissəsi zəruri hallarda TTM gücləndirilməsi üçün ehtiyat halında və briqadanın tibb məntəqəsində (Br.TM) cəmləşdirilir. Briqada tibb xidmətinin əsas funksional bölməsi olan tibb məntəqəsi motoatıcı briqadanın tibbi təminatını həyata keçirir. MABr-ın tibb məntəqəsinin ştat tərkibi, onun səhra şəraitində açılması və fəaliyyət prinsipi tibbi təminatın idarə edilməsi üzrə vəzifə və tapşırıqların yerinə yetirilməsini mümkün edir.[2.196]

Motoatıcı briqadanın hücum döyüşünün gedişində tibbi təminat məsələləri, düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən və dərinlikdən hərəkət edərək aparılan hücumun tibbi təminatı analoji təşkil olunur. Taqımlardakı sanitarlar yaralılara ilk tibbi yardım göstərir, onları yaxınlıqda işarələnmiş sığınacaqlara yığır və dərhal taqımlarının arxasınca irəliləyirlər. Sanitar-təlimatçılar bölgülər arasında dolaşaraq sanitarların işlərinə rəhbərlik edir, xərəkədaşyanları və sanitar nəqliyyatı yaralı sığınacaqlarına göndərir, göstərilən tibbi yardımın keyfiyyətinə nəzarət edirlər. Hər bir sanitar yaralıyı sığınacağa aparmazdan əvvəl ona ilk yardım göstərilməsi üçün **10-20** dəqiqə vaxt sərf edir. Bu vaxtın **1-2** dəqiqəsini yaralıya yaxınlaşmağa, **6-7** dəqiqəsini ilk yardıma, **2-3** dəqiqəsini yerinin işarələnməsinə, **8-10** dəqiqəsini isə öz yerinə qayıtmağa sərf edir. Sanitar-təlimatçılar yardım üçün müvafiq çantalarla təmin edilirlər. Bundan əlavə, döyüşdən qabaq, hər bir döyüşçü şəxsi əleyhqaz, fərdi tibb təchizatı vasitələri ilə təmin olunur. Yaralıların yığılması və onlara tibbi yardımın göstərilməsi fasiləsiz aparılmalı, ilk növbədə ağır yaralılara tibbi yardım göstərilməlidir. Döyüşün gedişi ərzində özü-özünə yardım tədbirlərinə tələbat artır. Buna görə də döyüşçülərə yuxarıda qeyd olunduğu kimi, hazırlıq dövründə qar-

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

şılıqlı yardım qaydalarının öyrədilməsi daha vacibdir. Yaralıların toplanması, onlara ilk yardımın göstərilməsi və təhlükəli yerlərdən kənara, taborların hərəkətinin əks istiqamətinə çıxarılması işinə ümumi rəhbərliyi tabor həkimi (feldşer) edir. Taborların sanitar transportyorları bölüklərdən yaralıların təhlükəsiz yerlərə daşınmasını təmin edir. Tabor tibb məntəqələri hərəkət edərək, yaralıların toplandığı yerlərdə yardım göstərir və dərhal digər “yaralı yuvalarına” keçirlər. Briqada tibb məntəqəsinin sanitar nəqliyyatı isə yaralıların məntəqələrə çatdırılmasını təmin edir. Taborun hücumu müvəqqəti dayandığı məqamlarda onun tibb məntəqəsi açılaraq, xəstə və yaralılara həkiməqədər tibbi yardım təmin edir. Taborların tibb məntəqə rəisləri taborların döyüş tapşırığını, döyüş düzülüşü və taborların komanda məntəqələrinin yerdəyişmələrini bilməli, arxa təminat bölmələrinin yeri barədə, təxliyyə və daşınma yolları haqqında ətraflı məlumatla malik olmalıdırlar.

Briqada tibb məntəqəsinə döyüşün gedişində, qısa müddət ərzində çoxlu sayda yaralı daxil ola bilər. Briqadanın hücumunun dərinliyini nəzərə alaraq tibb məntəqəsi qısa müddət ərzində yerdəyişmələrə daim hazır olmalıdır. **Döyüşlərin tibbi təminatının həyata keçirilməsinə hərtərəfli hazırlığı təmin etmək üçün briqadanın tibb məntəqəsi tərəfindən döyüş əməliyyatlarındakı vəzifələrdən irəli gələn aşağıdakı tapşırıqlar yerinə yetirilməlidir:**

- tabor tibb məntəqələri ilə birlikdə yaralıların axtarışı, yığılması, onlara ilk yardımın göstərilməsi və döyüş zonasından çıxarılması;
- taborların tibb məntəqələrindən xəstə və yaralıların briqada tibb məntəqələrinə təxliyyə edilməsi;
- xəstə və yaralıların qəbulu, onların çeşidlənməsi və ilk həkim yardımının göstərilməsi;
- xəstə və yaralıların radioaktiv maddələr və kimyəvi zəhərlənmələrdən sanitar təmizlənməsinin həyata keçirilməsi;
- yoluxucu xəstəliyin olmasında şübhəli bilinənlərin müvəqqəti təcrid olunması;
- xəstə və yaralıların sonrakı təxliyyəyə hazırlanması;
- tabor və bölüklərdə göstərilən ilk yardımın və həkimə qədər yardımın keçirilməsinə nəzarətin yetirilməsi;
- yüngül yaralı və xəstələrin ambulator müalicəsi;
- briqadada müalicə-profilaktik və əks-epidemiya tədbirlərinin keçirilməsi;
- tabor və bölüklərin həkim və sanitar təlimatçıların tibbi yardım vasitələri ilə təmin edilməsi;
- tibb məntəqəsinin döyüş hazırlığının və şəxsi heyətin hərbi tibbi hazırlığının aparılması;
- briqadanın şəxsi heyətinin KQS-dən mühafizə tədbirlərinin keçirilməsi;
- tibb məntəqəsinin qeydiyyat və hesabat sənədlərinin hazırlanması.

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq bildirirəm ki, müasir döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılması, hazırlığı və keçirilməsi zamanı maddi-texniki təminatın müvəffəqiyyətli təşkil olunması üçün yüksək templər ilə marşların keçirilməsi gələcək döyüşlərdə motoatıcı (tank) hissə və bölmələrin fəaliyyətlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri olacaqdır. Hərb tarixinə nəzər saldıqda, keçmiş döyüşlərin təcrübəsi göstərir ki, motoatıcı (tank) briqadanın (taburun) təyin olunmuş rayona tam döyüş hazırlığı vəziyyətində, qısa müddətdə çatdırılmasına yalnız döyüşün maddi-texniki təminatının yaxşı təşkil olunduğu hallarda nail oluna bilər.

Müasir şəraitdə isə düşmənin raket-artilleriya (nüvə) zərbələri qoşunların hərəkət etdiyi yollarda, yaşayış məntəqələrinin, dəmiryol qovşaqlarının, kolon yollarının, keçidlərin, sənaye potensialının kütləvi dağıntılarına, əraziləri su basmasına, yanğınlara, maddi vəsaitlərin daha da böyük ölçüdə itkisinə səbəb ola biləcəkdir. Elə buna görə də qoşunların yerdəyişmələri həyata keçirdiyi mürəkkəb şəraitlər döyüşün maddi-texniki təminat baxımından daha dəqiq təşkil olunmasını tələb edir.

Döyüşün maddi-texniki təminatının yüksək səviyyədə təşkili şəxsi heyətin yüksək peşəkarlığa malik olmasından, maddi-texniki təminatın bacarıqla və müstəqil şəkildə planlaşdırılması və praktiki cəhətdən məharətlə icra edilməsindən asılıdır. Bütün hallarda maddi-texniki təminatın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə yalnız maddi-texniki təminat bölmələrinin şəxsi heyətinin deyil, həm də bütün qoşun növlərinin şəxsi heyətinin gərgin əməyi nəticəsində nail olunur.

Gələcəkdə hücum döyüşləri zamanı MTT vasitələrinin müvəffəqiyyətlə daşınmasını yüksək maneəvə malik olan nəqliyyat vasitələri həyata keçirəcəkdir. Bundan əlavə, döyüş əməliyyatları aparılan zaman müxtəlif nəqliyyat növləri arasında etibarlı qarşılıqlı əlaqənin və bağlantıların mövcud olması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu mənada qoşunların müxtəlif şəraitlərdə döyüşü müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək bacarığı, həmçinin müxtəlif növ maddi vəsait daşımaları, istənilən şəraitlərdə müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi öz əhəmiyyətini itirməyəcək, daha aktual olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Motoatıcı briqadanın maddi-texniki təminatının təşkili.(Kollektiv müəlliflər), Bakı, 2011
2. Rəhmanov R. M. Hərbi əməliyyatlarda tibbi təminatın əsasları

MADDİ-TEKNIKİ TƏMİNAT

РЕЗЮМЕ

Организация материально-технического обеспечения в атаке Майор Джавид АГАЕВ

В статье нашло свое отражение создание материально-технического обеспечения в наступательном бою, также питание личного состава, вывод больных и раненных, оказание медицинской помощи, заправка автомобилей горючим, перевозка материальных средств, проведение технического ухода и действие ремонтных выводных групп.

SUMMARY

Organization material and technical provision in attack Major Cavid AGAYEV

It has been reflected in the organization of the logistics in the offensive war, the nutrition of staff in the offensive war, evacuation of the sick and wounded, provision of medical care, the fueling of the vehicles, carrying of the material means, provision of technical supplies in technique and the activity of the a evacuation groups in the article.

XARİCİ ORDULARDA

YENİ ZİREHLİ AVTOMOBİL

Fransanın zirehli avtomobili PVP (Petit Vehicule Protege – kiçik zirehli maşın) "Panar" şirkətinin mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmışdır. Avtomobil İveco 8140 dizelli mühərriki ilə təchiz olunmuşdur. 160 at gücünə malik olan PVP şose yolda 120 km/saat sürət yığa bilir. Maşının gövdəsi polad, alümin və keramika olan zirehdən hazırlanmışdır. Ballistik müdafiənin səviyyəsi NATO STANAG 4569 standartlarına uyğundur. Gövdənin üstündə atıcı silahların yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və məsafədən idarə edilən modul qoyulmuşdur. Buraya 12,7- mm çaplı pulemyot yerləşdirmək olar. Heyəti iki nəfərdən ibarətdir. Daha iki atıcı isə yük bölümündə yerləşir. PVP bazasında bir-neçə model hazırlanıb. PVP HD-beşqapılı zirehli maşındır. Onun böyük həcmli və 2 tona qədər artırılmış lazımi yük (maşının döyüş kütləsi 7.9 t) kabinəsi var. Növbəti nümunə PVP XL 3 t lazımi yükə və ya 10 nəfər ləvazimatlı piyadaya hesablanıb. Bu maşının döyüş kütləsi 12 tondur. PVP XL üçüncü səviyyə standartlarına uyğun olan ballistik müdafiəyə malikdir. PVP APC variantı isə Çili quru qoşunları üçün hazırlanıb (15 maşın düzəldilib), baza nümunəsindən 15 sm hündür olan damı ilə fərqlənir.

“Zarubejnoye Voennoe Obozreniye” jurnalı, №11, 2013

ERMƏNİ SOYQIRIM İDDİALARI VƏ GERÇƏKLƏR

Həməzə BEKTAŞ

(Əvvəli ötən saylarımızda)

“KÖÇ” QANUNU VƏ GERÇƏKLƏR

Tutulan yol “azadlıq mübarizəsi”nə aparan ideal bir yol deyildi. Azadlıq mübarizəsi aparanlar namusa sataşmaz, təcavüz etməz, körpə və qocaların başını kəsməz, kimsəyə zülm və işgəncə rəva görməz! Sənədlərdə göstərilən kimi erməni komitəçiləri əsla azadlıq mücahidi ola bilməzlər. Onlar olsa-olsa müəyyən mənfəət müqabilində xarici dövlətlərə satılmış, erməni xalqını azadlıq mübarizəsi fikriylə çaşdırmış olan quldurlardır. Çünki onların tutduqları yol və gördükləri işlər azadlıq mübarizəsi aparan qəhrəmanların yox, quldurların yoludur və apardıqları müharibə də azadlıq müharibəsi deyildir. Türkiyə kimi tarixi kökləri olan bir dövlətə qarşı düşmən qüvvələrin təhrik, təşviq və yardımı ilə erməni komitələrinin və onlara uyan ermənilərin idarə etdiyi bir üsyan, bir xəyanət və bir düşmənçilikdir. Bunun xəyanət olduğunu erməni yazıçıları da etiraf edirlər. Buna bir örnək olaraq Amerikada yaşayan Artin Vartanyan adında bir erməninin Harputlu (Türkiyədə yer adı–tərcüməçinin qeydi) Osep Sarkisyana yazdığı cavab məktubundan seçmə sətirləri diqqətinizə çatdırırıq: “Əzizim, türk ordusu haqqında vermiş olduğunuz məlu-

ŞƏKİL 1. ERMƏNİLƏRİN YANDIRDIQLARI QARS ŞƏHƏRİNİN KÜÇƏLƏRİNDƏN BİRİ

matı teleqrafla Rusiya komandanlığına bildirdim. Arxayın olun. Vanda olduğu kimi, Türkiyə hökumətinə müqavimət üçün Harputda da bir üsyan təşkil edərsiniz. Son günlərdə 5000 ədəd mauer tedarük edə bildik. Yaxında sizə göndərəcəyik.” [1.199]

Müharibə dövründə belə bir məktubu alan

ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

hökumətin Harputdakı Osep əfəndiyə nə edəcəyini, nə etməsinin lazım gələcəyini, hansı tədbirləri görəcəyini, hansı millət və dindən olursa olsun, istər dövlət adamı, istərsə də hərbiçi olan, hətta ağı başında olan hər kəsdən soruşmaq olar. Bu məktubda işlənən günahın, cinayətin də nə olduğunu hər bir hüquqşünasdan soruşmaq lazımdır. Burada baş vermiş cinayətdən bir örnək verilmişdir. Bu məktub Osmanlı hökumətinin əlinə keçən minlərlə vəsiqədən yalnız biridir.

DÖVLƏTİN GÖRDÜYÜ TƏDBİRLƏR

Osmanlı hökuməti çox çətin və çox da haqlı olaraq üsyan və xəyanət yolunda olan vətəndaşlarını xəyanət bölgələrindən kənara çıxartmaq qərarı aldı və buna görə də bir qanun verdi.

Bu qərarın haqlı qərar olduğunu gördük. Əslində Osmanlı hökumətini ən kəskin tənqid edənlər də belə “Köç” qanununun özünü deyil, onun tətbiqi və həyata keçirilməsini tənqid edirlər. Biz də bu bölümdə məhz bu məsələnin üzərində duracağıq. Əvvəlki bölümlərdə də açıqladığımız kimi, bu məsələ Osmanlı hökumətinin günahkar olub-olmadığını ortaya çıxaracaq qədər vacibdir. Bu gün Osmanlı imperiyasının varislərini (o zamankı vəzifəli şəxslərin övladlarını günahkar sayanlar) erməni xalqını öldürməkdə, qətl etməkdə günahlandırılır. Yoxsa Osmanlı imperiyasını dörd cəbhədə müharibə apararkən, millət və dövlət ölüm-qalım savaşında olarkən, xalq yoxsulluq-kasıblıq içində, əlverişsiz şəraitdə, yoluxucu xəstəliklərin yayıldığı və qarşısını almaq mümkün olmayan vəziyyətdə, yoluxucu xəstəliklərin yayıldığı və qarşısını almaq mümkün olmayan vəziyyətdə olduğu dövrdə qətliaamlar edən daşnaklarımızı, yoxsa qətl edilmiş türklərin qohum-əqrəbasının intiqamı püskürməsinin qarşısını alan, üstəlik də erməni quldur dəstələrindən həm erməniləri, həm türkləri qoruyan bir dövlətimizi müdafiə edərdiniz. Bu şərtlər altında əlbəttə insanlar ölmüşdür və öləcəkdir. Bunu hər kəs qəbul edir. Amma təkrar xatırlamaq lazımdırsa yada salmaq ki, dövlət və hökuməti günahlandırmaq üçün dövlət və hökumətin bu günahı etməsi,

ŞƏKİL 2. İZMİTİN KOLLAR KƏNDİNDƏ ERMƏNİLƏRİN BALTA İLƏ QƏTL ETDİKLƏRİ TÜRK LƏR

yəni köçürülənlərin malına qəsb, namusuna təcavüz və ya canına qəsd zəminini hazırlaması, bu xüsusda əmr və təlimat verməsi, buna təşəbbüs göstərənlərə qarşı çıxması və ya onların (əgər belələri varsa – təcüməçinin qeydi) qarşısını almaması, ən azından lazımı tədbir-

ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

ləri görməməsi lazımdır. Bu açıqlamanı verdikdən sonra Osmanlı hökumətinin “Köç” qanununu həyata keçirmək üçün nələr etdiyini və hansı tədbirləri gördüyünü və görmədiyini araşdırma bilirik.

Osmanlı hökuməti 27 may 1915-ci il tarixli “Köç” qanununa görə çıxarılan iki təlimatla köçürülən şəxslərin mal, can və namuslarının qorunmasına bir aydınlıq, düzən gətirmişdir. Daxili İşlər Nazirliyinin 28 may 1915-ci ildə yaydığı müharibə vəziyyəti və fəvqəladə siyasi çətinliklərə görə başqa bölgələrə göndərilən ermənilərin qorunması və yedirilib-ıçirilməsiylə bağlı məsələlər haqqında qısa mətni aşağıda nəzərinizə çatdırırıq:

“Haqqında söhbət açılan şəxslərin köçürülməsi yerli məmurların rəhbərliyi altında həyata keçiriləcək, köçürülənlər bütün heyvan və daşınan mallarını özləri ilə götürə bilirlər. Bu şəxslərin can, mal təhlükəsizliklərinin, yedirmə və istirahətlərinin təşkil edilməsini keçdikləri yollardakı məmurlar həyata keçirəcəklər. Bu məsələdə ortaya çıxma biləcək çətinliklərin həllinə rütbə sırasına görə bütün vəzifəli şəxslər cavabdehdir. Köçürülənlər getdikləri yerlərdə sağ-salamat halda və əkin-biçinlə məşğul olmaları üçün kənd və əlverişli yaşayış yerlərində yerləşdiriləcəklər. Yeni yaşayış bölgələrində köçürülənlərə veriləcək ərazi yoxdursa, dövlət malı və kənd ərazilərindən istifadə ediləcəkdir. Bu yaşayış yerlərində bir qeydiyyat dəftəri tutulacaq və köçürülənlər icazə almadan başqa bir yerə ayrılmayacaqlar. Möhtac vəziyyətdə olanların ehtiyaclarını hökumət ödəyəcəkdir. Köçürmə və iaşə ən böyük mülki rəislər və mühacirət rəhbərlərinin vəzifəsinə aiddir. Vali və deputatlar nazirliyin icazəsi ilə mühacirət komissiyasına lazımı qədər məmur ala biləcəklər. Hər ailəyə yetəri qədər ərazi veriləcək, ərazi paylanması mühacirət komissiyaları tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Ərazi sənədləri və daşınmaz mallar əsas sayılmaqla paylanan ərazini qeydə almaq üçün xüsusi dəftər tutulacaqdır. Əkinçiliklə məşğul olacaq və sənətkarlıqdan möhtac olanlara uyğun miqdarda alətlər və ya sərmayə veriləcəkdir.” [2]

Ölkənin içində olduğu şərtlər diqqətə alınarsa, soruşmaq lazımdır: Bir hökumət bundan başqa necə təlimat verə bilər? Təbii ki, bunu keçmişdə xaricdə və ya ölkə daxilində köçürülən və ya digər bölgəyə köçürülərək yaşamağa məcbur edilən digər ölkələrin gördükləri tədbirlərlə müqayisə etmək lazımdır. Hətta müasir dünyamızdakı hadisələrlə də müqayisə edə bilərsiniz.

Osmanlı hökuməti ikinci bir təlimatla köçürülən ermənilərin əmlak və ərazilərini təşkil etmişdir. Daxili İşlər Nazirliyinin 10 iyun 1915-ci il tarixli 34 maddədən ibarət “Müharibə və fəvqəladə siyasi vəziyyət”ə görə başqa yerlərə göndərilməsi qərara alınan ermənilərə aid mülk və ərazilərin idarəedilməsi haqqında verilən təlimatın qısa xülasəsi ilə tanış olaq:

“Başqa yerlərə göndərilən ermənilərin əmlak, ərazi və digər məsələlərin bu təlimatla idarə edilməsi və aparılması bu işlə məşğul olan vəzifə və mənsəblər aşağıdakı maddədə yazılı olan və özəl olaraq təşkil edilən komissiya-

ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

lara aiddir. İçində əşyalarıyla tərk edilən binalar vəzifəli şəxslər tərəfindən möhürlənərək nəzarətə götürüləcəkdir. Qoruma altına alınan əşyaların sayı, dəyəri, sahibi dəftərdə yazılaraq uyğun yerlərdə anbara qoyulacaq, sahibləri ayırd olunacaq şəkildə yığılacaq, aparılan qeydlərin əsli yerli hökumət təmsilçiliyinə, təsdiq edilmiş bir surəti də tərk edilmiş mallar komissiyasına veriləcəkdir. Qorunması çətin olan, xarab olacaq mal və heyvanlar komissiya tərəfindən hərracda satılacaq, alınan məbləğ sahibinə, sahibi bilinmirsə olduğu kəndin adına əmanətə qoyulacaq, satılan malın siyahısı əhatəli olaraq qeyd ediləcək, əsli yerli hökumətə, təsdiq edilmiş bir surəti də idarə komissiyasına veriləcəkdir. Kilsədə tapılan əşyalar da qeyd edilərək eyni yerdə mühafizə ediləcəkdir. Daha sonra hökumət tərəfindən kəndin yerləşdiyi yerə göndiriləcəkdir. Buraxılan mülk və ərazinin siyahısı tutulacaq və idarə komissiyasına veriləcəkdir. Ərazidə tapılan bütün əşyalar komissiya tərəfindən auksionda satılacaq və alınan məbləğ mühafizə ediləcək, qeydlər isə yerli hökumətə və idarə komissiyasına veriləcəkdir. Boşaldılan yerlərə aid daha əvvəllər aparılmış qeydlərə heç bir dəyişiklik edilməyəcəkdir. Boşaldılan yerlərə müvəqqəti sənədlərlə köçkün yerləşdirilə biləcəkdir. Yerləşdirilən köçkünlərin əsas sənədlərini təşkil edəcək qeydlər aparılacaq, özlərinə aid bir bölgə veriləcəkdir. Boşaldılan yerlərdəki hər növ ağacın vəziyyətindən o kəndə yerləşdirilən insanların hamısı cavabdeh olmaqla bərabər, dağıdılması halında zərər bütün kənd xalqından tutulacaqdır. Yerləşdirilən köçkünlərin sənədlərinə əsasən qeydlər tutulacaq, onlara verilən ərazinin qeydiyyatı bir dəftərə qeyd ediləcək. Bağ-bağça, portağallıq, zeytunluq və buna bənzər ərazilərin baxılması və qorunması üçün bu işə ehtiyacı olan köçkünlərin də qeydiyyatı eyni qaydada aparılacaq. Paylanması mümkün olmayan ərazilər hərrac yolu ilə satılacaqdır. Boşaldılan yerlərə yerləşdirilə bilmək üçün köçkünlərin əlində yerli hökumət və ya Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən verilmiş köçkün sənədi olmalıdır. Satış zamanı alıcısı tapılmayan əmlak və ərazi, baxılma və qorunması üçün 2 ili

ŞƏKİL 3. 1918-ci İLİN MARTINDA ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN ƏRZURUMUN ALACA KƏNDİNDƏ VƏHŞİCƏSİNƏ QƏTL EDİLƏN 278 TÜRKÜN MEYİDİ

keçməyəcək şəkildə (dağılması halında ziyanı ödəməyi boynuna götürə biləcək insana kirayə veriləcək) kirayə veriləcəkdir. Satılan və kirayələnən əmlak və ərazinin ətraflı qeydiyyat cədvəlləri düzəldiləcəkdir. Satış və kirayədən əldə edilən pul sahibinin adına əmanətdən mal sandıq-

ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

larına veriləcək, sonradan veriləcək məlumatlara görə sahiblərinə ödənəcək. Tərk edilmiş malların idarəedilməsi və nəzarəti idarə komissiyaları tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Komissiya bu məsələdə birbaşa Daxili İşlər Nazirliyinin tabeçiliyində olacaqdır. İdarəetmənin həyata keçirilməsi üçün lazımi komissiya və qurumlar Daxili İşlər Nazirliyinin icazəsi ilə təşkil ediləcəkdir. Boşaldılmış yerlərə köçkün göndərilməsi, köçkün komissiyasının, sənədləri hazırlanaraq tərk edilmiş mallar komissiyasının vəzifəli və rəhbər şəxslərindədir. Hər iki komissiya yerli hökumətlə anlaşaraq vəzifələrini icra edəcəklər”. [3]

“Komissiyalar düşüncə və araşdırmalarını apardıqları işləri ən gec 15 gün içində nazirlik və rayon səviyyəsində bildirməyə borcludurlar. Tərk edilmiş malları idarəetmə komissiyaları xüsusi olaraq təyin edilmiş rəhbər, biri mülki, biri də maliyyə idarəsindən olan iki üzvdən təşkil edilmişdir. Bu komissiyaların məlumatlarının çatdırılması yerli məmurlar tərəfindən həyata keçiriləcəkdir. Yazışmalar rəhbər və ya rəhbəri əvəz edən şəxs tərəfindən aparılır. Komissiya rəhbəri üzvlərə lazımi məsələləri araşdırma vəzifəsi verə bilər. Komissiya olmayan bölgələrdə, bu idarəetmə yerli hökumətə aiddir”.

Salahi Sonyel ingilis arxivlərinə əsaslanaraq 1975-ci ildə yazdığı kitabında bu iki təlimatın

ŞƏKİL 4. 1918-ci İLDƏ ERMƏNİLƏRİN ƏRZURUMDA İÇİNƏ TÜRKLERİ DOLDURARAQ YANDIRDIQLARI EVİN XARABALIQLARI

maddələrini incələyərək türklərin adil və insənpərvər olduqlarını aşağıdakı iki maddəni örnək göstərərək açıqlamışdır. [4.38]

1. Köçürülənlər istər düşərgələrdə, istər köç əsnasında hücum məruz qalsalar hücum edənlər dərhal həbs edilərək hərbi məhkəməyə veriləcəkdir.

2. Köçürülənlərdən rüşvət və hədiyyə alanlar, vəd və ya təhdid etmə yoluyla qadınlara təcavüz edənlər, yaxud onlarla qeyri-intim münasibət quranlar dərhal vəzifədən çıxarılarq hərbi məhkəməyə veriləcək və ya şiddətli şəkildə cəzalandırılacaqlar.

Bu təlimatlarla Daxili İşlər Nazirliyinin “Tayfaları və köçkünləri yerləşdirmə İdarəsi” müharibə şərtləri və fəvqəladə siyasi zərurətlərdən dolayı köçürülən tayfa və ermənilərin köç, iaşə və digər xüsüslerini tərtib etmişdir. Bu təlimatlar və məsələ ilə bağlı verilən bir çox əmr və göstərişlər göstərir ki, bir çox xarici erməni tərəfdarı yazarın iddia etdiyi kimi, Osmanlı İmperatorluğu

ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

ŞƏKİL 5. 29 AVQUST TARİXİNDƏ ERMƏNİ QULDURLARI TƏRƏFİNDƏN SİVEREK-URFA YÜKSEKYOL VƏ KARACADAĞ ƏTRAFINDA TÜRBE ZİYARƏTİ ZAMANI ƏSİR ALINIB CANLI HƏDƏFƏ ÇEVRİLƏN TÜRKLƏR

məsələyə ötəri yanaşmadı. Bu məsələni sadəcə olaraq ermənilərin köçürülməsi kimi, görmədi.

“Köç” qanunu dediyimiz köçürmə qanununu araşdırıldığında da ermənilərdən bəhs edilməməkdə, müharibədə hökumətə qarşı çıxanlar kimi baxılmaqdadır.

Təlimatlarda ermənilərdən bəhs edilməsi

də məhz onları qorumaq üçündür. Yuxarıda hökmləri açıqlanan təlimatlar araşdırıldıqda olan şərtlər, dövlətin davamlı sürətdə keçirdiyi müharibələr və hələ də müharibə halında olduğu düşünülürsə Osmanlı hökumətinin mövcud imkanlarından istifadə etdiyini, lazımı önləmləri aldığı anlaşılmaqdadır. Hökumətin çıxardığı qanun və təlimatlara paralel olaraq mülki idarələr və hərbi dairələr lazımlı əməlləri vermiş və həyata keçirilməsinə nəzarət etmişlər.

Köçürülmənin necə planlaşdırılması, hansı tədbirlərin görülməsi, necə idarə edildiyi, namus, mal və canlarının təhlükəsizliyinin necə qorunduğu (yaddan çıxarmayaq ki, ermənilərin namus, mal və canlarının qoruyanların bəlkə də ata-anası, qohum-qardaşı elə həmin erməni quldurları tərəfindən öldürülmüşdü və məhz onlar da erməniləri qoruyacaqdılar. Bu zaman Osmanlı İmperiyasında cəbhələrdə aramsız döyüşlər getdiyi bir vaxtda nizam-intizamın olmaması, ermənilərin qətlə uğraması kimi cəfəng fikirlərin nə qədər əsassız olduğu ortaya çıxır – tərcüməçinin qeydi), əməllərə tabe olmayanların hərbi məhkəmələrdə necə cəzalandırıldıqları baş nazirin, Daxili İşlər Nazirliyi, xüsusən də Baş Qərargahın arxivlərində yüzlərlə təlimat və əməllər halında öz əksini tapmaqdadır.

Fövqəladə hal zamanı döyüş əməliyyatları gedən bölgələrdə mülki və hərbi vəzifələri öhdəsinə götürən komandirlərin və vəzifəli şəxslərin bu məsələ ilə bağlı verdikləri əməllərdən bəzi örnəklər qısa xülasə halında aşağıda verilmişdir.

Dördüncü Ordu komandanlığının Baş Qərargaha göndərdiyi 3 iyul 1915-ci il tarixli xəbərin qısa xülasəsi:

“Neytral ölkələr KİV-də erməni məsələsi ilə maraqlanmağa başlamışlar. Hətta almanların da narahat olduqlarını hiss edirəm. Anlaşılır ki, ermənilərə ediləcək təcavüz ölkənin mənfəətinə ziyan verəcək. Buna görə də aşağıdakı

ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

ŞƏKİL 6. 16 FEVRAL 1918-ci İLDƏ ƏRZİNCANIN VAĞAGİR KƏNDİNDƏ ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN ŞƏHİD EDİLƏRƏK BİR EVİN ARXASINA ATILAN TÜRKLƏR

tədbirlərin alınmasını arzu və təklif edirəm.” [5]

Dördüncü Ordunun təsir dairəsindəki ermənilərin mal, can və namuslarının təhlükəsizliyi üçün tərəfindən qəti əmr verilmişdir.

Digər bölgələrdə də məsələyə lazımi əhəmiyyətin verilməsini, ermənilərin təhlükəsizliyi və hər cür təcavüzə qarşı qorunması üçün lazımi əmrlərin verilməsini lazım bilirəm.

Almanların **Belçikadakı** mülkilərə qarşı gördükləri tədbirləri dünya KİV-nə ötürmələrinə bənzər bir formadan istifadə etməklə erməni üsyan və təcavüz-

lərinin vəsiqələrlə açıq bir şəkildə xarici ölkə təmsilçiliklərinə (burada həm konsulluq, həm səfirliklər, həm də missioner təşkilatlar nəzərdə tutulur – tərcüməçinin qeydi) bildirməliyik. Ermənilərin müharibə gətirdiyi bir dövrdə dövlətə qarşı qaldırdıqları üsyanları, yer, hadisə və şəxsləri də göstərməklə dövlətin onlara qarşı aldığı tədbirlərin ölkənin müdafiəsi üçün zəruri olaraq alındığının çatdırılmasını arzu edirəm.” [5]

Baş Qərargahın həm 4 Ordu komandanlığına, həm də digər ordu və kolordu komandanlıqlarına göndərdiyi cavab (şifrə) belədir:

“Ermənilər haqqında sübutedici sənədlər elçiliklərimiz tərəfindən lazım gələnlərə həm təbliğ, həm də qəzetlər vasitəsilə elan edildi. Bu bəyannamənin bir surəti poçtla bizə göndərildi. Köçürülənlərin mal və canlarının mühafizəsi təmin edildi.

Köçürülən ermənilərin mal və canlarının mühafizəsinə diqqət edilməsi və şikayət üçün əsas yaradılmasına fikir verilməsi tələb edilməkdədir.” [6]

1915-ci ilin iyun ayında komitəçi Muradın rəhbərliyi altında Şebiqarahisarda qaldırılan üsyana görə Osmanlı hökuməti 12 iyunda xarici dövlətlərin siyasi məmurlarına belə bir teleqraf göndərirdi:

“Ölkənin qorunması, cəmiyyətin hüuru və daxili asayişin düzgün olması baxımından zərərli sayılan ermənilərin bəzi bölgələrdən kənara çıxarılması üçün alınan qərara görə düşmənlərimiz dünyanın bizə qarşı qaldırılması məqsədinə çatmaq üçün müxtəlif səbəblər taparaq qəzetlərində və neytral KİV-də

ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

gerçəkləri dəyişdirməyə çalışmışlar və çox önəmsiz olan hadisələri belə böyüdərək erməniləri dövlətə sadıq olduqları halda ən qədim, təbii və müqəddəs haqlarına qarşı çıxılmış kimi göstərməyə çalışmışlar. Osmanlı hökumətinin üsyan edən ermənilərə dair qərarlarının haqlılığını müzakirə edilə bilməz. Ermənilərin çıxardıqları hadisələrin planlaşdırılaraq hazırlandığı və olduğu kimi də həyata keçirildiyi aşkar edilmişdir. Ruslarla birlikdə bizə qarşı döyüşən ermənilərin bu işləri də mövcud planlarının bir hissəsidir. Bu xain hərəkətlər və parçalayıcı hadisələr başlanğıcda yalnız hərəkət bölgələrində (müharibə əməliyyatları meydanı və ya ona yaxın bölgələr nəzərdə tutulur–tərcüməçinin qeydi) həyata keçirilərkən daha sonra ölkənin digər bölgələrində də görünməyə başlamışdır. Məsələn, 1915-ci ilin iyun ayında 5000-ə qədər silahlı erməni komitəçisi onlara qoşulan çoxlu sayda fərari erməni əsgəri ilə birlikdə Şebiqarahisar qəsəbəsinin türklər yaşayan məhəlləsinə hücum edərək evləri yandırmışlar. Yerli hökumətin öyüd və yolagətirmə istəklərinə tufəng və qumbaralarla cavab vermiş ermənilər əsgər və mülki olaraq 150 nəfərin ölümünə səbəb olmuşlar. Hökumətin öyüdünlərin dinlənməməsi və bölgənin iyun ayının 20-nə qədər üsyançıların əlində qalması hökuməti üsyanı silah gücünə yatırtmağa məcbur etmişdir. Digər bölgələrdə də görülən bu kimi hadisələri və xalqın zərər görməsinin qabağını almaq məqsədilə tədbirlər görmək və müharibə meydanından arxa cəbhəyə hərbi qüvvə ayırmaq məcburiyyətini meydana çıxartmış, bu da düşmənlə cəbhədə savaşa qüvvələrin azalması və zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Milli azlıqların müharibə əməliyyatları meydanından və bəzi kritik bölgələrdən uzaqlaşdırılmaları bu məqsədlə həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsində də ermənilər rusların təsirindən uzaqlaşmışlar, hərbi hərəkət və daxili təhlükəsizliyi poza bilməyəcək bölgələrə göndərilmişlər.” [7]

ƏDƏBİYYAT:

1. Sadi Koçaş. Tarih boyunca ermeniler ve selcuklardan beri türk ermeni ilişkileri. Ankara, 1970
2. ATASE arxivi, №1/2, qovluq 361, sənəd 1030, F.1
3. ATASE arxivi, №1/2, qovluq 361, sənəd 1445, F.1-3
4. Korg E. Tarhan K. Ermeni iddiaları tutarsızdır.
5. ATASE arxivi, №1/2, qovluq 361, sənəd 1446, F.5
6. ATASE arxivi, №1/2, qovluq 361, sənəd 1445, F.3-1
7. Uras E. Tarihte ermeniler ve ermeni meselesi. İstanbul, 1987

**Türk dilindən tərcümə etdi:
Vüqar ÖMƏROĞLU**

Ardı var

ZAMANIN TARİXƏ YAZDIĞI QƏHRƏMANLIQ

Musa QULİYEV

AMEA-nın Naxçıvan bölməsi Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya
İnstitutunun elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

1920-ci ilin sentyabr ayının axırlarında üç nəfəri Naxçıvandan Şuşaya əsir aparırdılar. Onlar, naxçıvanlıların yaxşı tanıdıqları Rəhim xan və Cəfərqulu xan qardaşları, o biri isə Şahbaz ağanın oğlu İbrahim bəy Kəngərli idi. Elə aparılan əsirlərin üçü də Kəngərli idi. Rəhim xanın və Cəfərqulu xanın ulu babaları Kalbalı xanın varislərinin bir nəvəsi digər Kəngərliyərdən fərqli olaraq, Naxçıvanski familiyası daşıyırdı. Rəhim xanın və Cəfərqulu xanın hərbi fəaliyyətləri haqqında əvvəllər təfəsilatı ilə yazmışıq. Onlar, eyni zamanda İrəvanın və Naxçıvanın yüksək nüfuz sahiblərindən sayılırdılar. Özlərini el-obadan yüksək tutmayan bu səxavətli insanların böyük hörməti vardı. Hətta, Sovet hökuməti qurulanda belə heç kim onlardan təzə hökumətə şikayət etmirdi. Amma başbilənlərin qənimi olan erməni bolşeviklər hərbiçiləri və ziyalıları güllələyir, ya da əsir kimi ucqar yerlərə sürgün edirdilər. Rəhim xanla qardaşı

Cəfərqulu xana qarşı da Naxçıvan İnqilab Komitəsi belə bir ədalətsizlik etmişdi. Naxçıvanski qardaşları qapalı keçirilən dindirilmə iclasında öz işləri barədə geniş izahatlar versələr də, xeyri olmamışdı. Bir də ki, kim idi bu izahatlara qulaq asan... "Böyük Ermənistan" xülyası ilə yaşayan ermənilər bolşevik sifəti ilə Naxçıvana dolmuşdular. Rəqib bildikləri hər kəsi aradan götürürdülər. Hətta, qardaşlar bir neçə gün Naxçıvanda qalmaq istədiklərini xahiş etsələr də, icazə verilməmişdi.

Bir neçə rus kazakı onları pay-piyada dağ yolları ilə Şuşa qalasına aparırdılar. Deyildiyi kimi Şahbaz ağanın oğlu İbra-

HƏRB TARİXİMİZDƏN

him bəy Kəngərli də onlarla birgə addımlayırdı. Bəs, İbrahim adlı gəncin günahı nəydi? Onun haqqında Azərbaycan MTN-nin arxivindəki həbs vərəqində yazılanları xatırlayaq: İbrahim Kəngərlinin həbs olunma vərəqi 1925-ci ilə aiddir. Çünki 1920-ci ildə Şuşaya sürgün edilən İbrahim bəy sonralar azadlığa buraxılmış, 1925-ci ildə yenidən həbs olunmuşdu. İbrahim bəy Şahbaz ağa oğlu Kəngərli 1890-cı ildə Naxçıvan şəhərində doğulub. Kiyev Universitetinin hüquq fakültəsini bitirdikdən sonra orada vəkil işləmişdi. Təhsil illəri 1914-1917-ci illərə təsadüf edir. 1917-1920-ci illərdə heç yerdə işləməyib. 1920-1922-ci illərdə Naxçıvanda və Təbrizdə yaşayıb. 1922-ci ildən həbs olunana qədər Naxçıvan MTN-də hüquq məsləhətçisi işləmişdir. Həyat yoldaşı Günəş xanımın 19 yaşında (Əsəd ağa Kəngərlinin qızı), oğlu Tələtin 7, qızı Xurşidin isə 5 yaşında olduğu sənəddə qeyd olunub. Sonralar İbrahim bəyin bir oğlu və bir qızı da olub – Fikrət və Rəna.

Mövzudan uzaqlaşmayaq. Sürgün olunanlar gəlib Biçənək kəndinə çatdılar. Bir az istirahətdən sonra əlisilahlı əsgərlərin müşayiəti ilə yoxuşu qalxmağa başladılar. Ərikli gədiyinə tərəf qalxanda Naxçıvanski qardaşlarının təkidi ilə əsgərlər dincəlməyə icazə verdilər. Rəhim xanla Cəfərqulu xan dincəlmək yox, üzü Naxçıvana tərəf baxıb vidalaşmaq istəyirdilər. Buradan azacıq da olsa Naxçıvanın ətrafları görünürdü. Onlar əla hərbiçilər olduqlarından Naxçıvanın hər dağına, təpəsinə qarış-qarış bələd idilər. Kürəklərini xınalı daşlara söykə-yərək, necə deyərlər, hər kəs öz ələminə çəkildi. Aralıda at ilxısı görünürdü. Cəfərqulu xan uzaqdan da olsa atının kişnərtisini tanıdı. Ulu babası I Kalbalı xanın zamanından üzü bəri Kəngərli süvarilərinin döyüş atları Batabatın allıgüllü çəmənliklərində xüsusi qayğıyla bəslənirdi. Amma indi onların atlarını müsadirə edib bura gətirmişdilər. Allah bilir, bu sədaqətli heyvanların başlarına nə gətirəcəkdilər? Cəfərqulu xanın içindən bir ağrı keçdi. Bəlkə atları da güllələyəcəklər? Nə desən olar, indi hökumət Revkomdu. Payız vaxtı olsa da hələ biçənəklərdə adamlar görünürdü. Haradansa küləyin (bu gədikdə həmişə külək olur) gətirdiyi bir el oxşaması Cəfərqulu xanı əməllicə tərpətdi. Ömrünün çoxunu hərbi yürüşlərdə keçirən Cəfərqulu xan möhkəm iradəli adam idi. Hətta oğlu Teymur xanı ermənilər İrəvanda doğrayanda da camaat arasında özünü saxlamışdı. İndi də saxladı. Amma içində bir nisgil göyərdi. O nisgil qəribə bir kədərə çevrildi və boğazına qalxdı. Hə, oxumasının musiqisini də tapdı. Aşırıq havasıydı "Zarınçı". Öz-özü ilə danışırdı iç dünyasında: "Mən də zarıncıyam indi, balalarımın zarıncısıyam, o nə kim kimi igid oğullarımın həsrətindəyəm... Onları lap körpəlikdən hərbi məktəblərdə oxutmuşam. Bu da axırı. Hamısını məhv edəcəklər. Heç birinin toyunu görmək mənə qismət olmadı... Nəyə görə mənə sub olduğum nəslin alınma ancaq döyüş yazılıb ... "1905-ci ildə qayınatası və əmisi general İsmayıl xanın kürəkəni Abbasqulu xan İrəvanskinin dediyi sözlər onu əyilməyə qoymadı. Erməni vəhşiliyinin qabağını qəhrəmancasına həm Naxçıvanda, həm də İrəvanda almışdılar. Və bir gün hər

HƏRB TARİXİMİZDƏN

iki nəslin başbilənləri Naxçıvanda, Cəfərqulu xangildə ailəvi olaraq toplaşmışdılar. Onda söhbət əsnasında Abbasqulu xan özünəməxsus ötkəmliklə demişdi: “Allah bu aslanürəkli oğulları bizə verib ki, düşmən ayağı bu torpaqlara dəyməsin. Mənim oğlanlarım, nəvələrim azad yaşamaq üçün qurban getsələr "of" demərəm. Fəxr edərəm! Siz də belə edin”.

Bax, indi aradan 15 il keçəndən sonra Naxçıvanla vidalaşanda Cəfərqulu xan Abbasqulu xanın sözlərini yadına saldı. Hərbçi oğlanlarının hünərini xatırlayanda ürəyi fəxrlə doldu. Yadına bir əhvalat düşdü. Oğlu Kalbalı xan kiçik yaşlarında atın balasını-qulununu qorxutmuşdu. Onda ona həm hirslənmiş, həm də başa salmışdı ki, qulunu qorxutmaq olmaz. Onda o, döyüşdə qorxar. O, öz oğlanlarına süvari döyüşçülər üçün saxlanılan atların növlərindən danışaraq deyirdi ki, Qarabağ atları çox qədimlərdən biz Kəngərli süvarilərinin döyüş atı olub. Onların gözəl quruluşu və möhkəm bədəni var. Atın əzələləri möhkəm və quru, dırnaqları çox möhkəmdir. Dördayaq çapmada heç bir at onlara çatmaz. Cəldliyinə görə dağda hərəkətləri yaxşıdır. Naxçıvanın Kəngərli süvarilərinin atı əsasən qızılı-sarıya çalır. Oğlanlarının hər birinin Naxçıvanda da döyüş atı vardı. Tətilə gələndə minirdilər. Hətta, bir dəfə şahidi olmuşdu ki, oğlanları mürəbbilərdən əl çəkmirdilər ki, şair Lermontovun "Demon" poeməsindən Qarabağ atının tərifini oxusun. Mürəbbi bəlkə də yüzüncü dəfə oxuyurdu:

**Yəhərə salınmış ipəkdən naxış,
Qantarğası ondan geri qalmamış.
Köhləni altında cilov gəmirir,
Bu at Qarabağın yetirməsidir.**

Cəfərqulu xanın ağına gəlməzdi ki, onları Şuşaya mehtərçiliyə aparırlar. İki il Şuşada hər iki qardaş ahıl çağlarında Qarabağ at zavodunda mehtər olaraq çalışdılar. Hətta, aradan 30-40 il keçəndən sonra bir yazıçı kinayə ilə "İki mehtər" hekayəsini yazmışdı.

İndi isə Ərikli gədiyində oturub Naxçıvana dəli bir həsrətlə baxan Cəfərqulu xan təzəcə aralandığı döyüş illərini xatırladı, bu zaman onun içində qəribə bir sevinc qaynayır. Oğlanları Kalbalı, Davud, qayınları Kərim xan, Həsən xan və Hüseyn xan düşməne aman verməyərək, Naxçıvanı yağılardan qorudular. Sağ olsunlar, babalarının vəsiyyətlərinə sonadək igid kimi əməl etdilər.

Gəlin biz də o gənc qəhrəmanlardan (haqqında əvvəllər danışmadığımız) bəzilərinin qısaca həyat yolunu arxiv sənədlərindən izləyək:

Həsən xan İrəvanski Abbasqulu xan oğlu təxminən 1880-ci ildə İrəvanda doğulub. Cəmşid Naxçıvanskiyə dayısıdır. Çox çevik və cəsur hərbi olub.

HƏRB TARİXİMİZDƏN

Şərqsünas Smirnovun yazdığına görə, o, 1934-cü ildə İrəvanda yaşamışdı. Axtarışlar zamanı məlum oldu ki, onun oğlu Hüseyn xan Turqut soyadı ilə Türkiyənin yüksək rütbəli hərbiçilərindən biri olmuşdur. Varisləri İstanbulda yaşayırlar. Akademik Çingiz Qacar onları axtarıb tapmışdı. Abbasqulu xanın oğlu Hüseyn xan ulu babasının şərəfinə Xanlar xanı çağırılıb və arxiv sənədləri də bunu təsdiq edir. O, 1883-cü ildə İrəvanda doğulub. İrəvan quberniyasında məmur işləyib. 1919-cu ildə Naxçıvanın erməni işğalçılarından müdafiə olunmasında fəal iştirak edib. O da 1934-cü ildə İrəvanda yaşamışdır. Həsən xan və Hüseyn xan İrəvanskilərin fotosəkillərini sizə təqdim edirik: Qarşıdakı kiçik uşaq Həsən xanın oğludur. Qeyd edək ki, Həsən və Hüseyn xan İrəvanskilərin anaları Tərlan xanım general İsmayıl xan Naxçıvanskinin qızıdır.

Cəmşid Naxçıvanskinin qardaşı Davud xan 1919-cu ildə Naxçıvanda hərbi komissarın müavini olub. Cəmşid Naxçıvanskinin ev-muzeyində nümayiş etdirilən bir fotosəkil Cəfərqulu xanın ailəsinin təmtəraqsız, adi döyüşçü ailəsi kimi yaşadığını göstərir. Sonralar Naxçıvana qayıdan İbrahim Kəngərli nağıl edirmiş ki, hər ikisinin yanağında göz yaşı vardı... Bu, təbii idi. Çünki onların yaşadıkları ömrün 60-65 ili burada qalmışdı. Onlar üçün ən kədərli o idi ki, babalarından gəlmə tarix səhifəsi artıq başa çatırdı. Naxçıvanskilərdən artıq Naxçıvanda heç kim qalmırdı.

İbrahim Kəngərlinin qohumlarına söylədiyi bu vidalaşmanı mən uzun illər idi ki, yaddaşıma köçürmüşdüm. Canlı arxiv Matan xanım Nəsirbəyova bu əhvalatı yanğıyla danışaraq deyirdi ki, namərdlər İbrahim Kəngərli faciəli şəkildə öldürdülər. Ölüsünü Arazdan tapmışdılar...

Bu günlərdə Naxçıvanskilərin məqbərələrini tapanda sevindik və bu vida səhnəsini bir daha yaşadım. Nə yaxşı ki, zamanın tarixə yazdığı qəhrəmanlığı yaradan qəhrəmanların adı ilə bağlı məqbərə indiyədək durmaqdadır. O məqbərə əsrlərdən-əslərə adlandıqca məzarları itib-batan, yaxud dağıdılan Naxçıvanskilər də həmişə, Şərqdə bir ulduz kimi parlayan tarixlər şahidi kimi Naxçıvanla birgə gələcəyə addımlayacaqlar.

HƏRBİ ATTAŞE KİMDİR?

“Attaşə” fransız sözü olub, “bərkitmək” anlamı verir və diplomat vəzifə pilləsində aşağı rütbəli vəzifənin adıdır. Tarixi baxımdan “Attaşə” adı səfirliyə ezam olunmuş xüsusi imtiyazlı hərbcilərə verilirdi. “Attaşə” diplomat rütbəsi müdafiə məsələləri ilə məşğul olan şəxsə, KİV və mədəniyyət məsələləri üzrə mütəxəssisə, “xüsusi atasə” adı isə öz ölkəsinin elm və kənd təsərrüfatı sahəsini təmsil edən mütəxəssisə də verilə bilər.

Hərbi atasə hərbi komandanlığı təmsil etmək məqsədilə xarici ölkədəki səfirliyə göndərilən hərbcidir və qəbul edən ölkənin XİN-də qeydiyyatdan keçərək etimadnaməsi təsdiq olunur. Hərbi atasələr eyni zamanda öz ölkəsinin səfirinin hərbi məsələlər üzrə məsləhətçisi sayılır, diplomat heyətinə şamil edilən səlahiyyətlərə və toxunulmazlıq hüququna malik olurlar. Hərbi atasə Silahlı Qüvvələrin bütün qoşun növlərini təmsil edir. Ancaq bəzi ölkələrdə müxtəlif qoşun növlərini təmsil edən (məsələn, hərbi-hava qüvvələrini və ya hərbi-dəniz qüvvələrini və s.) hərbi atasələr də olur.

Hərbi atasələrin vəzifələrinə aid olan işlərdən biri də öz ölkəsinin əsgərləri dəfn edilən əsgər qəbiristanlıqlarının axtarılması və abadlaşdırılmasıdır. Bəzi hallarda hərbi atasənin əməkdaşları olur ki, bu heyət hərbi atasəlik adı altında çalışır. Bura hərbi-dəniz, hərbi-hava atasələri və onların köməkçiləri, həmçinin hərbi atasəliyin etimadnaməsi qəbul olunmuş əməkdaşları daxil edilir. Bir qayda olaraq dövlətlər bir-birinə hərbi atasələr göndərirlər. Bu, qarşılıqlı razılıq əsasında baş tutur və beynəlxalq hüquqla tənzimlənir.

Adətən, hərbi atasələr fəaliyyət göstərdikləri ölkə ilə öz ölkələrinin hərbi və müdafiə məsələləri ilə bağlı bütün işlərə cavabdehlik daşıyırlar. Bəzi ölkələrdə atasələrə ölkələrinin təhlükəsizliyi ilə bağlı müxtəlif məsələlərin həlli tapşırılır. Bu, mühacirlərlə, ədliyyə və polis orqanlarının əməkdaşlığı və digər məsələlərlə bağlı ola bilər.

Ölkə Silahlı Qüvvələrinin hərbciləri NATO, Avropa İttifaqı, Qərbi Afrika dövlətlərinin İqtisadi İttifaqı (ECOWAS) və s. təşkilat və alyansların müdafiə məsələlərinin həlli ilə bağlı tədbirlərində iştirak edə bilərlər. Hərbi atasələrin işi hər iki ölkənin SQ-nin komandanlığı arasında ikitərəfli əməkdaşlığa istiqamətləndiyindən belə hərbciləri, adətən, “hərbi məslə-

MARAQ DÜNYAMIZ

hətçi” və ya “hərbi missiyanın rəhbəri” adlandırırlar. Bu məqalə Qərbi Avropa ölkələrində “hərbi məsləhətçi” vəzifəsinə qoyulan tələb və yanaşmaları tam işıqlandırmaq məqsədi daşıyır.

HƏRBİ ATTAŞENİN DİPLOMAT STATUSU

Diplomatik münasibətlər üzrə 18 aprel 1961-ci ildə imzalanmış Vena Konvensiyasına görə diplomat missiyalarında çalışan insanlar öz dərəcə və vəzifələrinə görə diplomat toxunulmazlığı qazanırlar. Konvensiyanın 7-ci maddəsinə görə hərbi attaşələrin hüquqi statusu müəyyənləşdirilir:

Həmin sənədin 5,6,7-ci maddələrinə görə dövlət xaricdəki təmsilçiliklərinin ştatını öz istəyinə uyğun formalaşdırma bilər. Hərbi attaşeni – ölkənin hərbi-dəniz və ya hərbi-hava qüvvələrini təmsil edən vəzifəli şəxsi qəbul edən dövlət həmin vəzifəyə təyin ediləcək adamları təsdiq etmək məqsədilə onların adlarını tələb edə bilər.

Beləliklə, Konvensiyaya görə hərbi attaşələr diplomat ştatına aiddirlər və tam diplomat toxunulmazlığına malikdirlər.

BU VƏZİFƏ NECƏ YARANMIŞ VƏ ONA OLAN TƏLƏBLƏR NECƏ DƏYİŞMİŞDİR?

Hərbi attaşe sistemi XVII əsrdə 30 illik müharibə zamanı yaranmışdır. Bu müharibə zamanı hersoq Rişelye müttəfiq dövlətlərlə əlaqə, hərbi hazırlıqları müşahidə, həmçinin kəşfiyyat məlumatları toplamaq məqsədilə ordu zabitlərini Fransadan xaricə göndərmişdi. XVIII əsrdə hərbi attaşeləri səfirliklərin tərkibinə daxil etmə təcrübəsi geniş yayıldı. XIX əsrdə dünya dövlətlərinin böyük hissəsi ölkə hərbi komandanlığının siyasətini həyata keçirmək üçün hərbi attaşe sistemindən istifadə edirdi. Bu, əsasən müstəmləkə imperiyası yaratmaq baxımından özünü doğruldurdu. XX əsrdə hərbi attaşələrin say və funksiyalarında xeyli dəyişiklik baş verdi. Bu dəyişikliyin vacibliyi əsrin ortalarında daha qabarıq şəkildə görünməyə başladı. Belə ki, çoxlu yeni dövlətlər yarandı, silah sistemləri daha da mürəkkəbləşdi və kəşfiyyat məlumatları toplamanın vacibliyi daha da artdı. 1961-ci ildə Vena Konvensiyası tərəfindən diplomatların səlahiyyət və vəzifə borcları kodlaşdırıldı. Hərbi attaşələr də eyni imtiyazları qazandılar.

Soyuq müharibənin başa çatması ilə təhlükəsizlik sahəsində baş verən dəyişikliklər hərbi attaşələrin tapşırıqlarının mürəkkəbləşməsinə, məsuliyyətlərinin artmasına gətirib çıxartdı və onlar dövlətin müdafiə diplomatiyasında əsas rol oynamağa başladılar.

Öz ənənəvi funksiyalarından əlavə hərbi attaşələr aşağıda sadalanan missiyaları da yerinə yetirə bilərlər:

– ölkələrdə müdafiə və təhlükəsizlik sektorunda islahatların keçirilməsinə kömək etmək;

MARAQ DÜNYAMIZ

– sülhün qorunması və mülki sektorun müdafiəsi ilə bağlı əməliyyatlar kompleksinin keçirilməsinə;

– beynəlxalq terrorizmlə mübarizə.

Hərbi attaşelərin əlaqələr dairəsi və qarşılıqlı münasibətləri, həmçinin onların tapşırıqları xeyli genişlənməmişdir. Onların texniki ekspert qiymətləndirmələri və siyasi bacarıqlarının həyata keçirilməsinə qoyulan tələblər xeyli artdı. Bu fikirlərin gələcəkdə daha da inkişaf etdiriləcəyi ehtimal olunur.

Müasir dövrdə bir çox ölkələrdə hərbi attaşe sistemi təkrarən gözdən keçirilməkdədir. Bu, onların yerinə yetirdikləri tapşırıqlara yeni baxış, onların öz vəzifə borclarını yerinə yetirmək üçün təhsil və hazırlıqları, həmçinin hansı statusda olacaqları ilə bağlıdır.

Əsas və ciddi problemlərdən biri odur ki, hərbi attaşe sistemi xeyli məhdudlaşdırılan büdcə fonunda müasir tələblərə cavab verməlidir.

BU GÜN ATTAŞELƏR HANSI ƏSAS FUNKSIYALARI YERİNƏ YETİRİRLƏR?

Bu gün hərbi attaşelərin əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

– ölkəsinin müdafiə və təhlükəsizlik maraqlarının qorunmasını həyata keçirir;

– öz ölkəsinin hərbi komandanlığını təmsil edir və qəbul edən dövlətin hərbi komandanlığı ilə onu (öz ölkəsinin hərbi komandanlığını) əlaqələndirir;

– ölkələrarası münasibətlər pisləşdiyi şəraitdə təhlükəsizlik və müdafiə siyasətini həyata keçirmək üçün lazım olan strukturların fəaliyyətini təmin edir;

– ölkəsinin səfiri və səfirliyin bütün diplomatları ilə təhlükəsizlik və müdafiə məsələləri üzrə məsləhətçi funksiyasını icra edir;

– qəbul edən ölkədə təhlükəsizlik və müdafiə məsələlərinə qarışacağı olan problemlərin monitorinqini keçirir və bu barədə öz rəhbərliyinə məruzə edir;

– hərbi hazırlıqlar, hərbi diplomatiya və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı müşahidə və idarəetmə fəaliyyətini həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli sazişlərlə həyata keçirir. Məsələn, NATO-nun “Sülh naminə əməkdaşlıq” proqramı çərçivəsində;

– milli müdafiə sənayesi mallarının bazara çıxarılmasına kömək edir;

– böhran halına reaksiya vermək, potensialının yüksəlməsinə, münaqişə yaranan halda isə onun həll edilməsinə çalışır.

MARAQ DÜNYAMIZ

MÜXTƏLİF ÖLKƏLƏRİN TƏCRÜBƏSİNDƏ HƏRBİ ATTAŞE VƏZİFƏSİNƏ NECƏ YANAŞILIR?

Hərbi attaşə sisteminin miqyas və strukturu müxtəlif ölkələrdə həm xarakter və təhlükəsizlik məsələlərinin yerinə yetirilməsinə, həm də əldə olan vəsaitlərə, imkan və səlahiyyətlərə görə fərqlənir. Ölkə səfirliyində hərbi attaşə olmaya və ya o ölkənin bütün müdafiə münasibətləri spektrinə cavab verə bilər və ya SQ-nin müxtəlif qoşun növlərini bir neçə attaşə ilə təmsil edə bilər. Sonuncu variant ABŞ-ın hərbi attaşələri üçün xarakterikdir. Belə ki, ABŞ-ın hərbi attaşələr sistemi dünyada ən böyük ştata malikdir və onun 135 ölkədəki səfirliklərdə yerləşən strukturlarında yüzlərlə təmsilçi xidmət edir. İsveçrə kimi bir dövlətin isə dünyanın 72 ölkəsi ilə ikitərəfli hərbi münasibətlərini təmin edən 17 hərbi attaşəsi var.

Hərbi attaşə vəzifəsinə seçim necə keçir? Müxtəlif ölkələrdə çalışan hərbi attaşələrin fəaliyyətinə nəzarət və onların işini idarəetmə necə həyata keçirilir?

HƏRBİ DİPLOMATİYA

Hərbi diplomatiyanın əsas fərqləndirici xüsusiyyəti onun həm diplomatik, həm də hərbi “alətlərdən” istifadə etməsidir. Hərbi diplomatiya özündə aşağıda sadalanan məsələlərin həllini ehtiva edir:

– öz ölkəsinin müdafiə sektorunda islahatlar keçirən ölkələrdə hərbi məsələlərlə bağlı məsləhətlərlə kömək etməyi;

– silahlı münaqişə gedən və ya münaqişədən sonrakı quruculuq işləri başlayan ölkələrin ərazisində hərbi-mülki missiyaların yaradılması və fəaliyyətinin təminatı;

– yeni silah növləri və tərkiləşmə üzərində nəzarət həyata keçirmək, münaqişə və münaqişə sonrası ərazilərdə təhlükəsiz şərait və etibar yaratmaq.

Hərbi diplomatiya Qərbi Balkan, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinə qarşı irəli sürülən tələbləri təmin etmək üçün böyük işlər görmüş, daha sonra isə digər problemlə regionlarda vacib rol oynamağa başlamışdır.

Bütün araşdırmalara görə İngiltərə hərbi diplomatiya sahəsində liderdir. Belə ki, bu ölkə 1998-ci ildə birinci olaraq Strateji Müdafiə Xülasəsində (Strategic Defence Review) hərbi attaşələrin rolu haqqında yeni konsepsiya qəbul etdi. 2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra İngiltərə həmin sənədi yenidən gözədən keçirdi və “Yeni bölmə” adı alan əlavələrlə zənginləşdirdi.

Həmin əlavələrə görə hərbi diplomatiyanın əsas tapşırığı silahlı münaqişələrin qarşısının alınması və terrorizmlə mübarizədə bu missiyaları yerinə yetirərkən daha geniş yanaşma tətbiq etməkdir. Bu islahatlar nəticəsində İngiltərənin hərbi attaşələri öz ölkələrinin terror əleyhinə siyasətini yerinə yetirərkən daha gözəçarpan rol oynamağa başladılar.

MARAQ DÜNYAMIZ

Hərbi attaşə vəzifəsi açmaq haqqında qərar qəbul edilərkən seçim açıq müsabiqə yolu ilə namizədləri xidmət növü və fəaliyyətinə görə seçməklə aparılır. Müxtəlif ölkələrdə hərbi attaşə vəzifəsinə namizədin hərbi rütbəsi polkovnik-leytenantdan general-mayora qədər qalxa bilər.

Bu vəzifəni tuta bilənlər çox vaxt nə işləyəcəkləri ölkə, nə də onun dövlət dili ilə bağlı məlumatlı olmurlar. Sosial və peşəkar status, intellektual potensial bu posta namizəd olanların şəxsi keyfiyyətlərindən sayılır və yüksək qiymətləndirilir.

Hərbi attaşə vəzifəsinə namizəd yığılmasının birinci mərhələsi başa çatdıqdan sonra seçimin əsas mərhələsi başlanır. İsveçrədə hərbi attaşə vəzifəsinə qəbul xüsusi komissiya tərəfindən aparılır. Bu komissiyada 8 müxtəlif dövlət departamentinin, o cümlədən Xarici İşlər Nazirliyinin nümayəndəsi yer alır. XİN-nin nümayəndəsinin sözü namizədin qəbul edilməsində əsas rol oynayır. Avstriya, Fransa, İngiltərədə hərbi attaşələrin seçim məsələsində xarici işlər nazirinin təsiri o qədər də əhəmiyyətli deyil və qəbul haqqında qərar Müdafiə Nazirliyi tərəfindən verilir.

Hərbi attaşə vəzifəsinə namizəd hərdən hərbi və xarici kəşfiyyat strukturundan və ya işləyəcəyi ölkənin səfirindən razılıq almalıdır.

Adətən, hərbi attaşə ölkənin səfirinə tabe olmaqla səfirlikdə ikinci, üçüncü və ya dördüncü vəzifə pilləsində durur. Bəzi ölkələrdə, məsələn, Avstriyada səfir hərbi attaşəyə şəxsən tapşırıq verə bilər. Ancaq bu tipik hal deyil. Dünya ölkələrinin çoxunda hərbi attaşələr müdafiə nazirinin əmrlərinə tabe olur, verilən əmrlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı hərbi attaşələr departamentinə, həmçinin hərbi kəşfiyyatın uyğun strukturuna münəzəm olaraq məruzə edir. Onun tutduğu vəzifəyə uyğun olmadığı haqqında qərar qəbul edilərsə hərbi attaşə istənilən an geri çağırıla bilər.

HƏRBİ ATTAŞELƏR HANSI HAZIRLIQ KEÇİRLƏR?

Ümumi halda götürəndə hərbi attaşələrin hazırlığı sadalananları ehtiva edir:

– bir neçə aydan bir ilə qədər davam edən xüsusi dil hazırlığı. Yerli dili lazımi səviyyədə bilmə ölkənin harada yerləşməsi və qəbul edən dövlətin hərbciləri ilə normal münasibət qurmağa lazım gələn minimal dil vərdişlərinin (sərbəst danışılan ingilis dili ilə birlikdə) olmasından və ya yerli dildə praktiki olaraq sərbəst danışmaqdan asılıdır;

– bilavasitə funksiyalarını yerinə yetirməyə lazım olan, xüsusilə təhlükəsizlik və müdafiə siyasəti sahəsində, kəşfiyyat fəaliyyətində, protokol və SQ-nin strukturu, silahlara və onların ixracına nəzarət, xüsusi kompüter hazırlığı;

– işləyəcəyi ölkəyə tez alışmağa imkan verən mədəni hazırlıq. Bəzi ölkələrdə, məsələn, Fransa və İsveçrədə həmin hazırlığı bütün ailə üzvləri

MARAQ DÜNYAMIZ

– ər-arvad və ailənin digər üzvləri də keçirlər.

Öz vəzifəsini tutduqdan sonra hərbi attaşələr, adətən dil hazırlığının daha sonrakı mərhələsinə keçmək imkanı əldə edirlər. Əlavə təhsil imkanları MN-nin və digər müdafiə qurumlarının mütəxəssisləri ilə vaxtaşırı keçirilən görüşlərdə, həmçinin hərbi attaşələrin hər il keçirilən konfransları zamanı baş tutur. Adətən, hərbi attaşələrin hazırlığı istisnasız olaraq milli bazada keçirilir. Ancaq son illərdə çoxtərəfli hazırlıq proqramları həyata keçirilir. Belə proqramlardan biri də Cenevrə Təhlükəsizlik Siyasəti Mərkəzi (Geneva Centre for Security Policy) tərəfindən hər il keçirilən hərbi attaşələrin hazırlıq moduludur (Defence Attache Training Module). Bu mərkəz 20-dən çox ölkənin hərbi təmsilçiləri ilə 4 günlük müştərək təlimlər keçirir.

Hərbi attaşələrin vəzifə borclarını yerinə yetirmə müddəti

Adətən, hərbi attaşələr bir ölkədə xidməti vəzifələrini 3 il ərzində icra edirlər. Mülki diplomatiya əməkdaşlarında olduğu kimi, bu daima ölkədə baş verən hadisələrin balansını yaratmaq, həmçinin hərbi attaşenin işlədiyi ölkəyə “daha yaxından bağlanmamasını” təmin etmək məqsədi daşıyır.

MÜXTƏLİF ÖLKƏLƏRİN HƏRBİ ATTAŞE VƏZİFƏ SİSTEMİNDƏ İSLAHATLAR NECƏ APARILIR? İSRAİLİN 2006-cı İLDƏ KEÇİRDİYİ HƏRBİ ƏMƏLİYYATLAR ZAMANI LİVANDA HƏRBİ ATTAŞELƏRİN ROLU

Böhran baş verən ərazilərdə və ya fəvqəladə hallarda hərbi attaşələr bilavasitə əməliyyat idarəetməsi tapşırıqlarına (məsələn, qeyri-döyüş təxliyyəsi və s.) cəlb edilə bilərlər. 2006-cı ilin yayında İsrailin keçirdiyi hərbi əməliyyat zamanı Fransa hərbi attaşəsi mülki əhalinin təxliyyə və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün öz dövləti və digər qərbləşən ölkələrinin təmsilçiləri ilə, Livan ordusu və fransız hərbi heyəti ilə qarşılıqlı əlaqəni təmin etmişdi. Ayrı-ayrı mülki şəxslərin səpələnməsinə imkan yaratmamaq və onların təhlükəsiz yerə aparılması kimi çətin tapşırığı yerinə yetirməklə hərbi attaşe fransız piyadaları və digər bölmələrə birbaşa komandanlıq etmişdir. O, eyni zamanda həm BMT sülhməramlılarının ayırıcı müşahidə qüvvələrinin (United Nations Interim Force, UNIFIL) arxa cəbhə təminatına, həm də Livan təmsilçiləri ilə Beyrutda yerləşən Fransa səfirliyinə cavabdeh idi.

Bu aspektdə iki yanaşmanı xüsusilə qeyd etmək olar. Birincisi, soyuq müharibə başa çatan andan hərbi attaşe sistemi dəyişməz qalan ölkələrə xarakterikdir. Bu dövlətlər hərbi attaşe sistemindən ilk növbədə kəşfiyyat məlumatları toplamaq üçün istifadə edirlər. İkincisi, hərbi attaşe sisteminə yeni baxış və islahatlar həyata keçirən ölkələrə xarakterikdir. Bu kateqoriyaya aid olan dövlətlər sırasında NATO və Avropa İttifaqı ölkələri durur.

MARAQ DÜNYAMIZ

Bəzi ölkələrdə, məsələn, Avstriyada daimi monitoring və analizlərə əsaslanan, tədricən keçirilən islahatlara, İsveçrədə isə birdəfəlik islahatla üstünlük verilmişdir. İkinci kateqoriyaya aid olan ölkələrdə hərbi attaşe sistemində aparılan islahatlarda aşağıdakı meyil və dəyişiklikləri qeyd etmək olar:

– hərtərəfli münasibətlər cavabdeh olan hərbi məsləhətçilərlə ikitərəfli əlaqə yaradan hərbi attaşələr: bəzi ölkələr ikitərəfli əlaqələrə cavabdeh olan hərbi attaşe vəzifələrini ixtisara saldılar və informasiya mübadiləsi həcmi artırmaq üçün BMT, Avropa İttifaqı, NATO sistemlərinin regional hərbi missiyalarında və ya onların qərargahlarında hərtərəfli münasibətlərə cavabdeh hərbcilərin sayını artırdılar. Hərtərəfli münasibətlərə cavabdeh olan zabitlər, eyni zamanda ikitərəfli əlaqəyə cavabdeh olan hərbi attaşenin vəzifə borcuna aid məsələlərin böyük qismini yerinə yetirirlər. Lakin baş zabitlər və ya missiyanın rəhbərləri MN-nin uyğun departamentinin əmrlərini icra edirlər;

– inkişaf etmiş dünyadan inkişaf edən dünyaya: bəzi ölkələr ənənəvi olaraq qonşu ölkələrdə yerləşdirilən hərbi attaşe sistemindən uzaqlaşır və mütəxəssislərini yeni strateji maraq doğuran ölkə və regionda yerləşdirirlər. Məsələn, Avropa İttifaqı və NATO ölkələrinin hərbciləri arasında etibarlı əlaqələr yalnız ikitərəfli əlaqələrə cavabdeh olan attaşələrə ehtiyacı xeyli azaltmışdır. Qərbi Avropa dövlətləri Orta Şərqi, Afrika və Asiyada yeni hərbi attaşe vəzifələrinin sayını artırıdılar halda, qonşu ölkələrdə olan attaşələrin sayını azaltmışlar;

– ikitərəfli etimadnamədən çoxtərəfli etimadnaməyə: bəzi ölkələr bir neçə attaşesi iki və üç ölkədə çalışan variantdan, həmin iki və üç ölkə ilə ikitərəfli əlaqəyə cavabdeh olan attaşe variantına keçməyə üstünlük vermişlər. Attaşenin region ölkələrindən birində mənzil-qərargahı olur və o tez-tez etimadnaməsi qəbul olunmuş digər ölkələrə xidməti ezamiyyətlərə gedir. Buna oxşar olaraq iki və ya daha çox attaşe bir ölkədə yerləşdirilə və regionun 6 və ya 7 ölkəsi ilə ikitərəfli əlaqələri təmin edə bilər. Məsələyə belə yanaşma vəsaitlərin məhdud olduğu şəraitdə, bütün regionun vəziyyətinin monitoringini təmin etmək gücündə olan hallarda effektiv ola bilər. Ancaq belə vəziyyətdə hərbi attaşələr mənzil-qərargahı olan ölkəyə daha az diqqət ayıracaq və əlaqələr dairəsi daralacaqdır;

– xarici ölkədə yerləşmədən öz ölkəsində bazalaşmaya: bəzi ölkələr öz hərbi attaşələrini rezident kimi yerləşdirmək prinsipindən uzaqlaşaraq marşrut prinsipi ilə çalışan attaşe sisteminə keçmişlər. Bu, attaşenin ikitərəfli əlaqəni birdən çox ölkə ilə təmin etməsi deməkdir. Bu prinsipin əsas xüsusiyyəti ondadır ki, rezident attaşələr regionda bazalaşırlar, marşrut attaşələri isə öz ölkəsindən xaricdə, bir neçə ölkədə fəaliyyət göstərirlər.

MARAQ DÜNYAMIZ

Bu sistemin başlıca üstünlüyü maliyyə vəsaitinə qənaətdir ki, bunun da çoxlu çatışmazlıqları var. Belə ki, ayrı götürülmüş bir ölkədə vəziyyət haqqında lazımı qədər informasiyanın olmaması, kiçik miqyaslı əlaqələr şəbəkəsi, həmçinin öz ölkələrində əlavə xidməti vəzifələri icra etdiyi üçün hərbi attaşe kimi imkan və səlahiyyətləri məhdudlaşdırıla bilər;

– daimi bazalaşmadan müvəqqəti bazalaşmaya: bir sıra ölkələrdə hərbi ataşeləri qəbul edən ölkədə daimi bazalaşmadan müvəqqəti bazalaşmaya keçmə prinsipinə üstünlük verirlər. Bu, adətən lazım gələndə, xüsusən də fəvqəladə hallar zamanı baş verir. Belə yanaşma hərbi ataşelərin ölkədəki vəziyyət haqqında məlumat və informasiyaya malik olmalarını məhdudlaşdırır ki, bu da onların fəaliyyətinə öz mənfi təsirini göstərir;

– “hərbi ataşedən” “təhlükəsizlik ataşesinə”: bəzi ölkələrin parlamentləri hərbi attaşe vəzifəsinin “təhlükəsizlik ataşesi” ilə əvəzlənməsini tələb edirlər. Bu, ölkənin təhlükəsizlik siyasətini daha geniş arealda və dəqiq əksətdirmək məqsədi daşıyır. Eyni zamanda bir adamın təhlükəsizliklə bağlı bütün məsələləri bilməsi və nəzarətdə saxlaması da təcrübi baxımdan real deyil. Bundan başqa, hərbi ataşelərin fəaliyyət effektivliyi hələ də qəbul edən ölkə ilə ikitərəfli hərbi əlaqələrin saxlanılması və inkişafı ilə qiymətləndirilir. “Təhlükəsizlik ataşesi” isə daha dar sahənin mütəxəssisi olduğu üçün ola bilsin ki, iki ölkənin müdafiə qurumları arasında keyfiyyətli münasibəti təmin edə bilməsin.

ƏLAVƏ İNFORMASIYA

Hərbi attaşe sisteminə həsr edilən yazılar həddindən artıq azdır. Bu, hərbi attaşe sisteminin qapalı bir sistem olması kimi anlaşılmamalıdır. Əldə olan məlumatlara görə hərbi attaşe sistemi haqqında ən dolğun məlumat 1959-cu ildə İsveçrədə nəşr edilmişdir. Hazırda Cenevrədə Silahlı Qüvvələrə demokratik nəzarət mərkəzi (DCAF) tərəfindən Avstriya, Fransa, İsveçrə, Almaniya və İngiltərənin hərbi attaşe sistemində aparılan islahatlarla bağlı daha dolğun materiallar çapa hazırlanmaqdadır.

**İnternet və KİV materialları əsasında hazırladı:
V. MUSTAFAYEV**

DÜNYA POLİQONLARINDA

«QLADIATOR»

“Qladiator” ABŞ dəniz piyadalarının silahlanmasında olan pilotsuz zirehli kəşfiyyat maşınıdır. “Qladiator” robotu Karneqi-Mellon universitetində hazırlanmışdır. “Qladiator” ABŞ HDQ-i üçün BAE Systems şirkəti ilə birlikdə hazırlanan pilotsuz, məsafədən idarə olunan, altıtəkərli nəqliyyat vasitəsidir.

Hələ 2008-ci ilin may ayında “Qladiator” robotunun 6 ədəd prototipi silahlanmaya daxil olmalı idi. Keçirilən sınaqların nəticəsindən asılı olaraq Pentagon hər birinin təxmini qiyməti 300-400 min dollar olan bu robotdan 200 ədəd alacağını bəyan etmişdi.

Müasir “Qladiator”un prototipi tırtıllı və daha çox silahlanmaya malik idi. Hal-hazırda “Qladiator” altıtəkərlidir və kəşfiyyat avadanlıqları ilə, piyadaları dəstəkləmək üçün yük konteynerləri və tüstü pərdəsi yaradan qurğu ilə komplektləşdirilir. Qurğularla komplektləşdirmə robotun qarşısına qoyulan tapşırıqdan asılıdır. Variant kimi, robotun komplektləşməsində sancan kürəciklər atan qurğu da vardır.

“Qladiator”un özünə bənzər digər kəşfiyyat sistemlərindən əsas üstünlüyü onun zirehli olmasıdır. O, 7,62 mm-ə qədər çapı olan atıcı silahdan dalbadal açılan atəşə dözə bilər.

Robotun dizel-generator qidalandıran akkumulyatoru və elektrik motoru var. Səssiz hərəkət lazım gələnlərdə dizeldən istifadə dayanır və robot batareyalardakı enerji hesabına hərəkət edir. Bu da “Qladiator”a xüsusi missiyaları həyata keçirməyə kömək edir.

“Qladiator”un asfalt yolda maksimal sürəti 26 km/saat, yolsuzluq şəraitində isə iki dəfə aşağıdır. Robot eni 1 m olan xəndəyi, də-

DÜNYA POLİQONLARINDA

rinliyi 70 sm olan çayı, müxtəlif maneələri dəf etməyə qadirdir. Yarımavtomat “Qladiator”lar ətrafa nəzarət edərək əsgərləri minimal sahələr, tələlər, gizlənmiş düşmənlərdən və ya daha qorxulu-kimyəvi, bioloji və nüvə təhlükəsindən xəbərdar edir.

Robotun silahlanmasında düşmənin canlı qüvvəsi və silah-texnikasını sıradan çıxara bilən, dağ

ğıntı və ağır bədən xəsarətləri yaratmayan silahlardan istifadə edilməsi planlaşdırılmışdır. Hərbçilər gələcəkdə robotu avtomatik tufənglərlə silahlandırmaq üçün indidən ona xüsusi dirsəklər quraşdırılmasına nail olmuşlar.

Operator xüsusi dəbilqədəki ekran və idarəetmə pultundan istifadə etməklə robota komandalar verir. Robotun sensor və kameralarının topladığı informasiya operatora ötürülür ki, bu da robotun çevrəsində nə baş verdiyi haqqında dolğun məlumat yaradır.

Robotu hazırlayan mütəxəssislərin qarşısında duran başlıca vəzifə idarəetməsinin yarısı insandan asılı olan maşını ərsəyə gətirməkdir. Maşın döyüş meydanında yaşamlılığını itirməməli, idarəetmədə sadə, müasir döyüşəparma sistemlərinə uyğunlaşan olmalıdır. Ən əsas məsələ isə robotu hal-hazırda hərbi dəniz qüvvələrindəki mövcud sistemlərə ən az dəyişikliklərlə qəbul edilməyə hazırlamaqdır. Robotlar artıq hazırlanmış silahlarla komplektləşdirilməlidir. Onların yerinə çatdırılması artıq silahlanmada olan nəqliyyat vasitələri ilə həyata keçiriləcəkdir. Qladiatorun çəkisinin 3 ton olmasına baxmayaraq, döyüş maşını Hamvee onu daşıya bilir.

Gələn onillikdə Pentaqon bütün döyüş maşınlarının üçdə bir hissəsini ekipajsız maşınlarla çevirməyi planlaşdırır. Artıq indidən gələcək texnikanın hazırlanması üzrə aktiv işlər görülür. Bu işlərin aparılmasında əsas istiqamət bir qurğunun hazırlanmasına yönəldilmişdir. Bu qurğu gələcəkdə döyüş müstəvisində tətbiq ediləcək və komandanlıq tərəfindən robotların qarşılıqlı əlaqə və idarəetməsi qat-qat asanlaşacaqdır.

**İnternet materialları əsasında hazırladı:
V. MUSTAFAYEV**

MƏLUMAT

ELMİ MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (97, 98, 2003, 2007) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yığılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərilməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokolundan çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

N Ü M U N Ə:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976
2. Sadiqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 30 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

Məqalənin əvvəlində aşağıdakılar göstərilməlidir:

- məqalənin sərlövhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e-mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

Lisənziya: № 002559
Yığılmağa verilməlidir: 20.02.2014
Çapa imzalanmışdır: 28.02.2014
Şərti çap vərəqi: 9,8
Fiziki çap vərəqi: 7+0,125
Kağız formatı: 70x108 ¹/₁₆
İndeksi: 0317
Tirajı: 3873
Sifariş: 78

Jurnal Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin
“Hərbi nəşriyyat”mda
ofset üsulu ilə çap edilib.
Lisənziya: № 022042
Verilmə tarixi: 04.06.1999

KORREKTORLAR: *Minaxanım ƏKRƏMQIZI, Nəzrin ƏSƏDZADƏ*

DÜNYA POLİQONLARINDA

«MERSEDES-BENZ G 6x6» HƏRBİ TƏYİNATLI AVTOMOBİLDİR

Hərbi sahədə istifadə olunan avtomobillər yeni texnologiyalardan istifadə olunmaqla gündən-günə təkmilləşdirilir. Dünya avtomobil sənayesi nəhənglərindən biri olan «Mercedes-Benz»də belə şirkətlərdən biridir. Şirkət müxtəlif ölkələrin hərbi qurumları ilə əməkdaşlıq edir. Buna sübut kimi, hətta «Xammer»in belə keçə bilmədiyi əraziləri keçə bilən, məhz hərbi məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş üçoxlu, çətinkeçimli və təkərlərinin hamısı aparıcı olan «Mercedes-Benz G 6x6» göstərmək olar.

KÜNCDƏN ATMAQ ÜÇÜN TƏYİN OLUNMUŞ «CORNE» AVTOMATI

Bizim də bildiyimiz kimi, küçə döyüşü çox təhlükəlidir. O da məlumdur ki, küçə döyüşündə qələbəyə həmişə texniki baxımdan daha yaxşı hazırlaşan nail olur. Kündən atəş açmaq üçün təyin olunmuş yeni «Corne» avtomatı ilə silahlanmış əsgərlər, AK-47 avtomatı ilə silahlanmış hərbiçilərdən xeyli üstünlüyə malikdir.

TƏLİM DƏQİQƏLƏRİNDƏ

Kapitan Əhməd ABDULLAYEV

Vətən hər zaman igid oğulları ilə tanınır. Tarixən torpaqlarımız, Vətənimiz naminə canlarından keçən qəhrəmanlarımız olmuşdur və olacaqdır. Onlar əməlləri ilə müqəddəslik qazanaraq hər zaman yaddaşlara həkk olublar. Belə şəhidlərimizdən biri də ermənilərlə döyüşdə qəhrəmancasına həlak olan kapitan Əhməd Abdullayevdir.

Əhməd Hüseynağa oğlu Abdullayev 1976-cı il iyulun 30-da Cəlilabadda ziyalı ailəsində anadan olub. Bu ailə ziyalılığı ilə, üstün vətəndaşlıq mövqeyi ilə daim seçilib. Hüseynağa müəllimlə Firuzə ananın böyüdü bəybaşa çatdırdıqları 4 övladdan ilki Əhməd idi. O, uşaqlıqdan qeyri-adiliyi ilə seçilirdi. Fizikən kamilliyi, enerjili olması, yaşadları arasında fəallığı ilə seçilən Əhmədin qəlbi zabit olmaq arzusu ilə çırpınırdı. Bu arzu onu Cəmsid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyə gətirib çıxardı. İş elə gətirdi ki, gənc kursant təhsilini Türkiyədə davam etdirməli oldu. Ali hərbi təhsilini də elə qardaş ölkədə başa vuran zabit elə o dövrdən üzü bəri dünyanın bir çox ölkələrində (Almaniya, İsveçrə) keçirilən hərbi təlimlərin iştirakçısı idi. Zabit kimi onun keşməkeşli həyatı olub. 2001-ci ildən 2010-cu ilədək xüsusi təyinatlı bölmədə qrup komandiri vəzifəsində xidmət edib. Dəfələrlə döyüş tapşırığı yerinə yetirən Əhməd ölüm-qalımla çox üz bəybaşa gəlmişdi. Bir istehkamçı, xüsusi təyinatlı qrup komandiri kimi onun şücaəti coxlarına örnək idi. Daha sonra xidmətini döyüş bölgəsində davam etdirməyi seçən kapitan Abdullayev vətənsəverliyi, mərdliyi ilə ad çıxarmışdı.

Azərbaycan Ordusunun zabiti, kapitan Əhməd Abdullayev 2010-cu il sentyabrın 4-də xüsusi döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən qəhrəmancasına həlak olub. Vətən üçün gələcəyin iki əsgərini – Nihad və Hüseyni yadigar qoyub gedən qəhrəmanımıza Tanrıdan rəhmət diləyirik.

28 dekabr 2010-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunub-saxlanılmasında igidlik göstərdiyinə görə ölümündən sonra kapitan Əhməd Hüseynağa oğlu Abdullayev "İgidliyə görə" medalı ilə təltif edilib.

“HƏRBİ BİLİK”
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MÜDAFİƏ NAZİRLİYİNİN ORQANI
İKİ AYDA BİR DƏFƏ ÇIXIR

Ünvanımız: “Qızıl Şərq” hərbi şəhərçiyi 13, tel: 440-99-71

“MARAUDER” DÖYÜŞ MAŞINI

“Marauder” Azərbaycan Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin Cənubi Afrika Respublikasının "Paramount Group" şirkəti ilə müştərək istehsal etdiyi zirehli transportyordur. NATO-nun STANAG 4569 Level 3a və STANAG 4569 Level 3b standartlarına uyğun hazırlanan “Marauder” 2010-cu ildən etibarən Azərbaycan ordusunun silahlanmasına qəbul edilib.

Çəkisi 10 tondan çox olan ZTR-in korpusu 7 kq-dək, təkərləri isə 14 kq-dək trotil ekvivalentinə bərabər partlayışlara davam gətirməyə qadirdir. Partlayış zamanı şəxsi heyəti qoruyan əlavə vasitələrdən biri də xüsusi formalı oturacaqlardır. Sınaqlar zamanı “Marauder” zədələnmiş təkərlə hərəkətini davam etdirmək (50 km) gücündə olduğunu sübut etmişdir. ZTR-ə -32 və +55 dərəcə temperaturda şəxsi heyətin rahatlığını təmin etmək məqsədilə xüsusi olaraq hazırlanmış iqlim-nəzarət sistemi quraşdırılmışdır.

Mühərriki 290 at gücündə olan ZTR 120 km/saat sürətlə hərəkət edə bilər. Uzunluğu 6,5 metrdir, hündürlüyü 3 m təşkil edir. Yükgötürmə qabiliyyəti 3 tona bərabərdir. “Marauder”in ümumi çəkisi 14,5 ton təşkil edir, ekipajı 2 nəfərdir və tam təchizatla 8 nəfər şəxsi heyəti daşıya bilər. ZTR kütləvi qırğın silahından müdafiə sistemi, yardımçı güc qurğusu, əldəqayıрма partlayıcı vasitələrin siqnallarını boğmaq üçün xüsusi mühəndis qurğusu və müxtəlif silah növləri ilə təchiz edilir. “Marauder”in müxtəlif variantları mövcuddur – PDM, mühəndis maşını, komanda məntəqəsi, tibb avtomobili, gözətçi avtomobili. “Marauder” 2011-ci ildə dünyada ən möhkəm zirehli avtomobil elan olunmuşdur.